

KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN

JAARVERSLAG 2013

MISSIE

“Het agentschap KMSKA heeft als missie langs museale weg het nationale en internationale publiek in de eerste plaats een representatief overzicht te bieden van de beeldende kunst in de Zuidelijke Nederlanden van de eerste helft van de 14e tot de eerste helft van de 20e eeuw. Bovendien doet het museum dat in een Europese context die door de aanwezigheid van een aantal topstukken wordt aangereikt. Het agentschap streeft ernaar de collectie, het historische gebouw en zijn daaraan verbonden kennis toegankelijk te maken voor een divers en ruim publiek. Het wil zo een bijdrage leveren aan de ontwikkeling en internationale culturele uitstraling van Vlaanderen. Essentieel voor alle facetten van zijn werking is dat daartoe netwerken en samenwerkingsverbanden op lokaal, regionaal, landelijk, Europees en mondiaal vlak worden uitgebouwd.”

Artikel 2 van het ‘Besluit van de Vlaamse Regering tot oprichting van het intern verzelfstandigd agentschap zonder rechtspersoonlijkheid Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen’ van 19 september 2008

WERKING

“Een museum is een permanente instelling, niet gericht op het behalen van winst, toegankelijk voor publiek, die ten dienste staat van de samenleving en haar ontwikkeling. Een museum **verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert** en **geeft bekendheid** aan de materiële en immateriële getuigenissen van de mens en zijn omgeving, voor doeleinden van studie, educatie en genoegen”

ICOM 2006

Vanuit deze internationaal erkende definitie van The International Council of Museums (ICOM) van een museum vervult het KMSKA zijn kerntaken, die eveneens kaderen in het uitvoeren van de strategische en operationele doelstellingen en overstemmen met de doelstellingen uit de beleidsnota van de Vlaamse minister van Cultuur.

Aan de hand van enkele kernbegrippen uit de definitie van ICOM wordt de werking van het KMSKA als museum en als wetenschappelijke instelling toegelicht.

KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN

INHOUD

Voorwoord	5
Hoogtepunten 2013	
Ensor Research Project	6
Rubens Research Project	8
Oplevering intern depot	10
Rubens in India	11
Verwerven	
Aanwinsten: Schenking Jan De Smet	12
Bruiklenen	13
Behouden	
Conservatie	15
Restauratie	17
Presenteren	
Tentoonstellingen	
Antwerpen	19
Lier	25
Mechelen & Drogenbos	26
KMSKA-tentoonstellingen op locatie en in het buitenland	28
Lezingen op zondag	31
Onderzoeken	
Kunsthistorisch onderzoek	33
Materiaaltechnisch onderzoek	35
Bekendheid geven	
Publiek	36
Educatie	38
Digitale communicatie	42
Zaal Z	46
Pers	47
Documenteren	
Bibliotheek	48
Archief & documentatiecentrum	50
Beeldbeheer	51
Het bedrijf	
Interne communicatie	52
Vrienden van het KMSKA	53
Samenwerkingsverbanden	55
Renovatie—masterplan	58
ICT	60
Een jaar in activiteiten	61
Gepubliceerde werken door medewerkers KMSKA	67
KMSKA in de pers	71
Zakelijk beheer	92
Wie is wie	95
Verklarend woordenboek technische termen	99
Credits	101

VOORWOORD

Sinds het museumgebouw in 2011 zijn deuren sloot voor een doorgedreven renovatie is het een blijvende uitdaging om het museum onder de aandacht te houden. Voor het derde jaar op rij moest onze slogan *Dicht maar Dichtbij* zich waarmaken. Dat betekent in de eerste plaats een voortzetting van tentoonstellingen en projecten op locatie in en rond Antwerpen, zodat het publiek kan blijven genieten van onze mooie werken. Soms stopt een project en wordt een nieuw opgezet. Waren onze oude meesters in 2012 nog te bewonderen op de openingstentoonstelling van het MAS, dan kregen ze in 2013 een nieuw onderkomen in Museum Rockoxhuis in Antwerpen. De oude burgerwoning van burgemeester Nicholaas Rockox werd voor die gelegenheid omgebouwd tot een uitgebreide kunstkamer.

Een meer exotische uitvalsbasis voor de collectie was het Indiase Mumbai, waar het KMSKA een tentoonstelling organiseerde die het verhaal vertelde van de Antwerpse barok. In de Nieuwe Tijd gingen kunstenaars voor het eerst produceren voor een klasse van burgers en kwam er bovendien een massaproductie op gang van prenten die verspreid worden over de hele wereld. Het is een verhaal van innovatie, prestige en succesvolle marketing, maar ook van dagdagelijkse bedrijvigheid en intiem familielevens. In Noorwegen was dan weer voor het eerst (!) een schilderij van Jan van Eyck te zien. Onze *Madonna bij de Fontein* stond centraal op een tentoonstelling in het Nasjonalmuseet Oslo over de Vlaamse Primitieven, die in Scandinavië nog steeds te weinig bekend zijn.

Een zeer belangrijke gebeurtenis voor het KMSKA was de oplevering van een nagelnieuw intern schilderijdepot dat volledig voldoet aan alle hedendaagse normen van beveiliging, bewaring en klimatisering. Hiermee is het eerste deel van de eerste fase van het masterplan voor het KMSKA voltooid. In augustus was het bestek voor de tweede fase klaar, en eind 2013 maakte de Vlaamse regering de weg vrij voor de gunning ervan. Het blijft de bedoeling om de eerste en tweede fase naadloos te laten aansluiten, zodat de verbouwing eind 2017 afgerond kan worden.

De wetenschappelijke onderzoekers van het KMSKA hielden in 2013 het Ensor Research Project (ERP) boven de doopvont, dat als doelstelling heeft om zeer gedetailleerde kennis over alle Ensorwerken van het museum te verzamelen en te delen. In het project ontmoeten kunsthistorisch en materiaaltechnisch onderzoek elkaar om op langere termijn een internationaal onderzoekscentrum over het oeuvre van James Ensor te worden. KMSKA-onderzoeker dr. Herwig Todts realiseerde in 2013 ook het proefschrift *Ensor, occasioneel modernist*, dat een grondig onderzoek voerde naar Ensors artistieke en maatschappelijke opvattingen en de interpretatie van zijn kunst.

Naast Ensor blijft ook Rubens één van de paradepaardjes van het museum. In 2013 verscheen het tweede deel in de populair-wetenschappelijke reeks 'Rubens doorgelicht'. In het boek van KMSKA-onderzoeker dr. Valérie Herremans wordt de context geschetst, materieel en immaterieel, van Rubensschilderijen uit de museumcollectie die afkomstig zijn uit vier verdwenen Antwerpse kerken. Nadat deze kloosters tijdens de Franse Tijd verdwenen, kwamen deze topstukken in de collectie van het KMSKA terecht.

Dit is slechts een greep uit de bedrijvigheid die het KMSKA in 2013 aan de dag legde. Die vertaalde zich opnieuw in een mooie publieksopkomst: 151.000 bezoekers voor de binnenlandse projecten of, met ons project Reünie in de Kathedraal in Antwerpen erbij, meer dan 434.000 bezoekers in het binnenland. Voor een gesloten museum is dat zeer behoorlijk.

Bestuurlijk werd in 2013 met de aanwerving van een kennismanager een grens verlegd.

De uitdagingen waar het KMSKA de volgende jaren voor staat blijven enorm: het museum moet relevant blijven tijdens zijn sluitingsperiode, het moet hoogstaand wetenschappelijk onderzoek voeren en in 2018 openen met een nieuwe en frisse opstelling van de permanente collectie, om maar enkele zaken te noemen. Midden 2014 bereik ik de pensioengerechtigde leeftijd en zal ik de fakkel doorgeven. Het zal dus aan mijn opvolger zijn om deze uitdagingen waar te maken. Ik ben er echter van overtuigd dat het museum er beter voorstaat dan ooit. Het is helemaal hervormd en klaar voor de toekomst. De afdelingen zijn gereorganiseerd en geprofessionaliseerd. Het museum is een boot die toegerust is om de wereld te bereizen.

Dr. Paul Huvenne
Administrateur-Generaal

ENSOR RESEARCH PROJECT

Het KMSKA bezit de grootste en meest veelzijdige collectie van James Ensor ter wereld. In 2013 startte het museum met de uitbouw van een ambitieus project voor kunsthistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van het oeuvre van deze kunstenaar.

Doel van het onderzoek is

- inzicht te krijgen in Ensors creatieve processen
- de beschrijving en interpretatie van elk Ensorschilderij in de museumverzameling aan te vullen met precieze gegevens aangaande techniek en materiaal
- kennis te vergaren in functie van de conservatie van de Ensorsschilderijen in de museumverzameling

Het KMSKA wil die expertise daarna inzetten voor andere publieke en particuliere verzamelingen in Vlaanderen en België.

Het KMSKA beschikt over 38 schilderijen van James Ensor.

Het onderzoeksproject

- documenteert alle schilderijen aan de hand van gespecialiseerde beeldtechnieken: gepolariseerd, visueel, raaklicht, infrarood, infrarood false colour, infrarood-fluorescentie, UV-fluorescentie, X-ray, X-ray-fluorescentie
- analyseert de genese van de schilderijen met behulp van deze gespecialiseerde beelddocumenten en stereomicroscopie
- onderzoekt Ensors artistieke en maatschappelijke opvattingen om inzicht te krijgen in de intellectuele motivatie die aan de basis van Ensors creatieve proces ligt. Dit o.a. aan de hand van Ensors (on)gepubliceerde geschriften
- voert klassiek kunsthistorisch onderzoek naar de iconografie, literaire en visuele bronnen, stijlanalyse, receptie en historiek

OUTPUT

De Belgische pers maakte op 25 juli kennis met het project, het grote publiek kon op 24 november tijdens de Dag van de wetenschap in de Koningin Fabiola-zaal een doorlopende presentatie ervan volgen. De onderzoekers van het project toonden de resultaten van hun onderzoek in de tentoonstelling *De Modernen. Duo's* aan een 70-tal geïnteresseerde bezoekers.

De website www.kmska.be is het belangrijkste communicatiemiddel om maandelijks in het Nederlands en het Engels te berichten over de vordering van het Ensor Research Project.

Het projectteam realiseerde het proefschrift '**Ensor, occasioneel modernist**', dat een onderzoek voerde naar James Ensors artistieke en maatschappelijke opvattingen en de interpretatie van zijn kunst. Dit onderzoek verschaft inzicht in de intellectuele motivatie die aan de basis van Ensors creatieve proces ligt. Een stagiaire kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht bracht de religieuze bestanddelen in het oeuvre van Ensor in kaart ter voorbereiding van het iconografisch onderzoek van Ensors oeuvre.

Stapsgewijs zal het onderzoek leiden tot de uitgave (online) van **diverse deelcatalogi** van de tekeningen (1873-80, 1880-85, 1885-1900, 1900-49), de documenten en de archivalia en van de 38 schilderijen van Ensor die het KMSKA bewaart.

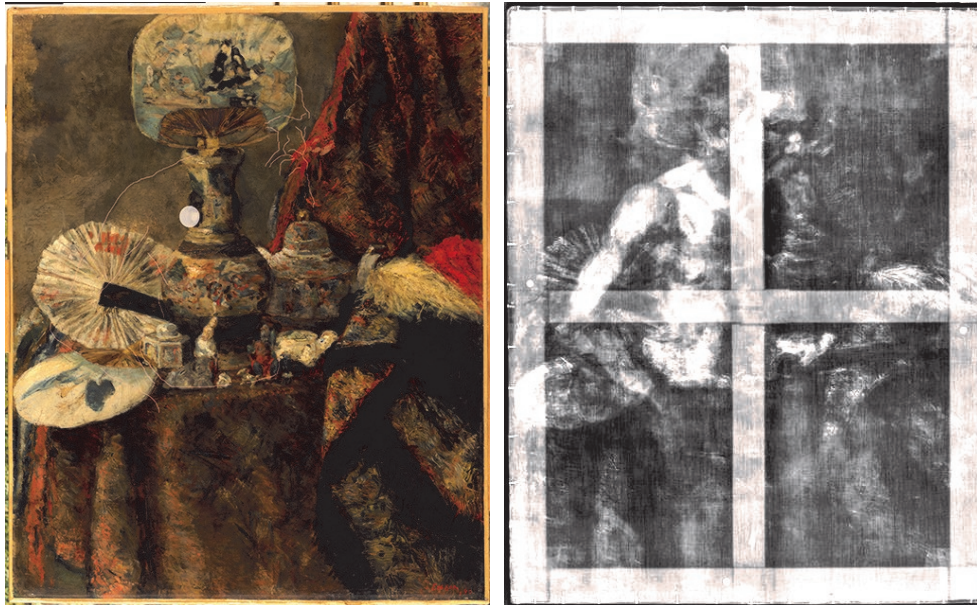
jamesensor.vlaamsekunstcollectie.be is het virtuele Ensormuseum van de Vlaamse Kunstcollectie, dat de referentiesite over James Ensor wil worden. Een groep verzamelde Ensorspecialisten bereidde samen de lancering voor.

STILLEVEN OVER DE STUDIE VAN EEN HALF-NAAKT MODEL

Net als zijn tijdgenoten hergebruikte James Ensor zijn schildersdoeken regelmatig. In dit artikel gaat restaurator Karen Bonne na hoe hij daarbij te werk ging.

Wanneer we het schilderij *Stilleven met Chinoiserieën* uit 1880 van naderbij bekijken, ontwaren we achter de vaas met de Chinese waaier de contouren van een oude man. Vooral zijn rechter-schouder en neusbrug zijn duidelijk zichtbaar. Op de onderstaande foto werden deze in Photoshop met behulp van een lijn aangeduid.

James Ensor, Stilleven met Chinoiserieën, 1880, doek, foto onder normaal licht met aanduiding van de contouren van de eerste compositie en RX-opname

Ensor gebruikte een deel van de reeds bestaande grijsbruine achtergrondkleur in zijn nieuwe compositie en bedekte de figuur slechts in zeer minieme mate met losse borstelstreken in een sterk verdunde verf. Dat we de naakte man vandaag zo duidelijk zien ligt aan de veroudering van de verflagen en de fysische eigenschappen van olieverf.

Dankzij de opnames onder röntgen- of X-stralen krijgen we een beter beeld van de onderliggende compositie. Het gaat duidelijk om een oude man met baard, in profiel. De geschilderde huidskleur bevat een groot aandeel loodwit, en dit pigment laat heel weinig röntgenstraling door, wat de witte kleur op de foto verklaart. Daardoor kunnen we het bovenlichaam van de man zo goed onderscheiden. Ook omdat er in de tweede compositie, het stilleven, op die plaats weinig loodwit werd gebruikt. De röntgenopname geeft ons echter geen informatie over het onderlichaam van de man. Daarom werd het gehele verfoppervlak centimeter voor centimeter bekeken onder de stereomicroscop. Hierdoor weten we dat de overheersende onderliggende kleur een diep rood was, hoogstwaarschijnlijk van een lendendoek. Zulke composities waren typisch academisch en de voorbeelden ervan zijn dan ook legio. Zelfs binnen Ensors oeuvre vinden we gelijkaardige voorstellingen. Eén daarvan komt wel heel dicht in de buurt van de verborgen voorstelling. Het werk bevindt zich in de collectie van Mu.Zee te Oostende en toont een oude man met ontbloot bovenlijf. Het is niet ondenkbaar dat het hier om dezelfde man gaat die in de Academie van Brussel model stond voor de studenten.

(Karen Bonne, Ensor Research Project, 13/11/2013)

RUBENS RESEARCH PROJECT

Het museum bezit, naast een uitgebreid bestand van gravures en etsen naar Rubens (ca. 700), een dertigtal schilderijen en olieverfschetsen van de meester zelf. Tot voor kort bestond het Rubensonderzoek in het KMSKA voornamelijk uit iconografische en iconologische case studies en onderzoek in functie van restauraties.

In 2007 werd het Rubens Research Project opgestart met de financiële steun van The Getty Foundation (Los Angeles). Sindsdien wordt de unieke Rubenscollectie van het museum aan een exhaustief wetenschappelijke studie onderworpen. De analyses verschaffen inzicht in de schildertechniek en -stijl van Rubens en zijn ateliermedewerkers, en geven een nauwkeuriger beeld van het creatieve ontstaansproces en de datering van de schilderijen.

Het fotografische luik voorziet in digitale macro-opnamen, al dan niet met infraroodlicht, infrarood false colourlicht, UV-licht of scheerlicht. De materiaaltechnische studie bestaat uit onderzoek van de drager, röntgenopnames, pigmentanalyse door middel van een PXRf (Portable X-ray Fluorescentie Spectrometer) en door de toepassing van RAMAN-spectrometrie op verfmonsters.

Daarnaast gaat archiefstudie dieper in op de ontstaansgeschiedenis, de herkomst en het restauratieverleden van de schilderijen. Onderzoek van primaire en secundaire bronnen voegt informatie toe over de historische context, de iconografie en de beeldtraditie. De eindterm van het project is de publicatie van een nieuwe deelcatalogus Rubens.

Vanaf 2013 ligt het hoofdaccent van het Rubens Research Project op de systematische ontsluiting van de onderzoeksresultaten.

OUTPUT

De resultaten van het onderzoek krijgen verschillende bestemmingen:

- het **onderzoeksdossier** verzamelt alle kunsthistorische en materiaaltechnische gegevens over een werk en maakt ze beschikbaar voor collega-onderzoekers
- de **Rubensbeeldbank** brengt digitale hogeresolutieopnamen samen en ontsluit ze voor verder onderzoek
- het **Corpus Rubenianum Ludwig Burchard**, catalogue raisonné die alle werken van Rubens beschrijft. KMSKA-onderzoekers Christine Van Mulders en Paul Huvenne bereiden i.s.m. Koen Bulckens, Valérie Herremans en Nico Van Hout elk een volume binnen de reeks voor.

1. *Rubens doorgelicht*

Schilderijen uit verdwenen Antwerpse kerken

De publicatie *Schilderijen uit verdwenen Antwerpse kerken/Paintings from lost Antwerp churches* is het tweede volume in de reeks *Rubens doorgelicht/Rubens Unveiled*. Deze serie is een van de kanalen waarlangs het Rubens-project de tussentijdse resultaten van zijn onderzoek beschikbaar maakt, niet alleen voor de gespecialiseerde lezer maar zeker ook voor een ruim publiek. Het eerste deel, geschreven door Nico Van Hout en verschenen in 2010 in het Nederlands en in 2012 in het Engels, belichtte de schildertechniek van Rubens. In dit tweede deel wordt de context geschetst, materieel en immaterieel, van Rubensschilderijen uit de museumcollectie die afkomstig zijn uit verdwenen Antwerpse kerken. Het gaat om vier befaamde religieuze instellingen: de premonstratenzerabdij van Sint-Michiel, de Franciscanenkerk en de kerken van de geschoeide en ongeschoeide karmelieten. Nadat deze kloosters tijdens de Franse Tijd verdwenen, kwamen deze topstukken in de collectie van het KMSKA terecht.

Van elk van deze kerken wordt de geschiedenis en het uitzicht beschreven, zowel van de buitenkant als van het interieur. Ook de ontstaansgeschiedenis

en de situering van de betrokken werken komt aan bod, samen met een kort overzicht van de andere belangrijke kunstwerken uit het interieur. Hieronder bevinden zich talrijke andere werken uit de collectie van het KMSKA. De reconstructie wordt visueel geconcretiseerd door gedetailleerde, orthografisch geprojecteerde tekeningen. Op deze wijze kan de lezer zich een goed beeld vormen van de locatie waarvoor de schilderijen bestemd waren, en een dimensie voorstellen die ze in hun huidige museale context verloren hebben. In het kader van de voorbereiding van de publicatie werd een onderzoek naar de authentieke archivalische bronnen gevoerd, onder meer in het archief van de Franciscanen bewaard in het KADOC te Leuven, en de centrale archieven van de karmelietenorde te Rome. De geslaagde vormgeving, vele afbeeldingen en verhelderende tekeningen maken het boek aantrekkelijk, niet alleen voor de gespecialiseerde lezer maar zeker ook voor een ruim publiek.

2. Rubensbulletin, jaargang 2012, verschenen 2013

Binnen- en buitenlandse specialisten vinden sinds 2007 hun gading in het Rubensbulletin, de online publicatie van het KMSKA, gewijd aan de wetenschappelijke resultaten van het Rubens Research Project. De naam van de webpublicatie verwijst naar het 'Rubens Bulletin', een tijdschrift dat tussen 1882 en 1910 in Antwerpen verscheen, en bronnen over Rubens en zijn tijdgenoten bekendmaakte. Het nieuwe Rubensbulletin sluit aan bij de lange traditie van Rubensonderzoek in Antwerpen, de thuisstad van de meester.

In het *Rubensbulletin*, jaargang 2012, werden o.m. de resultaten van de studie van Ank Adriaans-van Schaik over de *Zegewagen van Kallo* (zie Jaarverslag KMSKA 2012) gepubliceerd in het artikel 'Triumph in Antwerp. Rubens' oilsketch *The Triumphal Chariot of Kallo* (II)'. Voorts publiceerde Nico Van Hout een bijdrage over zijn vergelijkend onderzoek tussen Jordaens en Rubens: 'Jordaens and the Rubens *Descent from the Cross* in Lille'. Christine Van Mulders ontsloot in het artikel 'Rubens en Brueghel, bondgenoten in de slag om de gordel van Ares' inzichten m.b.t. de studie van de samenwerking tussen Rubens en Jan Brueghel de Oude.

3. Sensatie en sensualiteit

Nico Van Hout gaf in de loop van 2013 verder vorm aan de toekomstige expo *Sensatie en sensualiteit. Rubens en zijn erfenis* (*Sensation and sensuality. Rubens and his legacy*), over de nalatenschap en de invloed van Rubens op latere schilders tot en met de twintigste eeuw (Bozar, Brussel, 2014 – Royal Academy of Arts, Londen, 2015) en schreef de bijhorende catalogus. Via zes thema's wordt duidelijk dat Rubens een filmregisseur avant la lettre was, die aan de wieg stond van hele kunststromingen, en zelfs modetrends. Kunstenaars tot ver buiten Europa laten zich door de meester inspireren, zelfs op onverwachte wijze. Deze prestigieuze tentoonstelling, gepland in 2014, wil de artistieke uitstraling van de Vlaamse barokschilder bevorderen.

OPLEVERING INTERN DEPOT

In februari 2013 leverde de aannemer verantwoordelijk voor de eerste fase van het masterplan van het KMSKA het nieuwe interne depot in het museumgebouw op. Met deze oplevering werd het eerste deel van de eerste fase van het Masterplan van het KMSKA afgerond. Om het depot te kunnen realiseren werd de atoomkluis die tijdens de koude oorlog was gebouwd, volledig gesloopt. Hierbij werden niet minder dan 1.350 ton beton en 81 ton staal verwijderd. De nieuwe klimaatregeling, een stof- en trillingsarme constructie, en 3.660m² oppervlakte aan schilderijenrekken zorgen ervoor dat deze ruimte voldoet aan alle vereisten om de schilderijencollectie veilig te bewaren.

In maart werden 1.292 schilderijen die tijdens de bouw van het depot in de bovenzalen van het museum stonden opgeslagen naar het interne depot verhuisd. Het betrof kunstwerken die te groot waren om het museum op een veilige manier te verlaten, zoals ondermeer 'Het doopsel van Christus' door Peter Paul Rubens, en andere werken waar geen restauratie voor gepland is tijdens de duur van de verbouwingen of waar geen bruikleenreservatie op berust.

Met een ploeg van acht professionele art handlers kon de inhuizing op 28 dagen tijd afgerond worden, gemiddeld werden 115 schilderijen per dag verplaatst. De registratie van de standplaatsen van de objecten gebeurde door een systeem met handscanners en barcodes.

De grootste uitdaging betrof de inhuizing van dertien schilderijen van extreem groot formaat. Voor een aantal van deze werken werden zelfs deuropeningen vergroot zodat ze op een veilige manier de Rubenszaal konden bereiken. Vanuit de Rubenszaal, die zich net boven het nieuwe schilderijendepot bevindt, werden de schilderijen met elektrische takels via een bestaande sleuf in de vloer naar beneden gebracht. Omdat het formaat van deze werken ook de afmetingen van de depotrekken overtrof werd in samenspraak met de leverancier een oplossing op maat bedacht. De schilderijen werden één voor één in het depot getakeld en in deze ruimte meteen op een op maat gemaakte verrijdbare kar bevestigd. Omdat de karren met de schilderijen door een systeem van rails verplaatst konden worden was het ook mogelijk om alle dertien schilderijen via dezelfde sleuf naar beneden te takelen. Vervolgens werden de karren met schilderijen aan elkaar bevestigd. Zo vormen ze een stabiel en veilig geheel.

Nadat de kunstwerken die het gebouw niet zullen verlaten tijdens de verdere verbouwingen een plek hadden gekregen in het nieuwe depot, organiseerde het museum van 2 tot en met 7 april een inhuldigingsweek met een officiële opening door Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege en bezoeken voor pers, museum personeel én het grote publiek. Zo brachten maar liefst 1.500 mensen een bezoek aan het depot en de tijdelijke expo *De omgang met kunst in oorlogstijd*, die aan de hand van oude foto's en archiefstukken toonde hoe men tijdens WOII de kunstwerken in de kelders van het museum in veiligheid bracht.

RUBENS IN INDIA

FLEMISH MASTERPIECES FROM ANTWERP EXCLUSIVE PAINTINGS AND PRINTS FROM THE 17TH CENTURY

Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya

Mumbai, 27 november 2013 • 9 februari 2014

Een tentoonstelling van de stad Antwerpen, het Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen, het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en het Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet

Antwerpen, begin van de 17de eeuw. De Scheldestad likt haar wonden na de aanslepende oorlogen, maar economisch en artistiek gaat het haar nog steeds voor de wind. Naast Kerk en adel verschijnt de rijke burgerij als nieuwe afzetmarkt voor de beeldende kunst. Status, dat is waar het voor deze rijke kooplieden om gaat. In dit 'Hollywood aan de Schelde' worden heel wat woningen dan ook tot de nok gevuld met schilderijen.

Om aan de enorme vraag te beantwoorden doen de Antwerpse kunstenaars iets ongeziens: voor het eerst in de westerse geschiedenis werken ze niet enkel op bestelling, maar ook voor de anonieme markt. Uitgestrekte landschappen, rijkelijke stillevens of pittoreske taferelen van het dagelijks leven: er is voor elk wat wils. Ook de prentkunst floreert en maakt afbeeldingen van de belangrijkste kunstenaars beschikbaar voor iedere beurs. Bovendien kunnen prenten eenvoudig worden verscheept naar de hele bekende wereld. Geen wonder dat wat in het 17de-eeuwse Antwerpen gebeurt nog eeuwenlang nazindert in de hele westerse kunstgeschiedenis.

Masterpieces from Antwerp presenteerde een greep uit de topkunst die in de 17de eeuw werd geproduceerd in de Scheldestad. Van Peter Paul Rubens over Antoon Van Dyck en Jacob Jordaens tot David Teniers: hoogtenpunten uit het Antwerpse Koninklijk Museum voor Schone Kunsten en het Museum Plantin-Moretus nemen de bezoeker mee op een meeslepende tocht doorheen het verleden. Ze vertellen het verhaal van de Antwerpse barok: een verhaal van innovatie, prestige en succesvolle marketing, maar ook van dagdagelijkse bedrijvigheid en intiem familieleven.

Het Indiase Mumbai – die andere stad die al eens met Hollywood wordt vergeleken – is de logische locatie voor dit prestigieuze Antwerpse project. Twee havens, twee wereldsteden met een rijk verleden, en handel als gemeenschappelijke factor: door de Antwerpse barokkunst naar Mumbai te brengen, wordt een brug geslagen tussen heden en verleden.

Het is de eerste keer dat het KMSKA met een project aanwezig was in India.

AANWINSTEN

SCHENKING JAN DE SMEDT

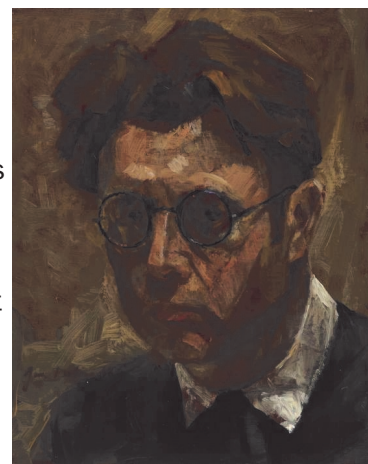

Het KMSKA ontving in 2013 een uitzonderlijke schenking met werken van de Mechelse kunstenaar Jan De Smedt.

Jan De Smedt (Mechelen, 1905- 1954) volgde achtereenvolgens les aan de Academie in Mechelen en Brussel. Victor Rousseau en Egide Rombaux waren zijn belangrijkste leraren. In de schenking zijn een aantal modelstudies uit die tijd opgenomen, en in *Academieklass* geeft hij een sfeerbeeld van de studenten aan het werk.

De meeste werken, zowel tekeningen als schilderijen, tonen de intieme kring van de schilder: zijn familie, zijn interieur, het landschap rond Mechelen.

De collectie die zijn zoon Raphaël aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen heeft geschonken geeft een mooi overzicht van het oeuvre van deze beeldhouwer, schilder en tekenaar. De schenking omvat twee beelden, elf schilderijen en meer dan 350 tekeningen en schetsen, waaronder boekjes met getekende reisverslagen van de vakanties die hij met zijn vrouw en zoon doorbracht aan de Belgische kust en in Zwitserland. In de schets hiernaast tekent hij zijn zoon Raphaël, die hier uit de trein hangt.

BRUIKLENEN

UITGAANDE BRUIKLENEN

Sedert de sluiting van het museum in 2011 wordt blijvend ingezet op de zichtbaarheid van de collectie voor het publiek. Het aantal toegezegde bruiklenen nam hierdoor aanzienlijk toe, evenals het aantal grote tentoonstellingspakketten die naar het buitenland reizen. Voor 2013 resulteerde dit in een totaal van 137 transporten waarbij er 956 objecten extern verplaatst werden.

De bekendheid van het KMSKA werd versterkt in Japan door de reizende tentoonstelling *Ensor in context*, gevolgd door 18 bruiklenen aan de tentoonstelling *Rubens: inspired by Italy and established by Antwerp*, die op 3 locaties in Japan te zien was. De selectie uit de Ensorcollectie die begin 2013 uit Japan terugkwam reisde in de loop van de zomer in licht gewijzigde vorm naar Ordrupgaard, Denemarken om in februari 2014 naar het Kunstmuseum Basel door te reizen.

Het Indiase publiek kon in het najaar van 2013 voor het eerst kennis maken met onze collectie. In samenwerking met het Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, de stad Antwerpen en het Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen werd de tentoonstelling *Flemish Masterpieces from Antwerp. Exclusive Paintings and Prints* georganiseerd. Deze selectie van 28 schilderijen reist in 2014 in uitgebreide vorm naar het Rijksmuseum Twenthe (RMT) in Enschede. Met dit museum werd een samenwerkingakkoord voor drie tentoonstellingen aangegaan. In het najaar van 2013 vertrok het eerste deel van dit drieluik: het Rijksmuseum Twenthe kreeg voor de tentoonstelling *Permeke en de Vlaamse expressionisten* 81 objecten in bruikleen. Na afloop van het derde luik zal het RMT 152 objecten uit onze collectie tentoongesteld hebben.

Na afloop van de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS* verhuisden de meeste van de getoonde topstukken in januari naar het Museum Rockoxhuis (Antwerpen) voor de tentoonstelling *Het Gulden Cabinet*. Aangevuld met een selectie werken uit de reserve van het KMSKA toont het Rockoxhuis sinds 1 februari 2013 een honderdtal objecten uit de KMSKA-collectie.

In het kader van de tentoonstellingsreeks *De Modernen* werden 71 objecten in bruikleen gegeven.

Kortlopende uitgaande bruiklenen

Er werden 58 nieuwe kortlopende uitgaande bruikleendossiers opgestart, een kleine daling t.o.v. het voorgaande jaar. Daarentegen is het aantal aangevraagde werken voor tentoonstellingen bijna verdubbeld: 588 in 2013 t.o.v. 291 in 2012. Deze stijging valt grotendeels te verklaren door een aantal dossiers waarbij een grote hoeveelheid kunstwerken in bruikleen zijn gevraagd. Voor de tentoonstelling *Happy Birthday Dear Academie! 350 jaar Koninklijke Academie voor Schone Kunsten Antwerpen* in het MAS | Museum aan de Stroom werden er 125 objecten aangevraagd en toegezegd.

Iets meer dan de helft van de bruikleenaanvragen kwam van musea uit het buitenland of voornamelijk EU-landen.

Van de 588 aangevraagde objecten werden 506 toegezegd. Net zoals de voorgaande jaren werd de deelcollectie schilderijen het meest gesolliciteerd, gevolgd door tekeningen en prenten en tenslotte door beeldhouwwerken. Mede door de grote hoeveelheid werken van James Ensor die in bruikleen gevraagd werden loopt het percentage van toezeggingen van topstukken op tot 23%.

Voor het eerst in de geschiedenis reisde een schilderij van Jan van Eyck (*Madonna bij de fontein*) naar Noorwegen. Dit uitzonderlijke bruikleen werd toegezegd voor de tentoonstelling *Doorways to the Sacred. Golden glimpses of the Netherlandish Renaissance* in het Nasjonalmuseet Oslo waarvoor ook nog eens 21 schilderijen uit de collectie Vlaamse Primitieven van het museum werden uitgeleend.

Het portret van Philippe de Croy van Rogier van der Weyden, werd voor de tentoonstelling *Face to Face: Flanders, Florence and Renaissance Painting* tijdelijk herenigd met zijn wederhelft uit The Huntington Art Gallery in het Californische San Marino in de Verenigde Staten.

Langdurig uitgaande bruiklenen

Zoals de meeste musea voor schone kunsten biedt ook het KMSKA kunstwerken uit zijn collectie aan voor bruikleen op lange termijn.

De kunstwerken die sedert 2010 in het kader van het project Kunst en Mobiliteit werden uitgeleend buiten beschouwing gelaten, worden de laatste jaren steeds minder bruikleendcontracten op lange termijn afgesloten. Toch telt het KMSKA 67 lopende bruikleendossiers en 127 kunstwerken in langdurig bruik-

leen. Het overgrote deel van deze bruikleendcontracten werd tussen 1950 en 1980 afgesloten. Van de 127 kunstwerken worden er 60 in musea getoond, de overige kunstwerken bevinden zich in kerken, abdijen en overheidsinstellingen.

In 2013 zette het KMSKA zijn systematische opvolging en conditiecontrole van de kunstwerken in langdurig bruikleen verder.

KORTLOPENDE INKOMENDE BRUIKLENEN

In het Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen & Baron Caroly te Lier worden onder de titel *Bruegelland* genrestukken van de 16de tot de 20ste eeuw getoond. Om de aandacht van het publiek levendig te houden wordt ieder jaar een tijdelijke tentoonstelling geïntegreerd in de permanente presentatie in Lier. In 2013 werd aandacht besteed aan Joseph Lies. Voor deze presentatie die van 28 maart tot 28 juni te zien was werden kunstwerken uit de collectie van het KMSKA tentoongesteld samen met 18 bruiklenen uit het Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet en twee schilderijen uit privé-bezit.

Behouden kent twee disciplines: conserveren en restaureren.

Bij een conservatie stabiliseren de restauratoren de toestand van een werk. Ze doen dit over het algemeen met minimale ingrepen die meestal niet tot opzienbarende optische verbeteringen leiden, maar cruciaal zijn om het werk voor de toekomst te behouden.

Een restauratie is meestal een zeer uitgebreide behandeling. De restauratoren kunnen daarbij oude vernissen en retouches verwijderen. Het resultaat is vaak spectaculair.

CONSERVATIE

CONSERVATIE SCHILDERIJEN

Vooraleer werken uit het KMSKA naar een externe locatie reizen worden ze gecontroleerd en krijgen ze, indien nodig, een conserverende behandeling. In totaal werden 458 schilderijen gecontroleerd en/of behandeld.

De werken die deelnamen aan de tentoonstelling *Happy Birthday Dear Academie!* (MAS, Antwerpen) vergden de meeste aandacht.

Bijzondere conservaties in 2013:

- *Het Maskertoneel* van James Ensor kreeg een uitgebreide oppervlaktereiniging.
- het Pompeius Occotriptiek van Cornelisz van Oostzanen neemt deel aan de tentoonstelling *Van Oostsanen. De eerste Hollandse Meester* in het Amsterdams Museum en het Stedelijk Museum Alkmaar. De voorbereidende behandeling bestond uit een oppervlaktereiniging, een uitgebreide consolidatie van de verflaag en het retoucheren van lacunes.
- In de Keyzerhal van het museum stond enkele weken een steiger opgesteld. De steiger maakte de conditiebeschrijving van de diverse, monumentale schilderijen mogelijk, alsook de reparatie van een kleine scheur.
- Het monumentale schilderij *De oude Vismijn* van Edgar Farasyn kreeg een uitgebreide conservatiebehandeling. De conservatoren consolideerden de verflaag en gaven het schilderij een oppervlaktereiniging. Er werden twee scheuren en één gat hersteld en de deformaties daaromheen werden zoveel mogelijk gevakt. Lacunes werden gevuld en geretoucheerd.
- Zes monumentale doeken van Emile Floors, getiteld *Het Intellectuele Leven*, waren al in 2011 van hun oude rol afgehaald, afgestoft, geconsolideerd en op een nieuwe rol terug opgerold. Tijdens deze actie werden de maten van de doeken genomen met het oog op het terug opspannen van de werken. Het opspannen, waarbij de randen eerst lokaal verstevigd werden, gebeurde in oktober 2013. De doeken, die jarenlang opgerold werden bewaard, zijn hierdoor weer terug zichtbaar en tentoonstelbaar voor de toekomst.

CONSERVATIE WERKEN OP PAPIER

In 2013 kregen zo'n 680 werken op papier een behandeling:

- 550 prenten Rubensgrafiek werden losgemaakt van het verzuurde bristolkarton om ze te bewaren in zuurvrije mappen.
- 114 werken werden bruikleenklaar gemaakt. Dit betekende: conservatie, montage op zuurvrij karton, monteren van passe-partout, inlijsten en opmaken van actuele conditierapporten.
- de werken op papier die terug kwamen van bruikleen werden uit hun wissellijsten gehaald en veilig opgeborgen.

Andere werkzaamheden: het uitlijsten van slecht ingelijste werken, het tijdelijk uitlijsten van werken, het losmaken van 11 tekeningen uit het de Keyseralbum om de verso zijde te kunnen laten fotograferen en het losmaken van 6 tekeningen van Paul Joostens voor dezelfde reden.

CONSERVATIE SCULPTUREN

In de loop van 2013 werd in totaal een dertigtal sculpturen onder handen genomen, voornamelijk in functie van een tentoonstellingspresentatie. De werken die reisden kregen allen een actueel conditierapport.

Voor *De Modernen. Avant-Garde* ondergingen 16 objecten een grondige reiniging, waardoor ze gedeeltelijk hun oorspronkelijk elan terugkregen. De kunstwerken rond de kunstenaarsbeweging G58 vormen een bijzondere groep binnen de collectie van het KMSKA, niet in het minst omwille van het onconventionele gebruik van alledaagse moderne materialen en technieken. Twee kinetische werken, *700 Points blancs* van Pol Bury (1970) en *Cercle en contorsion sur trame* van Julio Le Parc (1970), vroegen bijzondere aandacht omdat de originele elektrische behuizing moest worden aangepast aan de huidige veiligheidsnormen zonder dat hierbij aan de authenticiteit van het werk geraakt mocht worden. Voor de besluitvorming werd advies gevraagd aan verschillende musea: MuZee Oostende, SMAK Gent en Tinguely museum Basel.

Ook enkele sculpturen voor de tentoonstelling *Happy Birthday Dear Academie!* kregen specifieke aandacht. *Diana, godin van de jacht* van Joshuë Dupon, een mooi 19de-eeuws voorbeeld van chryselefantiene beeldhouwkunst, werd grondiger gescreend op conditie omwille van zijn grote fragiliteit. Hiervoor riep het KMSKA de expertise in van metaalrestaurator Paul Storme. De 19de-eeuwse *Jonge visser en meermin* van Jozef Geefs (1881) werd naar aanleiding van de tentoonstelling intensief drooggereinigd.

RESTAURATIE

Met het oog op de heropening van het museum restaureert het restauratieatelier tijdens de sluiting zo veel mogelijk schilderijen op basis van een prioriteitenlijst. Een kleine museumcommissie, bestaande uit enkele KMSKA-collectieonderzoekers, volgt alle projecten met regelmaat op. Daarnaast zijn er voor enkele grote projecten externe, internationale begeleidingscommissies samengesteld, die meedenken over de behandelingen.

1. Hans Memling

Christus tussen zingende en musicerende engelen

In 2013 zette het KMSKA de restauratie van *Christus tussen zingende en musicerende engelen* van Hans Memling verder. Dit project, uitgevoerd met financiële steun van de Vrienden van het KMSKA en Interbuild NV, werd in 2001 opgestart maar moest vanwege de vele andere werkzaamheden geregeld stilgelegd worden. Sinds de verhuis van het restauratieatelier in april 2012 naar een externe locatie wordt er weer verder gewerkt aan de behandeling. Het meest tijdrovend bleek de reiniging van de drie monumentale panelen. Een dikke, onoplosbare vuillaag moest mechanisch, met behulp van scalpels en microscopen, van het oppervlak verwijderd worden. Deze tijdrovende ingreep werd in 2013 afgerond.

De begeleidingscommissie oordeelde positief over het resultaat van de reiniging en gaf richtlijnen aangaande het retoucheren en het vernissen. Het vervolg van de behandeling kan daarmee van start gaan.

Veel van het materiaaltechnische onderzoek rond de drie panelen vond in de voorbije jaren plaats. In 2013 maakte het departement Chemie van de Universiteit Antwerpen twee scans om het materiaal van de ondertekening te ontdekken.

2. P.P. Rubens, *Madonna met de papegaai*

Deze omvangrijke restauratie, gestart in 2012, kon uitgevoerd worden dankzij de financiële bijdrage van fonds InBev-Baillet Latour. In 2013 werden de vergeelde vernislagen en retouches verder afgenomen, werd de verflaag geconsolideerd, kreeg het paneel een structurele behandeling en een eerste vernislaag.

Door de behandeling stabiliseerde het werk en verbeterde ook optisch de voorstelling, wat het materiaaltechnisch onderzoek mogelijk maakte, waardevol voor het Rubensonderzoek. In de lente van 2014 moet de behandeling afgerond zijn.

3. James Ensor, *De verbazing van het masker Wouse* en *De val van de opstandige engelen*

Bijna de volledige collectie Ensors is tot 2015 op reis om in diverse locaties in Europa, Japan en Amerika tentoongesteld te worden. Voor vertrek werd *De verbazing van het masker Wouse* gerestaureerd. Hoewel het schilderij in goede conditie was, glansde de vernis zo dat het effect ervan storend was. Bovendien was de vernis verkleurd waardoor veel van de subtiele kleurnuances en virtuoze schildertechniek verloren gingen. Het afnemen van de vernis resulteerde dan ook in een grote optische verbetering. Het daaropvolgende materiaal technische onderzoek was een bonus voor het Ensoronderzoek.

Dankzij de financiële bijdrage van fonds InBev-Baillet Latour kreeg ook Ensors *De val van de opstandige engelen*, dat met dezelfde problematiek kampte, een doorgedreven opfrissing. Door meer schilderijen te behandelen, wordt een referentiekader opgebouwd waarin geïsoleerde fenomenen vergeleken en in een bredere context geplaatst kunnen worden.

4. Andere restauraties

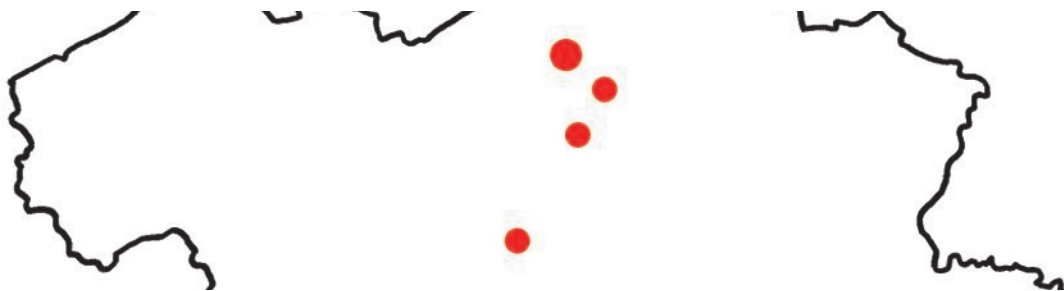
- *Man van Smarten* van Aelbert Bouts, een kleine tondo. De restauratie nam de dikke vernislaag weg en consolideerde de opstuwingen, zodat het schilderij in 2014 uitgeleend kan worden aan The Getty Center Drive in Los Angeles, waar het opgenomen is in de expo *The Scandalous Art of James Ensor*.
- *Portret van de familie van Dussen*, een werk waarvan de reiniging en de dendrochronologische analyse een nieuwe, gefundeerde toeschrijving mogelijk moest maken.
- *Een Hollands ontbijt*, Floris van Schooten, een restauratie mogelijk gemaakt dankzij de financiële bijdrage van de Nasjonalmuseet Oslo. Na vernisafname bleek het schilderij in zeer goede conditie en kwam de kwaliteit weer volledig tot zijn recht.

Naast bovenstaande restauraties in het eigen atelier worden ook enkele restauraties extern uitgevoerd:

- *Saskia van Uylenburgh* van Carel Fabritius (toegeschreven) werd bij Stichting Restauratie Atelier Limburg in Maastricht gerestaureerd dankzij een financiële bijdrage van het Dordrechts Museum. Het schilderij was als bruikleen gevraagd voor de tentoonstelling *Willem II en Anna Paulowna. Royal Splendor at the Dutch court (Willem II. Kunstkonink)* die gehouden werd in de Hermitage, Sint-Petersburg en het Dordrechts Museum. De restauratie moest niet alleen het schilderij optisch te verbeteren, maar ook toelaten het nauwkeuriger te kunnen toeschrijven.
- het Worcester Art Museum restaureert *Portret van een man* van Antoon van Dyck
- *De Dam te Amsterdam* van Gerrit Berckheyde en *Mansportret* van Maarten van Heemskerck werden gerestaureerd in het Indianapolis Museum of Art

TENTOONSTELLINGEN

ANTWERPEN

KONINGIN FABIOLAZAAL

i.s.m. Provincie Antwerpen

De MODERNEN. Rondom Permeke

15 september 2012 – 24 februari 2013

De derde tentoonstelling in een reeks over de moderne kunstcollectie van het KMSKA bracht de pioniers van het expressionisme in onze contreien bij elkaar.

In 2012 was het zestig jaar geleden dat Constant Permeke, het boegbeeld van het Vlaamse expressionisme, overleed. Naar aanleiding daarvan organiseerde het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen een tentoonstelling met een 70-tal werken van vrienden en tijdgenoten van de kunstenaar. *De MODERNEN. Rondom Permeke* was de derde tentoonstelling in een reeks over de moderne kunstcollectie van het KMSKA in de Koningin Fabiolazaal. De expo toonde werk van de pioniers van het expressionisme: **Constant Permeke, Frits Van den Berghe** en **Gustave De Smet**. Het KMSKA verwierf recent nog werk van deze artiesten, dat in primeur in de tentoonstelling *De Modernen* werd getoond, o.a. een schilderij van Permeke en een reeks van 15 lino's en houtsneden van De Smet. Daarnaast selecteerde het museum schilderijen en grafiek van o.a. **Edgard Tytgat, Gustave Van De Woestyne, Valerius De Saedeleer** en **Jean Brusselmans**. Typerend voor het oeuvre van al deze kunstenaars is het belang van het metier van het schilderen. Vooral het verfoppervlak en de penseelstreken krijgen daarbij bijzondere aandacht en betekenis. Ook het plezier dat ze beleefden aan het schilderen spat van de doeken. Alhoewel het Vlaamse expressionisme lange tijd werd beschouwd als onmodieus, zien we vandaag een heropleving van hun stijl en waarden bij verschillende vooraanstaande kunstenaars. Het laatste woord over deze expressionisten is dus nog niet gezegd.

DE MODERNEN. Avant-garde

16 maart–1 september 2014

In de jaren vijftig van de twintigste eeuw streefde in Europa enkele vooruitstrevende kunstenaars naar een geheel nieuwe start in de kunst, voortkomend uit het niets. Deze ideologie lag aan de basis van een aantal aan elkaar verwante strekkingen. In Dusseldorf vormden Piene, Mack en Uecker de groep 'ZERO'. In Nederland stichtten Peeters, Schoonhoven, Armando en Henderieckse in 1960 de 'NUL-beweging'. In Frankrijk noemde de criticus Restany kunstenaars als Arman, Klein en Villeglé 'Les Nouveaux Réalistes' en creëerde La Parc de experimentele 'Groupe de Recherche d'Art Visuel' GRAV). In Italië werkte Fontana volgens zijn ideeën over 'Spatialisme'. Einde jaren zeventig toonde het KMSKA met de tentoonstellingen rond G58 en ZERO aan dat Antwerpen in het eerste decennium na WOII de eerste actieradius was voor deze verscheidene internationale avant-gardetendensen. In deze jaren verwierf het museum verscheidene werken van deze kunstenaars die door het gebruik van alledaagse materialen en de introductie van het effect van de omgevingsruimte en de lichtinval de perceptie van het werk door de toeschouwer beïnvloedden. De tentoonstelling toonde werken die tegelijk een radicale wending in de collectievorming van het KMSKA en de kunstproductie in het algemeen betekenen.

Museumnacht

Tijdens de jaarlijkse Museumnacht op 3 augustus konden bezoekers de tentoonstelling *De Modernen. Avant-garde* bezoeken. Kunstenaar en muzikant **Camiel Van Breedam** – van wie werk te zien was in de expo – en zijn Fondy Riverside Bullet Band zorgden voor muziek. Wie volledig in het rood gekleed de tentoonstelling bezocht, kreeg bovendien een gratis cocktail. Rood is immers dé kleur van Van Breedam. Tijdens de museumnacht bezochten 1.307 mensen de expo.

DE MODERNEN. Duo's

21 september 2013–26 januari 2014

Een keuze uit de collecties van het KMSKA en de provincie Antwerpen

Voor deze tentoonstelling maakten conservatoren van het KMSKA en de provincie Antwerpen een keuze van de mooiste stukken uit de kunstverzamelingen van museum en provincie. Deze laatste, die voor het grote publiek meestal verborgen blijft, ging in de Fabiolazaal in dialoog met schilderijen, sculpturen, tekeningen en collages uit het KMSKA. De keuzes werden associatief gemaakt en zijn vooral gericht op het visuele. In sommige gevallen bestonden de duo's uit werk van dezelfde auteur of werk met hetzelfde thema. In andere gevallen ging het om een formeel aspect dat de twee kunstwerken gemeen hebben: kleur, lijn, vorm of compositie.

De tentoonstelling bevatte werk van o.a. Rik Wouters, Emile Claus, Jozef Peeters, Jan Cox, Fred Bervoets, Koen van den Broek en Anne-Mie van Kerckhoven.

ROCKOXHUIS

Het Gulden Cabinet. Koninklijk Museum bij Rockox te gast

2 februari 2013 – 31 december 2016

i.s.m. Museum Rockoxhuis

In de Scheldestad Antwerpen heerst er aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw een bijzonder gunstig artistiek en economisch klimaat. Daardoor wordt de stad al snel hét productie- en handelscentrum voor luxeartikelen. Veel patriciërs en handelaars bouwen rijke collecties op met eigentijdse en oude kunst. Helaas zijn de meeste van die verzamelingen in de loop der jaren uit elkaar gevallen.

Vanaf 2 februari 2013 kan het publiek in het Rockoxhuis ontdekken hoe een Antwerpse kunstverzameling er in de Gouden Eeuw uitgezien moet hebben. De burgerwoning van burgemeester en mecenas Nicolaas Rockox (1560–1640) werd omgetoverd tot een luxueus kunstenkabinet met topstukken uit het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en de belangrijkste werken uit het Rockoxhuis. Zo kon het publiek toch genieten van de prachtige schilderijen van onder meer **Van der Weyden**, **Memling**, **Van Eyck**, **Rubens** en **Van Dyck** ondanks de sluiting van het KMSKA.

Focustentoonstelling ‘In vriendschap verbonden. Het Liber Amicorum of vriendenboekje in de 16de eeuw en 17de eeuw in de Nederlanden’ (28 september – 15 december 2013)

Het Gulden Cabinet presenteert regelmatig kleine focustentoonstellingen. De eerste bestond uit een selectie vriendenboekjes of alba amicorum uit de 16e en de 17e eeuw. Die boekjes leggen – op geheel analoge wijze – het sociale netwerk van studenten uit deze periode bloot. Zij verzamelden in hun boekjes signaturen van medestudenten, professoren en verwanten.

De alba amicorum zijn dan ook ware schatten aan informatie over het studentenleven in de 16de en de 17de eeuw en brengen de studiereizen die studenten destijds maakten vanuit de Nederlanden naar buitenlandse universiteiten op prachtige wijze in kaart. De deexpo toonde pagina's uit de vriendenboekjes van een 20-tal studenten, een professor en enkele adellijken.

Het virtuele Gulden Cabinet

Het KMSKA ontwikkelde bij de tentoonstelling een responsieve webapplicatie (www.hetgulden cabinet.be) waarmee bezoekers van op hun smartphone of tablet doorheen de kamers van *Het Gulden Cabinet* kunnen wandelen en snel en makkelijk meer te weten kunnen komen over de kunstwerken in de tentoonstelling. Met de applicatie kunnen bezoekers ook inzoomen op schilderijen en beelden en voor, tijdens of na hun bezoek een collectie samenstellen met de kunstwerken uit de expo die hen het meeste aanspraken. Wie de webapp van op een pc of een laptop bekijkt, kan bovendien met zijn favorieten aan de slag om een eigen kunstkamer in te richten. Naar aanleiding van de focustentoonstelling rond vriendenboekjes van 16de-eeuwse studenten breidde het KMSKA zijn webapplicatie met werk uit deze focusexpo uit.

De homepage en de overzichtspagina's met alle kunstwerken per kamer deden het daarbij uiteraard heel goed maar we merken ook een duidelijke doorstroom naar detailpagina's van kunstwerken zoals bijvoorbeeld de *Calvarieberg* van **Antonella de Messina**, de *Madonna omringd door serafijnen en cherubijnen* van **Jean Fouquet** en *Het Schuttersfeest* van de **Meester van Frankfurt**. De populairste kunstwerken bij de bezoeker zijn: *De heilige Barbara van Nicodemië* van **Jan van Eyck**, Het portret van *Florent Joseph ridder van Erborn* van **Jean-Baptiste Greuze** en de *Spreekwoorden* van **Pieter Brueghel II**.

'500 jaar verzamelen in Antwerpen, een passioneel verhaal'

Het Gulden Cabinet is een ode aan verzamelaars. Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) en het Rockoxhuis verbeelden een fictieve Antwerpse kunstverzameling uit de Gouden Eeuw, een tastbaar *musée imaginaire*.

Dit kunstboek gaat een stapje verder en stelt elf Antwerpse kunstverzamelaars voor die in al hun diversiteit en met hun specifieke visie en interesse, over een periode van vijf eeuwen, belangrijke kunstverzamelingen hebben vergaard en daarmee hebben bijgedragen tot de roem van Antwerpen. Uiteraard telde Antwerpen veel meer dan de elf verzamelaars die hier in dit boek voorgesteld worden. Het is slechts een greep uit de rijkdom die achter de gevels van rijke burgerwoningen verscholen zat.

ONZE-LIEVE-VROUWE-KATHEDRAAL

Reünie. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens

5 juni 2009 – 31 december 2017

Acht altaarstukken uit de museumcollectie vormen de pronkstukken van de tentoonstelling *Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de Kathedraal*. De kunstwerken bevinden zich tijdens de sluiting van het museum *in situ*. Ze werden namelijk door hun opdrachtgevers - de gilden, ambachten, stadsmilities, en broederschappen besteld voor de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen.

MAS | Museum aan de Stroom

Happy Birthday Dear Academie!

8 september 2013 – 26 januari 2014

i.s.m. Koninklijke Academie voor Schone Kunsten Antwerpen, MoMu – ModeMuseum Provincie Antwerpen, MAS | Museum aan de Stroom en Antwerpen Open

In 2013 vierde de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten Antwerpen haar 350ste verjaardag. Samen met die van Parijs en Rome is ze een van de oudste kunstscholen van Europa. Driehonderd jaar na haar oprichting zag binnen haar muren de ondertussen prestigieuze Modeafdeling het levenslicht. Beide verjaardagen, 350 jaar academie en 50 jaar modeafdeling, werden in 2013 uitvoerig gevierd.

De blikvangers van deze viering waren de tentoonstellingen in het MAS en het MoMu. Verder zetten 'extra-muros'-projecten de mode en de beeldende kunsten in de schijnwerper. Op de historische site van de Academie vonden 'intra-muros'-evenementen en -tentoonstellingen plaats. Een publicatie, een project in het M HKA, een symposium over het hoger kunstonderwijs, een stadswandeling en een erfgoedproject over de sporen van de Academie in Antwerpen vormden een extra verrijking.

'Happy Birthday Dear Academie: 350 jaar Academie in het MAS'

Modeontwerper Walter Van Beirendonck en KMSKA-directeur Paul Huvenne lieten in deze tentoonstelling op een toegankelijke en creatieve manier de artistieke hoogtepunten uit de rijke geschiedenis van de Antwerpse Academie de revue passeren. Een ruime selectie van topwerken uit het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten werd aangevuld met topstukken uit de waardevolle collectie van de academie en unieke privé-collecties.

Aan de hand van deze werken, verrijkt met nooit eerder getoonde documenten, ontvouwde zich het verhaal van de evolutie van 350 jaar hoger kunstonderwijs in een academische, internationale en stedelijke context. Veteranen als Rubens, Jordaens en Teniers traden in dialoog met latere kunstenaars met wereldfaam als Van Gogh, Alma-Tadema en 20ste eeuwse alumni als Panamarenko en Anne-Mie Van Kerckhoven. Een spanningsveld tussen het oude en het nieuwe en tussen traditie en avant-garde gaf een fascinerende voedingsbodemp voor een tentoonstelling over vier eeuwen Antwerpse Academie; een tentoonstelling over kunstonderwijs dat een belangrijke stempel heeft gedrukt op de Europese kunstgeschiedenis.

Kunst Antwerpen Academie 350 – het boek

Is kunst een ambacht, of toch eerder een wetenschap? Moet kunst 'schoon' zijn? Word je als kunstenaar geboren, of kun je kunst leren? En bestaat er zoiets als typisch Antwerpse kunst? De 350ste verjaardag van de Antwerpse Academie is de perfecte aanleiding voor kunsthistorici en wetenschappers, maar ook voor opiniemakers en kunstenaars, om zich over deze vragen te buigen. Het resultaat is een eigenzinnige, rebelse en avontuurlijke mix van essays, columns en – vooral – heel veel kunstwerken.

ATELIERFLAT JOZEF PEETERS

i.s.m. stad Antwerpen, Letterenhuis Antwerpen

vanaf 8 september 2013

Wie binnenkomt in de atelierflat van Jozef Peeters waant zich in een driedimensionaal schilderij. Peeters (1895-1960) was een van de eerste Belgische abstracte kunstenaars. Samen met zijn vrouw en twee kinderen bewoonde hij dit hoekappartement op de De Gerlachekaai in Antwerpen vanaf 1924.

De kleine huurflat was het centrum van Peeters' artistieke gedachtegoed. De kunstenaar gaf er met geometrische kleurvlakken op alle muren en plafonds aan iedere kamer – waaronder zijn atelier met zicht op de Schelde – een heel eigen sfeer. De deuren bewerkte hij met duizenden potloodlijntjes. Daarnaast ontwierp hij zelf het meeste meubilair en de plafondlampen. Ook de rolstoel van zijn echtgenote – die in 1955 overleed aan multiple sclerose – is van zijn hand.

Na Peeters' dood bleef dochter Godelieve wonen in het appartement – waar ze vervolgens vijftig jaar lang niets aan veranderde. Een eerste restauratie van de schilderijen door Monumenten & Landschappen gebeurde halverwege de jaren negentig. Bij haar overlijden in 2009 schonk Godelieve het hele interieur van de inmiddels als monument beschermde flat – compleet met kunstwerken, meubels, gebruiksvoorwerpen en het persoonlijke archief van haar vader – aan de stad Antwerpen. Die kon het appartement van eigenaar De Ideale Woning in erfpacht nemen en restaureerde het geheel opnieuw in 2013.

Dankzij een samenwerking tussen de stad Antwerpen, het Letterenhuis en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) werd de woning in 2013 opnieuw opgesteld voor bezoekers. Aan de muren hangen nog steeds de schilderijen van Peeters en zijn tijdgenoten. Het appartement ademt de sfeer van de jaren dertig en is een unieke uiting van Peeters' modernistische opvattingen. Architectuur en beeldende kunsten gaan volledig in elkaar op.

LIER

STEDELIJK MUSEUM WUYTS-VAN CAMPEN EN BARON CAROLY

Breugelland

18 juni 2011-31 december 2017

De tentoonstelling Breugelland onderzoekt de invloed van Pieter Bruegel de oude op de schilderkunst in de Lage Landen. Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen geeft hiervoor een honderdtal werken in bruikleen aan het Stedelijk Museum Lier.

Bruegels werken kenden al tijdens zijn leven een gigantisch succes. Door de grote vraag zetten Bruegels zonen de succesformule van hun vader verder. Later schilderden Van Craesbeeck, Van Ostade, Teniers en Steen hun interpretatie van de kermissen en kroegtaferelen. En in de achttiende en negentiende eeuw traden kunstenaars als Horemans en De Braekeleer in Bruegels voetspoor met volkse onderwerpen. Vlaamse expressionisten, denk maar aan Permeke, De Smet, Smits en Van De Woestyne bliezen in de vroege twintigste eeuw met aardkleurig coloriet en schrale verfbehandeling nieuw leven in de boerentaferelen.

Schrijver Felix Timmermans voerde de kunstenaar in zijn veel gelezen roman *Pieter Bruegel* uit 1928 op als geniale rebel, een typering die ver staat van de historische realiteit. Breugelland volgt de rode draad van volkse traditie doorheen de Vlaamse en Hollandse kunst door jaarlijks wisselende opstellingen.

Focustentoonstelling 'Vertier en trammelant'

29 maart 2012 - 28 maart 2013

Het al dan niet hebben van veel vrije tijd en typische vrijetijdsbestedingen illustreerde in het verleden iemands sociale status. Voor de gewone man waren er de zondagsrust en de kerkelijke hoogdagen, af en toe een kermis of een jaarmarkt en de kroeg. De bruiloft was het belangrijkste feest in de levenscyclus. De rijke burgerij gaf zich volop over aan tal van pleziertjes. Toch heeft zij ook een grote belangstelling voor taferelen van volksvermaak en kopen burgers schilderijen en prenten vol vrolijke en humoristische taferelen. Vele hadden een sarcastische inhoud en waren duidelijk herkenbaar voor de koper.

Focustentoonstelling 'Joseph Lies'

29 maart 2013 - 13 april 2014

Deze focustentoonstelling belichtte een tiental romantische werken van **Joseph Lies** (1821 - 1865). De schilderijen van deze kunstenaar zijn superromantisch. Ze hebben een eenvoudige boodschap: de wereld zou volgens Lies een plaats moeten zijn waar het leven zich als een idylle ontplooit, waar mensen, rijk of arm, zonder al te grote zorgen in vrede kunnen leven. Maar naast lieflijke en amoureuze tafereeltjes schildert de kunstenaar ook hartverscheurende oorlogsscènes uit een ver verleden.

MECHELEN

MUSEUM SCHEPENHUIS

Rik Wouters. Hoogtepunten

24 september 2011 – 31 december 2014

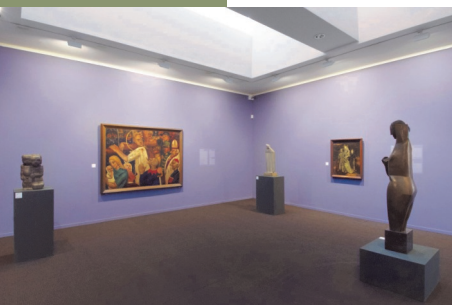
Rik Wouters was 33 toen hij stierf. Toch liet een fantastisch oeuvre na. Hij was beeldhouwer, schilder en tekenaar, maar begon zijn carrière als leerjongen in het Mechelse meubelatelier van zijn vader Emile. Later volgde hij les aan de Mechelse Academie voor Schone Kunsten en ging hij aan de slag in het atelier van beeldhouwer Theo Blickx. Als student aan de Brusselse Academie leerde hij het jonge model Hélène – Nel – Duerinckx kennen, zijn vrouw, zielsverwant en muze. Hij ontdekte er ook de schilderskunst als medium. Na een schenking van de befaamde Antwerpse neuroloog Dr. Ludo van Bogaert en diens vrouw Louise Sheid kwam een belangrijk deel van Wouters' oeuvre in de collectie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen terecht. Tijdens de sluiting van het museum is de rijke Wouterscollectie te zien in Mechelen, de geboorteplek van de kunstenaar.

DROGENBOS

FELIXART MUSEUM

Moderne kunst uit het Interbellum

4 september 2011 – 31 december 2017

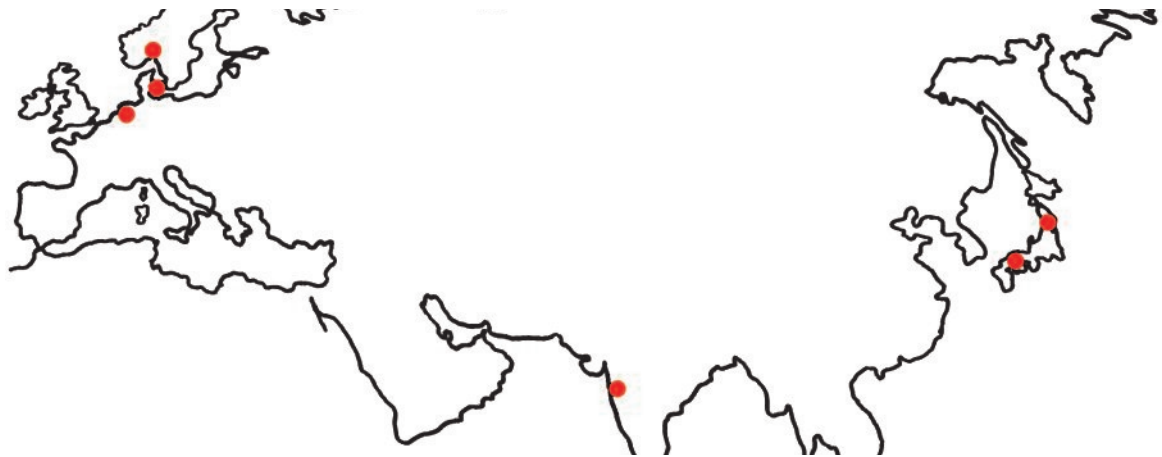
In een groene oase aan de rand rond Brussel ligt het FeliXart Museum. Dat museum presenteert diverse aspecten van het leven en werk van schilder Felix De Boeck aan de hand van wisselende selecties. Daarnaast organiseert het tijdelijke tentoonstellingen rond historische en hedendaagse avant-gardekunst.

Twee ruimtes in het unieke museumgebouw bieden een ruimere blik op de bruisende kunstwereld tijdens het interbellum, van abstractie tot het expressionisme. In deze zalen ziet u belangrijk werk uit de KMSKA-collectie, van o.a. Prosper De Troyer, Marthe Donas, Jozef Peeters, Oscar en Floris Jespers, Jan Kiemeneij, Jules Schmalzigaug en Ossip Zadkine.

		2013	2012
		# bezoekers	# bezoekers
ANTWERPEN			
De MODERNEN		Fabiolazaal	
01/01-24/02/2013 (sinds 15/09/2012)	<i>Rondom Permeke</i>	4.888	
16/03-01/09/2013	<i>Avant-garde</i>	7.020	
21/09-31/12/2013	<i>Duo's</i>	4.246	
Totaal		16.154	21.918
Het Gulden Cabinet		Rockoxhuis	
01/01-31/12/2013		38.512	nvt
Reünie		de Kathedraal	
01/01-31/12/2013		282.954	
Happy Birthday Dear Academie		MAS	
08/09-31/12/2013		63.676	
Meesterwerken in het MAS		MAS	
01/01-31/12/2013 (sinds 17/05/2011)			174.863*
Atelierflat Jozef Peeters			
08/09-31/12/2013		456	nvt
Openingsweek intern depot		KMSKA	
01/04-07/04/2013		1.481	nvt
LIER			
Breugelland		Stedelijk Museum	
01/01-28/03/2013	<i>Vertier en trammelant</i>	2.664	
29/03-31/12/2013	<i>Joseph Lies</i>	5.035	
Totaal		7.699	12.353
MECHELEN			
Rik Wouters		Museum Schepenhuis	
01/01-31/12/2014		7.492	17.560
DROGENBOS			
Moderne Kunst uit het interbellum		FeliXart	
01/01-31/12/2013		16.231	nvt
TOTAAL AANTAL BEZOEKERS		434.655	
TOTAAL AANTAL BEZOEKERS zonder Reünie		151.701	226.694

*Deze cijfers betreffen de expo *Meesterwerken in het MAS*, een selectie van topwerken uit de verzameling van het KMSKA en de openingstentoonstelling van het nieuwe MAS.

KMSKA-TENTOONSTELLINGEN OP LOCATIE EN IN HET BUITENLAND

JAPAN

Iwate Museum of Art (Morioka, 23 november 2012 - 14 januari 2013)

The Okayama Prefectural Museum of Art
(26 januari 2013 - 17 maart 2013)

James Ensor in Context. Ensor and the history of European art from the collection of the Royal Museum of Fine Arts Antwerp

In maart 2012 vertrokken 136 kunstwerken naar vijf locaties in Japan voor de rondreizende tentoonstelling *Ensor in context*. De selectie bestond uit 75 schilderijen en 61 werken op papier. Om te lange blootstelling aan licht te vermijden werden niet alle tekeningen op iedere locatie getoond. De eerste twee venues toonden 30 tekeningen, de laatste drie 31 tekeningen.

Het concept, de selectie en de presentatie van de tentoonstelling werden ontwikkeld door curator Herwig Todts van het KMSKA voor NHK Promotions in Tokyo. De tentoonstelling geeft aan de hand van de verzameling van het KMSKA een beeld van de wijze waarop Ensor gebruik maakte van de “Westerse kunstgeschiedenis”, zodat de bezoeker als het ware een wandeling door de museumverzameling maakt onder leiding van Ensor.

De tentoonstelling bestond uit twee grote secties: er was een sectie anti-academisme en realisme, met werken van Rubens, de Mol, De Keyser, Ensor, Courbet, Claus, Paerels, Adriaensz Backer, Fantin-Latour, Stevens, Siberechts, Frederic en Toorop. Daarnaast was er een deel “naar een groteske kunst”, met werk van Ensor dat gebaseerd is op Rembrandt, Delacroix, Evenepoel, Monticelli, de omgeving van Bruegel, Teniers en anderen.

NOORWEGEN Nasjonalmuseet Oslo

Åpning mot det hellige. Gylne glimt fra Nederlandenes renaissance

Doorways to the Sacred. Golden glimpses of the Netherlandish Renaissance

22 februari – 12 mei 2013

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) toonde tijdens het voorjaar van 2013 een selectie van 21 vijftiende- en zestiende-eeuwse schilderijen in het Nasjonalmuseet van Oslo. Voor het eerst komt de Noorse museumbezoeker in contact met het werk van de Vlaamse Primitieven, dat in Scandinavië weinig is gekend.

De presentatie is opgebouwd rond een absoluut meesterwerk van het museum, de *Madonna bij de Fontein* van Jan van Eyck. Werken van Rogier van der Weyden, Petrus Christus, Gerard David, Quinten Massijs en Barend van Orley omringen dit kleinood. Ook enkele schitterende panelen van anonieme meesters uit Brugge, Gent, Antwerpen en Brussel krijgen een plaats in de schijnwerpers.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling verscheen een publicatie in het Noors en het Engels.

DENEMARKEN Ordstrupgaard (Kopenhagen)

James Ensor. Maskens mester

James Ensor. Meester van het Masker

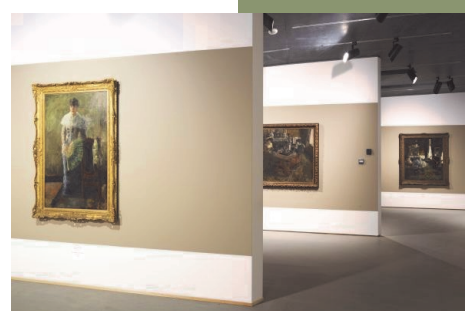
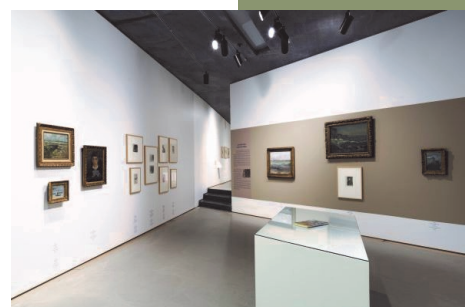
6 september 2013 – 19 januari 2014

Deze eerste monografische Ensortentoonstelling in Denemarken wierp een licht op de onderliggende tegenstellingen in het werk van de Belgische kunstenaar.

Zo ziet men James Ensor niet alleen als een scherpe observator van de natuur, hij is tevens een niet te stoppen meester van het fantastische. In zijn werken gaan licht en dood moeiteloos hand in hand, is hij vol van zichzelf maar ook ironisch ten aanzien van zijn eigen persoon. Ensor is tegelijkertijd lijdende verlosser en anarchist.

De groteske maskerades die tot leven komen in Ensors schilderijen en de dikwijls wrede weergaves van menselijke ontgoochelingen en ondeugden werden lang met verontwaardiging en afkeer ontvangen. Pas op late leeftijd ontving James Ensor officiële erkenning.

James Ensor, zo toont de tentoonstelling, is een kunstenaar wiens relevantie de tijdsgeest heeft overwonnen en wiens invloed op latere generaties en de internationale kunstscene, vanaf het modernisme tot vandaag, immens is.

NEDERLAND Rijksmuseum Twenthe (Enschede)

De verbouwing van het KMSKA is een goede gelegenheid om een langdurige samenwerking aan te gaan met het Rijksmuseum Twenthe. In de loop van veertien maanden toont dit museum drie tentoonstellingen rondom bijzondere deelcollecties uit het KMSKA. In de eerste expo werden ruim tachtig werken van de Vlaamse expressionisten getoond aan het Nederlandse publiek, vaak voor het eerst.

Permeke en de Vlaamse expressionisten

17 november 2013 – 16 maart 2014

Hoewel centrale figuren van het Vlaamse expressionisme als Constant Permeke, Frits van den Berghe en Gustave de Smet zich niet scharen onder een manifest, delen ze wel een gemeenschappelijke visie. Begin 20ste eeuw trekken ze zich terug uit de stad om zich te vestigen in kunstenaarskolonies en vissersdorpen, weg van de 'moderne tijd' en de heersende kunsttraditie. Het harde en ongepolijste bestaan van boeren en vissers lijkt hen een meer authentieke levensvorm en wordt de leidraad van hun hoekige, abstracte werken zonder kunstmatigheid of verfijning. Rauw en puur komen ze tot de intiemste en meest waarachtige expressionistische schilderkunst van Europa. Het Nederlandse publiek kon de geheel eigen beeldtaal ontdekken via vijf thema's: thuis, de boer, het land, het model en de zee.

BELGIË Raveelmuseum

ὕλη. De naamloze vorm

16 juni – 13 oktober 2013

In de zomer van 2013 toonde het Roger Raveelmuseum abstracte hedendaagse kunst naast textiele werken uit Noord-Afrika. Deze tentoonstelling werd gemaakt vanuit antropologisch perspectief. Weven, dansen, schilderen en boetseren. Het zijn media die op het eerste zicht ver uit elkaar liggen, maar toch met elkaar verbonden zijn. Het is die band die KMSKA-curator Paul Vandenbroeck in de expo ὕλη onderzocht. Of hoe de tapijten van uitzonderlijk begaafde weefsters uit Marokko en Tunesië op dezelfde manier tot stand komen als het werk van kunstenaars als Gerhard Richter, Roger Raveel en Pierre Alechinsky door de momentgebonden inspiratie van de kunstenaar, zonder voorafgaande schets of ontwerp.

De expo toonde hoe expressieve verlangens en handelingen steeds opnieuw naar boven komen, ongeacht de cultuur waarin of het moment waarop ze ontstaan. Zelfs als het medium waarmee de kunstenaar in kwestie werkt verschilt.

De tentoonstelling bevatte schilderijen, weefkunst, keramieken, videokunst en choreografieën van o.a. Gerhard Richter, Roger Raveel, Cy Twombly, Trees De Mits, Saturo Hoshino, Susan Rothenberg en Pé Vermeersch.

LEZINGEN OP ZONDAG

Tijdens de sluiting van het museum zetten we de traditie van zondaglezingen voort. Het thema van de lezingen in het voorjaar was 'het nieuwe (kunst)museum'. Mensen uit de kunst- en museumwereld gingen in op de vraag of musea nog toekomst hebben en zo ja, hoe dat toekomstige museum er dan uit zal zien. Elke spreker bekeek het thema vanuit zijn eigen achtergrond en elk betoog ontwikkelde een inspirerende visie op de museumwereld, waardoor het ook telkens een warme uitnodiging werd om mee na te denken over het nieuwe KMSKA. In het najaar was het programma ruimer opgevat met kunsthistorische lezingen die aansloten met de actualiteit: een recente publicatie, een lopende tentoonstelling, ...

Hard werken en geen taboes. Het museum van de 21ste eeuw

Zondag 27 januari 2013

Chris Dercon, directeur Tate Modern Londen

Een museum is meer dan bakstenen. Een museum wordt gemaakt door zijn collectie, zijn research, zijn technologie, zijn sociale organisatie en zijn bezoekers.

Hedendaagse musea in oude gebouwen.

Het stadsmuseum in Gent en het Afrikamuseum in Tervuren

Zondag 3 februari 2013

Ir. Terenja van Dijk, film- en tentoonstellingsmaker

Hoe maak je een hedendaags museum in een oud gebouw? Wat is de relatie tussen museumgebouwen en de tentoonstellingen die zij huisvesten?

Nieuw leven in het museum

Zondag 3 maart 2013

Dr. Valentijn Byvanck, curator en criticus

Het museum verandert. De kunsttempel waar de bezoeker in stilte voor zijn geliefde schilderijen stond, maakt in snel tempo plaats voor een openbare ruimte waar een breed publiek allerlei ervaringen en indrukken deelt.

Helene Kröller-Müller en de doorbraak van moderne kunst

Zondag 6 oktober 2013

Dr. Eva Rovers, biograaf

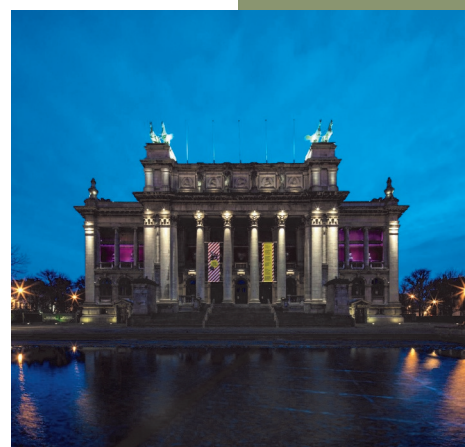
Een kist gevuld met 3.400 brieven betekende voor biograaf Eva Rovers het begin van de zoektocht naar het ware verhaal achter Helene Kröller-Müller. Rond 1900 was zij een van de rijkste vrouwen van Nederland. Samen met haar man Anton Kröller kocht ze vol overgave schilderijen van Van Gogh, Picasso en Mondriaan. Dat werd de kerncollectie van een van de mooiste musea van Nederland: het Kröller-Müller Museum op de Hoge Veluwe.

Lezende vrouwen op negentiende-eeuwse Franse schilderijen

Zondag 3 november 2013

Dr. Kathryn Brown, docent kunstgeschiedenis Universiteit Tilburg

Waarom worden er zo veel lezende vrouwen afgebeeld op negentiende-eeuwse Franse schilderijen? Vertellen afbeeldingen van lezende vrouwen ons iets over het leven en de leesgewoonten van echte vrouwen of zijn het gewoon verzinsels die de negentiende-eeuwse vooroordelen over vrouwelijke intelligentie en emoties bevestigen? Kathryn Brown deed uitvoerig onderzoek naar dit iconografisch thema en publiceerde de eerste monografische studie gewijd aan het onderwerp: *Women Readers in French Painting, 1870-1890*.

Henry Van de Velde (1863-1957) Passie Functie Schoonheid

Zondag 1 december 2013

Dr. Werner Adriaenssens,

conservator Decoratieve Kunsten Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis Brussel

Henry Van de Velde (1863-1957) werd opgeleid als kunstschilder, maar ontwikkelde zich tot architect, interieurarchitect, designer, pedagoog en kunstadviseur. Hij liet een indrukwekkend oeuvre na en bouwde een internationale carrière uit met tal van realisaties in België, Duitsland, Nederland en Frankrijk. In 2013 was het exact 150 jaar geleden dat Henry van de Velde werd geboren. Naar aanleiding van deze verjaardag wijdden de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel een grote retrospectieve aan deze architect-designer. De lezing die zijn levensverhaal volgde, was daarvan een smaakmaker.

KUNSTHISTORISCH ONDERZOEK

COLLECTIECATALOGUS

In 2001 startte een systematisch onderzoek naar de eigen collectie. Het KMSKA verzamelt zoveel mogelijk kunsthistorische, materiaaltechnische en museologische informatie over zijn kunstwerken.

In 2013 ging er speciale aandacht naar

- het verfijnen van de informatie, zoals het onderzoek naar biografische gegevens van voormalige eigenaars, vertrekkende van de oude museumcatalogi, tentoonstellings-, en veilingcatalogi. Bijzondere aandacht voor het onderzoek naar de veilingen. De kruisverwijzingen en relaties zijn een prioriteit bij de invoer
- het iconografisch beschrijven van de ongeveer 1.200 portretten in de collectie. Dit onderzoek is quasi volledig afgerond en ook de invoer vordert gestaag (80%). In 2014 zullen de stadsgezichten aangepakt worden
- de categorie bruiklenen tijdens de sluiting van het museum
- het voorbereidend en vergelijkend onderzoek voor het Rubens Research Project, het Ensor Research Project en de opstart van de Online Scholarly Catalogue
- het documenteren en invoeren van nieuwe objecten

ONLINE SCHOLARLY CATALOGUE

De Vlaamse overheid en het KMSKA vinden het absoluut noodzakelijk dat de onderzoeksresultaten van het KMSKA ook digitaal ontsloten worden. Na een voorbereidend onderzoek zette het museum in 2013 belangrijke stappen om de resultaten van het Rubens Research Project en het Ensor Research Project in de toekomst online beschikbaar te stellen.

Naast kunsthistorische informatie zal de databank bevatten per schilderij een uitgebreide technische analyse en gedetailleerde onderzoeksgegevens bevatten volgens internationaal gevolgde normen.

De volgende stap is een online presentatie waarbij veel aandacht gaat naar de zoekmogelijkheden (kruisverwijzingen) en naar hoge resolutiebeeldmateriaal. Ook moet de geïnteresseerde bezoeker de werken online in detail kunnen bekijken.

JAARBOEK

KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2011

Twee decennia geleden organiseerde het KMSKA een enorme expo, getiteld *América. Bruid van de zon. 500 jaar Latijns-Amerika en de Nederlanden*. Commissarissen waren een medewerker van het museum, Paul Vandenbroeck, en de bekende *connoisseur* van hedendaagse kunst, Cathérine de Zegher. Het was een van de talloze manifestaties die wereldwijd plaatsvonden naar aanleiding van de vijfhonderdste verjaardag van de Europese ontdekking van Amerika. De tentoonstelling, die de ganse benedenverdieping van het museum in beslag nam, toonde meer dan 400 kunstwerken uit elf Latijns-Amerikaanse landen. Het gebeuren was opgevat in twee complementaire helften : Europa's kijk op de Nieuwe Wereld, en Latijns-Amerika's artistieke respons op het nieuwe geloof, het machtssysteem, de wereldvisie. De tentoonstelling focuste op de artistieke verbanden en wisselwerkingen tussen de Nederlanden en Latijns Amerika. De Lage Landen voorzagen in een schier eindeloze stroom van beeldvoorstellingen en boeken, verscheept naar het Nieuwe Continent. Daar werden ze gekopieerd, herbruikt, veranderd, creatief heruitgevonden door de indigene verbeeldingskracht. Zo kwam een uitgebreide syncretistische kunst tot stand sinds de 16e eeuw.

Twintig jaar later, in 2012, verbond een nieuw project het KMSKA met één der Latijns-Amerikaanse landen, Mexico. Van 1 maart tot 27 mei bracht het MUNAL of Museo Nacional de Arte de tentoonstelling *Arte flamenco del siglo XVII* [Vlaamse kunst van de 17e eeuw], met 45 werken van het KMSKA.

Even daarvoor, in 2011, organiseerde het *Centrum voor Mexicaanse Studies/Centro de Estudios Mexicanos* (Universiteit van Antwerpen), in nauwe samenwerking met het KMSKA en de Ambassade van Mexico in België, het symposium *Imprenta – Pintura – Impresiones recíprocas. El impacto de la tipografía y de la pintura flamenca en México. Siglos XVI y XVII* [Druk – schilderkunst – wederzijdse indrukken. De invloed van Vlaamse prenten en schilderkunst in Mexico (16e – 17e eeuw)].

Het was passend, dat een paar belangrijke bijdragen op dat colloquium in druk verschenen in het *Jaarboek/Annual 2011* van het KMSKA:

- Werner Thomas, *De Zuidelijke Nederlanden, Nieuw Spanje, en de Atlantische netwerken van de Spaanse monarchie 1500-1700*
- Clara Bargellini, *Samuel Stradanus, Vlaams graveur in Nieuw Spanje*
- Marina Garone Gravier, *De Plantiniaanse en Antwerpse drukken in Mexico en Puebla (16e – 18e eeuw)*
- César Manrique Figueroa, *Vlaamse uitgaven tussen 1529 en 1589 in lezerskringen in Nieuw-Spanje*
- Sandra Van Ginhoven, *De export van Vlaamse beeldvoorstellingen naar de Nieuwe Wereld : Guiliam Forchondt en zijn handelsnetwerk op het Iberisch Schiereiland en in Nieuw Spanje, 1644-1678*
- Stijn Van Rossem, *De Verdussens en de internationale handel in katholieke boeken (Antwerpen, 17^e eeuw)*

Het volume wordt afgesloten door een beeld-essay van Paul Vandenbroeck, *Ontmoetingen in veelvoud*.

Deze studies van Mexicaanse en Vlaamse specialisten belichten tot nu toe onbekende aspecten van de artistieke en culturele en economische relaties tussen Mexico en de Zuidelijke Nederlanden. Zo wordt de oude Antwerpse druktraditie, die zoveel bindingen tot stand bracht tussen de Lage Landen en Latijns-Amerika, bestendigd.

MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

Tijdens een restauratie wordt het volledige oppervlak nauwkeurig bekeken en ontdaan van eventuele vuillagen, wat een uitgelezen moment is om verfmonsters te nemen. Veel restauratieprojecten gaan daarom samen met materiaaltechnisch onderzoek. Restauratie en parallel uitgevoerd materiaaltechnisch onderzoek zorgen voor een voortdurende en vruchtbare uitwisseling van informatie tussen onderzoekers en restauratoren.

Voor het **Ensor Research Project** (ERP) bestudeerde het restauratieatelier alle 38 schilderijen van Ensor uit de collectie van het KMSKA. Techniek, conditie en restauratiegeschiedenis vormen daarbij de speerpunten, die hun neerslag krijgen in een technische document, een belangrijke bron van informatie.

Alle tot nog toe gerestaureerde Ensors vertoonden steeds een 'grijze laag' op het oppervlak die geen gewone vuillaag is. Monsters zullen een antwoord geven op volgende vragen: wat is de samenstelling en gaat het om een, al dan niet gedegradeerde, originele laag of betreft het een latere toevoeging? Zolang de aard en eventuele functie van de grijze laag onduidelijk zijn, wordt deze niet afgenomen en blijft deze op het oppervlak behouden.

Een ander fenomeen dat op meerdere schilderijen van Ensor lokaal voorkomt zijn ontelbaar veel, piepkleine, doorzichtige balletjes. Wellicht gaat het om loodzepen maar om meer duidelijkheid te verkrijgen over de aard en samenstelling werden enkel balletjes bemonsterd voor analyse.

Ook binnen het **Rubensonderzoek** is materiaaltechnisch onderzoek een aandachtspunt. Hier vormde de restauratie van de *Madonna met de Papegaai* een uitgelezen kans het schilderij uitgebreid te onderzoeken.

Een vooronderzoek gaf een uitstekend beeld van de techniek en de conditie van het schilderij. Technische documenten zoals röntgenfoto's, infraroodopnamen en MA-XRFscans gaven dan weer meer inzicht in zijn ontstaansgeschiedenis. Zo werd duidelijk dat Rubens de compositie verschillende malen wijzigde.

De analyse van enkele verfmonsters diende twee doelen: enerzijds wierpen de opbouw van preparatielagen, verflagen en vernis een blik op de schildertechniek van Rubens, anderzijds ondersteunden de verfdwarsdoorsneden de besluitvorming tijdens de behandeling. Zo vertoonde de rode jurk van Maria na vernisafname storende lichte waasjes. Synchrotron XRD/XRF metingen en FTIR-scanning moesten uitsluitsel geven over dit verschijnsel. Hieruit bleek dat de verflaag gedegradiseerd is, met het optische wazige effect als gevolg. Tijdens de vernisafname werden geen pogingen gedaan om de waasjes te verwijderen, omdat het origineel materiaal betreft.

De opvallende groenblauwe verftoetsen op de blauwe draperie deden voor de behandeling niet origineel aan. Toch bevestigden de verfdwarsdoorsneden, gecombineerd met de MA-XRF scans, de authenticiteit van de toetsen. Met behulp van false colour-infrarood opnamen werden de verftoetsen na vernisafname opnieuw in beeld gebracht.

Ander materiaal technisch onderzoek dat plaats vond in 2013 betrof:

- een dendrochronologische analyse van een aangezette plank bij *Portret van de familie van Dussen*
- een FTIR-scan op *Man met Romeinse Munt* van Hans Memling
- een FTIR-scan op *Christus tussen zingende en musicerende engelen* van Hans Memling
- een visueel microscopisch onderzoek van de *Heilige Barbara* van Jan van Eyck
- een eerste, verkennend onderzoek naar de schildertechniek van Maarten de Vos

PUBLIEK

In 2013 ontvingen de locatieprojecten van het KMSKA in totaal 434.655 bezoekers. Indien we de bezoekcijfers van de kathedraal Antwerpen buiten beschouwing laten –het KMSKA is daar aanwezig met zijn grote retabels- zijn het er nog 151.701. In 2012 waren dit er 226.694. Het grote verschil zit in de tentoonstellingen in het Museum aan de Stroom (MAS): in 2012 was het KMSKA daar aanwezig met de openingstentoonstelling *Meesterwerken in het MAS* (174.863 bezoekers in 2012), in 2013 met de tentoonstelling *Happy Birthday Dear Academie* (65.676 bezoekers). De openingstentoonstelling trok beduidend meer bezoekers, meesurfend op de belangstelling die de opening die het nieuwe stadsmuseum in Antwerpen genereerde. Ze had overigens ook een positieve invloed op de bezoekcijfers van 2011 (277.521 bezoekers). Met 151.701 zit het KMSKA opnieuw op het niveau van 2010, voor de sluiting voor verbouwing en de tentoonstelling *Meesterwerken in het MAS*.

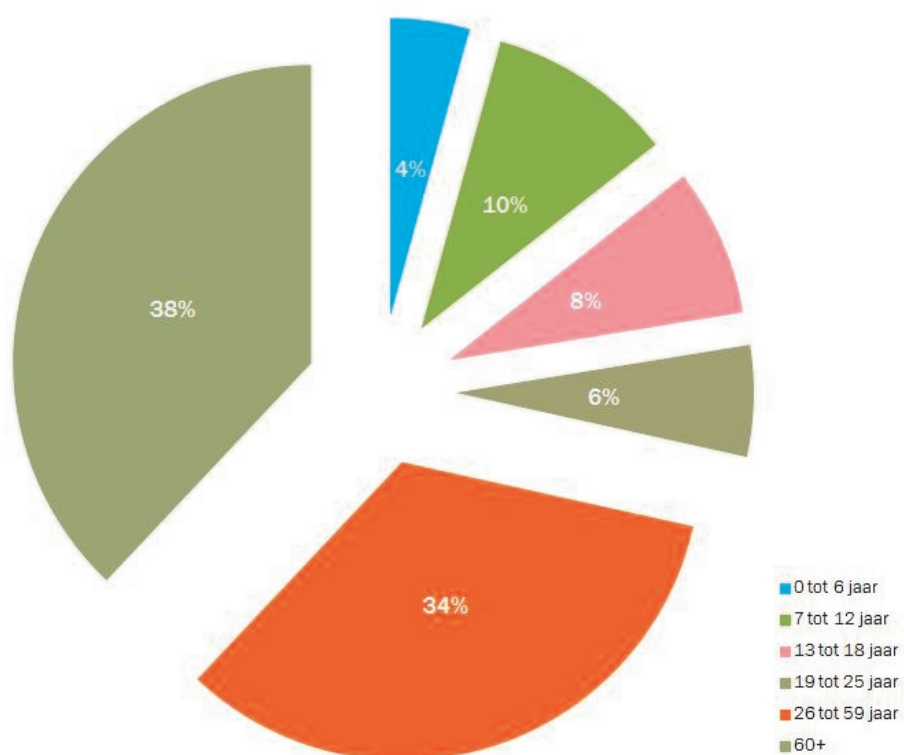
Evenementen zoals de Museumnacht Antwerpen, met 1.307 bezoekers voor *De MODERNEN*, blijven het goed doen. Ook de opening van het interne depot kon rekenen op veel belangstelling: het KMSKA ontving 1.481 bezoekers en moest minstens evenveel aanvragers teleurstellen omwille van de beperkte capaciteit. Voor de bezoekersregistratie doet het KMSKA beroep op de kassaregistratiesystemen die op de verschillende locaties ter beschikking staan. Omdat het over zeven verschillende systemen gaat en niet elke kassa dezelfde data registreert is het haast onmogelijk om uitspraken te doen over de samenstelling van het KMSKA-publiek. Spijtig genoeg beschikt het KMSKA dus niet over eenduidige informatie over o.a. leeftijd en herkomst van zijn bezoeker. Voor het project *De MODERNEN* in de Koningin Fabiolazaal, waarvan het KMSKA zelf de kassaregistratie doet, zijn deze cijfers er wel.

Het KMSKA organiseerde in 2013 een tevredenheidsenquête over het gebruik van door het museum ter beschikking gestelde tablets met een tentoonstellingsapplicatie in *Random Permeke* in de Koningin Fabiolazaal. 81 % van de gasten vond de app een meerwaarde bij hun bezoek. Wie de app gebruikte ging er ook uitgebreid mee aan de slag. Men kon tot maximum 10 kunstenaars op de app bekijken: 6,4 % bekeek 1 tot 3 kunstenaars, 20,9 % 4 tot 6, en maar liefst 72,7 % 7 tot 10. De bezoekers apprecieerden vooral de relevantie van de informatie op de app, de frisse invalshoek en de vormgeving van de app.

Overzicht bezoekers 2000-2013

Gemiddelde leeftijd bezoekers De MODERNEN in de Koningin Fabiolazaal

EDUCATIE

Het team educatie werkt activiteiten en programma's uit om het publiek (kinderen, jongeren, volwassenen/individueel of in groep/via onderwijs of vrije tijd) actief te betrekken bij de tentoonstellingen op locatie. Hiervoor organiseert het KMSKA tal van vakantieateliers voor kinderen en jongeren, instap- en familierondleidingen, en rondleidingen voor specifieke doelgroepen zoals blinden en slechtzienden en anderstalige nieuwkomers.

In 2013 legde het museum er de volgende nieuwe accenten:

- Om kinderen voor te bereiden op een bezoek aan de tentoonstelling *Het Gulden Cabinet* in het Rockoxhuis ontwikkelde het KMSKA het animatiefilmpje 'Dit is Nicolaas Rockox'. Leerkrachten kunnen het via YouTube tonen in de klas, zodat de kinderen heel wat zaken herkennen als ze in het museum toekomen. De film kreeg in december 2013 een eervolle vermelding op de MEDEA Awards voor media & educatie.
- Ieder individu heeft een eigen leerstijl. Sommige mensen lezen graag teksten, anderen leren graag al doende. Daarom boden we in de tentoonstelling *De Modernen. Avant-garde* naast de klassieke bezoekersgids ook een boekje aan met doeopdrachten, zodat ook volwassenen de kunst actief konden ontdekken.

Voor de museumgidsen kwam er in 2013 een nieuwe locatie bij: zij verzorgden vanaf september ook rondleidingen voor groepen en individuele bezoekers in de atelierflat van Jozef Peeters op de De Gerlachekaai in Antwerpen.

Samen met FARO (steunpunt voor cultureel erfgoed) en de stad Antwerpen ontwikkelde het museum een vormingstraject voor Antwerpse museumgidsen en andere publiekswerkers, vanuit de vaststelling dat de samenleving van vandaag hyperdivers is. 'Musea in dialoog' bestond uit een reeks lezingen en workshops om museummedewerkers te begeleiden in het omgaan met een divers publiek. Het KMSKA nodigde hiervoor Rika Burnham uit, hoofd educatie van The Frick Collection in New York. Zij pleit voor geleide bezoeken waarbij groepen de kans krijgen om intens en langdurig naar één kunstwerk te kijken en hierover met elkaar en met de gids in dialoog te treden. Het museum zal deze piste verder onderzoeken in functie van de heropening van het museum.

ONDERWIJS

Het KMSKA zette in 2013 zijn samenwerking met het onderwijs verder, in het bijzonder met anderstalige nieuwkomers: de kinderen van de Zomerschool (een organisatie van Meters & Peters vzw) ontdekten oude portretten in het Rockoxhuis en verschillende onthaalklassen voor anderstalige nieuwkomers van Antwerpse middelbare scholen (OKAN) leerden kijken naar en praten over moderne kunst.

In september ontstond een uniek samenwerkingsverband in Lier tussen basisschool Klimop, het deeltijds kunstonderwijs (DKO) en het Stedelijk Museum. De gidsen van het KMSKA gaven in de school introductielessen over het kijken naar kunst en pasten dit vervolgens met de kinderen toe in de tentoonstelling Bruegelland.

Het museum liet zijn aanbod voor het secundair onderwijs doorlichten door leerkrachten tijdens een focusgroep en organiseerde infomomenten en rondleidingen voor leerkrachten. Ook voor verenigingen voor mensen in armoede werd een infonamiddag georganiseerd, in samenwerking met het Fonds Vrijtijdsparticipatie.

DOEN
DE MODERNEN
AVANT-GARDE

en keer dat we er zijn
VERTEL AAN ELKAAR WAT JE HIER GEZIEHT!

Als lid van ACCE (Ambtelijke Coördinatie Cultuureducatie), onderdeel van het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media van de Vlaamse overheid, leverde het KMSKA eveneens een bijdrage aan de conceptnota 'Doorgroeien in cultuur' van Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege en Vlaams minister van Onderwijs Pascal Smet.

JONGBLOED!

Jongbloed! verzamelt sinds 2011 een groep 16- tot 24-jarige jongeren, die activiteiten organiseren die leeftijdsgenoten kunnen aanmoedigen het museum en zijn collectie (beter) te leren kennen.

In de Koningin Fabiolazaal, één van de gastlocaties waar het KMSKA gedurende de sluiting van het museumgebouw actief is, organiseerde Jongbloed! in februari 2013 een finissage bij de tentoonstelling *De Modernen. Rondom Permeke*. Een 40-tal jongeren woonden dit slotmoment bij.

Jong volk en muziek vulden op 19 april het huis van Nicolaas Rockox. Jongbloed! organiseerde een ongewone nocturne waarbij het voor *Het Gulden Cabinet* het concept 'rondleiding' herdacht om te komen tot een eigen formule: (Jongbloed!-)ontmoetingen, waarbij dialoog en beleving centraal staan.

Van 2 tot 6 juli traden de jongeren buiten de grenzen van het museum en organiseerden ze een publiek en participatief kunstenfestival bij de tentoonstelling *De Modernen. Avant-garde*. Onder de titel *Avant-garden* toverden de jongeren de publieke ruimte voor de Koningin Fabiolazaal om tot een plek voor experiment en creatie, dialoog en debat, onderzoek en ontmoeting. 202 bezoekers namen deel aan één van de activiteiten die de jongeren tijdens *Avant-garden* organiseerden: van workshops en debatten tot experimentele filmvoorstellingen, optredens en performances.

In het najaar toonden de curatoren van het KMSKA en de Provincie Antwerpen hun collecties zij aan zij in de Koningin Fabiolazaal onder de noemer *De Modernen. Duo's*. Geïnspireerd door het boek 'The Participatory Museum' van Nina Simon vroeg het museum aan Jongbloed! om vanuit deze presentatie na te denken over een andere invalshoek om met de twee collecties om te gaan. Jongbloed! mocht met andere woorden een eigen tentoonstelling maken. Het museum vroeg een externe coach om Jongbloed! te begeleiden bij het uitwerken van een eigen concept. Regelmatig koppelden zij terug naar het museum. *De Modernen. Duo's 2*, opent in 2014.

Daarnaast gaf Jongbloed! presentaties over zijn werking op twee belangrijke internationale congressen over museumcommunicatie: *Museum Next* op 14 mei in Amsterdam en *Communicating the Museum* op 5 juli in Stockholm.

CIJFERS

	2013		2012	
	# activiteiten	# deelnemers	# activiteiten	# deelnemers
Educatieve activiteiten KMSKA in de Koningin Fabiolazaal				
Kleutermenus	34	476	14	200
Ateliers voor groepen Basisonderwijs	16	249	38	531
Ateliers voor groepen Verenigingen	4	60	0	0
Ateliers voor groepen OKAN	5	75	0	0
Ateliers voor individuele Kinderen van 5 tot 7 jaar	11	63	4	48
Ateliers voor individuele Kinderen van 8 tot 12 jaar	5	54	2	24
Ateliers voor individuele Jongeren van 12 tot 16 jaar	1	3	1	6
Lessen voor groepen Middelbaar Onderwijs	11	200	15	296
Lessen voor groepen OKAN	7	105	16	231
Rondleidingen voor groepen Lager onderwijs	16	240	4	80
Rondleidingen voor groepen Middelbaar onderwijs	3	48	7	140
Rondleidingen voor groepen OKAN	1	15	0	0
Rondleidingen voor groepen Verenigingen	105	2.081	128	2.560
Instapronleidingen voor individuele bezoekers	20	141	1	10
Familierondleidingen voor individuele bezoekers	4	38	25	151
Rondleidingen voor blinden en slechtzienden	5	42	6	55
Totaal	248	3.890	261	4.332
Educatieve activiteiten KMSKA in het Museum Rockoxhuis				
Ateliers voor groepen Basisonderwijs	70	1.081		
Ateliers voor groepen Verenigingen	15	225		
Ateliers voor individuele Kinderen van 5 tot 7 jaar	3	35		
Ateliers voor individuele Kinderen van 8 tot 12 jaar	7	82		
Lessen voor groepen Middelbaar onderwijs	37	663		
Rondleidingen groepen Middelbaar onderwijs	3	60		
Rondleidingen voor groepen Verenigingen	325	6.353		
Instapronleidingen voor individuele bezoekers	8	115		
Familierondleidingen voor individuele bezoekers	3	16		
Rondleidingen voor blinden en slechtzienden	2	25		
Totaal	473	8.655		
Educatieve activiteiten KMSKA in het MAS - totaal			483	8.829
Educatieve activiteiten KMSKA in De Kathedraal				
Ateliers voor individuele Kinderen van 5 tot 12 jaar	6	38	4	34
Rondleidingen voor groepen Middelbaar onderwijs	2	40	4	80
Rondleidingen voor groepen Verenigingen	6	130	10	200
Andere activiteiten			6	120
Totaal	14	208	24	434

Educatieve activiteiten KMSKA in Atelierflat Jozef Peeters				
Rondleidingen voor groepen Verenigingen	21	205		
Rondleidingen voor individuele bezoekers	33	250		
Totaal	54	455		
Educatieve activiteiten KMSKA in Breugelland, Lier				
Ateliers voor groepen Basisonderwijs	2	40		
Rondleidingen voor groepen Basisonderwijs	7	110		
Rondleidingen voor blinden en slechtzienenden			2	12
Totaal	9	150	2	12
Educatieve activiteiten KMSKA in Rik Wouters, Mechelen				
Ateliers voor individuele volwassenen 18+	1	10	1	10
Totaal	1	10	1	10
Activiteiten in scholen				
Totaal	7	110	22	440
Activiteiten in het Tropisch Instituut				
Totaal	6	680	7	278
TOTAAL	812	14.158	806	14.425

DIGITALE COMMUNICATIE

Een opvallende evolutie in 2013 was dat steeds meer museummedewerkers van verschillende afdelingen actief gebruik maakten van de beschikbare kanalen (website, blog, digitale nieuwsbrieven, facebook, twitter, pinterest, flickr, youtube, issuu) om kennis en informatie te delen rond tentoonstellingen in binnen- en buitenland, lopende onderzoeksprojecten, educatieve activiteiten, collectiemanagement, restauratieprojecten, enzovoort. Bovendien werd de tentoonstellingsomvattende digitale communicatiestrategie waarmee het museum in het na-jaar van 2012 van start ging in de loop van 2013 verder gezet. Bedoeling daarbij is om de tentoonstellingen van het KMSKA blijvend onder de aandacht van het publiek te houden. Ook besteedde het museum opnieuw veel aandacht aan digitale communicatie met betrekking tot de renovatie van het museumgebouw. Dit om de band met het publiek blijvend te versterken en geïnteresseerden een blik te gunnen op wat er op de museumwerf gebeurt.

In de zomer gaf het KMSKA het startschot van het Ensor Research Project, compleet met digitaal luik waarin de onderzoekers van het project maandelijks nieuwe artikels over hun activiteiten posten.

Op 2 februari opende de tentoonstelling *Het Gulden Cabinet. Koninklijk Museum bij Rockox te gast* in Museum Rockoxhuis. Hiervoor werd een webapplicatie ontwikkeld waarbij bezoekers hun eigen kunstkamer kunnen samenstellen.

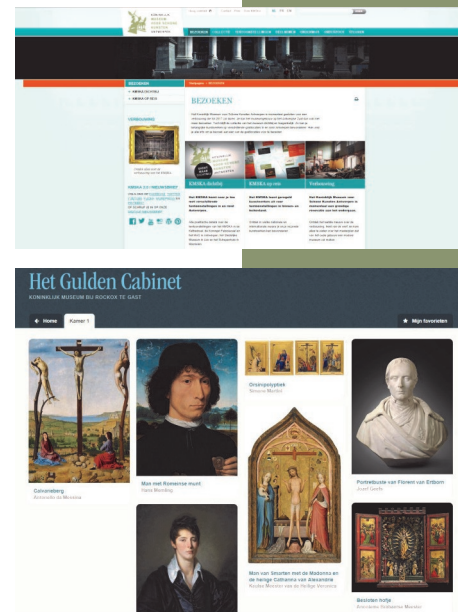
71,95% van de bezoeken gebeurde met een pc of laptop. De overige 28,05% van de bezoeken gebeurde met een mobiel toestel waarvan 21,86% met een tablet en 6,19% met een smartphone. De populairste mobiele toestellen waarmee de webapplicatie werd bezocht waren de Samsung Galaxy Tab (waarvan het museum enkele exemplaren ter beschikking stelt in Museum Rockoxhuis) met 37,28% van de mobiele bezoeken, de iPad met 35,45% van de mobiele bezoeken en de iPhone met 14,18% van de mobiele bezoeken. Het valt ook op dat de gemiddelde bezoeksduur met een Samsung-toestel opvallend hoog ligt (gemiddeld 24:45 minuten) en dat er met die toestellen heel wat pagina's bezocht worden (gemiddeld 26,85).

WEBSITE EN WEBAPPLICATIE IN CIJFERS

Opvallend is dat het gebruik van mobiele toestellen meer en meer ingeburgerd geraakt. Ook bij de bezoekers van www.kmska.be, hoewel de website van het museum niet geoptimaliseerd is voor mobiele apparaten - iets waar we bij een redesign van de website of één van de componenten binnen de site zeker rekening mee dienen te houden.

66,44% van onze bezoekers kwam op de site terecht via Google. 13,89% van de bezoekers vond de site op eigen houtje. Op vlak van verwijzende sites waren antwerpen.be, facebook en visitantwerpen.be belangrijke spelers. 2,20% van de bezoeken (3.245) kwam tot stand door één van de nieuwsbriefcampagnes van het KMSKA. In vergelijking met 2012 zien we daar een groei van 1.055 bezoeken. Er werden dan ook meer nieuwsbriefcampagnes verstuurd in 2013 (29 in vergelijking met 16 campagnes in 2012). Het gaat daarbij om 13 algemene nieuwsbrieven, 6 nieuwsbrieven voor onderwijs en 5 voor jongeren. Deze bereikten respectievelijk 21.981, 2.647 en 1.518 personen. Daarvan klikten er telkens 3.947, 419 en 157 personen een link aan (totaal: 4.523).

	2013	2012
www.kmska.be		
Algemeen		
Unieke bezoekers	114.041	111.584
Aantal bezoeken	147.191	144.853
Nieuwe bezoekers	74,80%	74,20%
Terugkerende bezoekers	25,20%	25,80%
Gemiddeld # pagina's	3,24	3,38
Gemiddelde lengte bezoek	02:01 min	
Populairste pagina's		
Homepage NL	69.519	73.834
Landingspagina 'Bezoeken'	18.035	17.537
Homepage EN	15.334	
Landingspagina 'Tentoonstellingen'	14.498	
Landingspagina 'Collectie'	14.142	15.157
Bezoeken met mobiele toestellen		
Algemeen	22.723	11.773
Tablet	13.993	
waarvan iPad	12.172	
Smartphones	8.730	
waarvan iPhone	2.522	
Doorverwijzing		
Via Google	66,44%	68,90%
Op eigen houtje	13,89%	
Afkomst bezoekers		
België	70,95%	56,18%
Nederland	12,97%	17,14%
Verenigde Staten	3,91%	3,32%
Duitsland	2,02%	2,55%
Verenigd Koninkrijk	1,72%	
www.hetguldecabinet.be		
Unieke bezoekers	7.267	n.v.t.
Aantal bezoeken	11.544	n.v.t.
Gemiddeld # pagina's	9,96	n.v.t.
Gemiddelde lengte bezoek	06:36 min	n.v.t.

BLOG EN SOCIALE MEDIA KANALEN IN CIJFERS

Blog

De blog van het KMSKA - die bezoekers een blik achter de schermen van het gesloten museum gunt en toont waar verschillende museummedewerkers tijdens de sluiting mee bezig zijn – behaalde met 83 blogberichten 31.760 paginaweergaven in 2013. Dat is een verdubbeling in vergelijking met 2012. De drukste maand was april toen het museum zijn nieuwe interne depot in-huldigde. Daar ging een uitgebreide sociale mediacampagne met tal van blogberichten mee gepaard.

De drukste dag was 24 oktober 2013 (1.535 bezichtigingen – het grootste aantal in de geschiedenis van de museumblog). Op die dag werd het bericht *Afbraakwerken in het museum* met foto's van fotografe Karin Borghouts gepubliceerd. Andere populaire berichten waren: *Museumnacht in De MODERNEN. Avant-garde (dresscode rood)* en *De weg naar het nieuwe depot*. Bezoekers bereikten de blog voornamelijk via Facebook, www.kmska.be en twitter. Ook de nieuwsbrief van fotografe Karin Borghouts leidde tal van bezoekers naar de museumblog. De meeste blogbezoekers kwamen uit België, Nederland en Frankrijk.

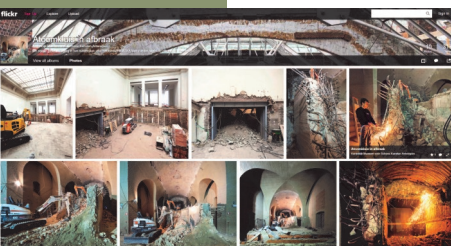
Facebook

Eind 2013 telde de Facebookpagina van het museum 6.352 fans. Maandelijks kwamen er gemiddeld 178 nieuwe fans bij. Op zijn Facebookpagina post het museum o.a. links naar blogberichten, foto's en video's over de verbouwingen en evenementen. Daarnaast zijn er ook digitale galerijen met inzendingen van bv. tekenwedstrijden of publieksbevragingen. In 2013 was er ook live verslaggeving van de opening van het nieuwe interne depot en de plaatsing van een gigantische torenkraan midden in het gebouw. Bovendien zette het museum zijn allround aanpak om uitgebreid te communiceren over de tentoonstellingen die het op gastlocaties organiseert voort, ook op Facebook. De leden van Jongbloed! hebben hun Facebookpagina in 2013 eveneens intensief gebruikt om naar hun leeftijdsgenoten toe te communiceren over de activiteiten die ze organiseerden. Op het einde van het jaar telde hun pagina 860 fans.

Twitter

Tegen het einde van het 2013 bereikte het KMSKA met zijn Twitteraccount 1.553 followers. Maandelijks komen er ongeveer 46 followers bij. De focus van de Twitterfeed van het museum ligt op het laatste nieuws rond het museum. Als er iets nieuws op één van de digitale kanalen van het museum verschijnt, komt dat ook meteen op Twitter. Daarnaast gebruikt het museum de site ook als tool voor live verslaggeving tijdens evenementen en belangrijke momenten van de verbouwing van het museum en om online mee te luisteren naar wat er over het KMSKA en zijn tentoonstellingen gezegd wordt.

Flickr

Flickr maakt het mogelijk om op een elegante manier eigen beeldmateriaal te verspreiden via sociale mediakanalen. De fotosets die het KMSKA in 2013 publiceerde, kregen 28.657 views. Vooral de fotoset 'De weg naar het nieuwe depot' met foto's van zowel de afbraak van de oude atoomschuilkelder als de opbouw van het nieuwe interne depot van het museum was populair met maar liefst 23.192 views of gemiddeld 1.288 views per foto.

Youtube

Op het Youtubekanaal van het KMSKA toont het museum o.a. filmpjes over de verbouwingswerken. Die kunnen vervolgens via andere sociale mediakanalen en op de website van het museum verspreid worden. In 2013 werden de filmpjes op het Youtubekanaal van het KMSKA 11.386 keer bekeken. De populairste filmpjes van 2013 waren: *Dit is Nicolaas Rockox* (4.144 weergaven), een filmpje over de plaatsing van een torenkraan in het museumgebouw (894 weergaven) en een filmpje over de inhuizing van kunstwerken in het nieuwe interne depot (873 weergaven).

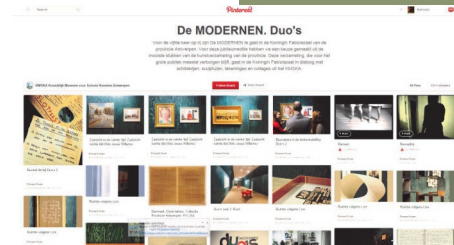
ISSUU

Via ISSUU zet het KMSKA PDF-bestanden van publicaties zoals bezoekersgidsjes en Zaal Z om in digitaal doorbladerbare files die het vervolgens makkelijk kan delen op andere sociale mediakanalen en kan insluiten op de eigen webpagina's. In 2013 publiceerde het museum op deze manier 13 bestanden die samen tot 63.226 impressies met zich meebrachten.

Pinterest

Tot slot zette het KMSKA zijn activiteiten op Pinterest voort met pinterestborden bij de tentoonstellingen *De Modernen. Avant-garde* (goed voor 121 volgers) en *De Modernen. Duo's* (goed voor 117 volgers). Momenteel heeft het museum 137 volgers op Pinterest.

Door zijn aanwezigheid op bovenstaande kanalen wil het museum zijn band met het publiek blijvend versterken en waar mogelijk interactie met datzelfde publiek tot stand brengen.

ZAAL Z

Het museummagazine Zaal Z geeft informatie en duiding bij de tentoonstellingen, de collecties en de onderzoeksprojecten van het KMSKA. Het telt 52 bladzijden en verschijnt 4 keer per jaar in een oplage van 4.500 exemplaren. Wie intekent ontvangt het magazine gratis per post. In 2013 waren er o.a. interviews met Wim Pijbes over het nieuwe Rijksmuseum, met Jan van den Nieuwenhuijzen over de vriendenwerking van het KMSKA en met Walter Van Beirendonck over de tentoonstelling *Happy Birthday Dear Academie*.

Zaal Z zet jaarlijks een jonge kunstenaar in de schijnwerpers: de eerste jaargang was dat Rinus Van de Velde, de tweede Tinus Vermeersch. Fotografe Karin Borghouts publiceerde in Zaal Z een fotokatern over de verbouwing van het museum.

Daarnaast was er aandacht voor de atelierflat Jozef Peeters, het Rubensonderzoek, het museum FeliXart in Drogenbos, de collectie van de museumbibliotheek en de kunstverzameling van de Provincie Antwerpen.

PERS

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen kreeg in 2013 ruime persaandacht. Over o.a. de tentoonstellingen *Het Gulden Cabinet*, *De Modernen (Rondom Permeke, Avant-garde en Duo's)*, *Bruegelland. Joseph Lies*, *Reünie* en *Rik Wouters* werd uitgebreid bericht. Voorts was er aandacht voor eigen tentoonstellingen in het buitenland (o.a. *Flemish Masterpieces from Antwerp* in Mumbai) en de medewerking aan tentoonstellingen op locatie in binnen- en buitenland, voor wetenschappelijk onderzoek (o.a. het *Ensor Research Project*), evenementen en educatieve projecten van het museum. Ook de renovatiewerkzaamheden van het museumgebouw stonden in de kijker, met als topper de opening van het nieuwe interne depot.

Begin 2013 startte het KMSKA met een nieuwe perssite, waar journalisten op ieder moment van de dag persberichten en foto's van het museum kunnen downloaden.

In het totaal verschenen er 657 items over het KMSKA in de geschreven pers (t.o.v. 702 in 2012) en 57 items in de audiovisuele media (29 in 2012).

Onderstaande tabel geeft een selectie van onderwerpen met betrekking tot het KMSKA waarover de meeste artikels verschenen in de pers. Achteraan is de volledige lijst van artikels opgenomen.

	Geschreven media	Audio-visuele media	Totaal
<i>Het Gulden Cabinet</i>	186	14	200
<i>De Modernen. Rondom Permeke</i>	24		24
<i>De Modernen. Avant-garde</i>	48	3	51
<i>De Modernen. Duo's</i>	25	2	27
<i>Bruegelland. Joseph Lies</i>	26	2	28
<i>Reünie</i>	24		24
<i>Rik Wouters</i>	26	1	27
<i>Atelierflat Jozef Peeters</i>	14	1	15
<i>Flemish Masterpieces from Antwerp in Mumbai</i>	19	8	27
KMSKA-tentoonstellingen op locatie/in het buitenland	68	6	74
Renovatiewerkzaamheden	33	4	37
Opening intern depot	14	5	19
Wetenschappelijk onderzoek	16	5	21
Educatie	10	3	13
Publicaties	7		7
Evenementen	25		25

BIBLIOTHEEK

Het grootste deel van de bibliotheekcollecties staat sinds september 2011 in een geklimatiseerd depot van het FelixArchief, met een op papier afgestemde klimaatregeling. Daar blijven ze tot eind 2017, wanneer het museumgebouw terug in gebruik wordt genomen.

COLLECTIEVORMING

Bij de collectievorming van de bibliotheek ligt de focus op het verzamelen van gedrukte publicaties over de collectie van het museum. In 2013 verwierf de bibliotheek 1.587 nieuwe publicaties. Dit zijn voornamelijk wetenschappelijke monografieën en tentoonstellingscatalogi; in mindere mate bestandscatalogi en andere soorten publicaties. Er waren schenkingen van het Middelheimmuseum en de openbare bibliotheek Te Couwelaar in Deurne. De bibliotheek bezat in 2013 ook 96 abonnementen op tijdschriften, waarvan een tiental print en online (full-text e-journals). Daarnaast ontving ze ca. 100 seriële publicaties zoals tijdschriften en jaarboeken gratis of in ruil via partnerorganisaties.

CATALOGRAFIE:

DE ELEKTRONISCHE ONTSLUITING VAN BIBLIOTHEEKMATERIALEN

De bibliotheek bezat eind 2013 een collectie van ongeveer 83.572 geïnventariseerde bibliotheekmaterialen. Deze bevatten alle boeken, catalogi en tijdschrifttitels, maar niet het aantal nummers of jaargangen van tijdschriften en veilingcatalogi.

De verwerking van de bibliotheekmaterialen gebeurt sinds september 2004 in Brocade. Hierdoor staat de bibliotheekcollectie online en is ze ingebed in een netwerk van wetenschappelijke bibliotheken in Antwerpen en Limburg (Anet).

Twee catalografen besteden een deel van hun tijd aan het beschrijven en verwerken van de nieuwe aanwinsten, zowel monografieën en catalogi als seriële publicaties. Ze exciperen ook (tijdschrift)artikelen en verbeteren beschrijvingen uit geconverteerde bestanden van voor 2004. De bibliotheek besteedt extra aandacht aan het diepgaand inhoudelijk ontsluiten van de collectie. Zo worden kunstenaarsnamen, kunstwerken uit het museum en tentoonstellings- en veilinggegevens apart geïndexeerd. Het totaal aantal ingevoerde boekbanden lag eind 2013 op 80.826.

De bibliotheek is al enkele jaren bezig met het retrospectief invoeren van alle nog niet elektronisch beschreven bibliotheekmaterialen. In mei 2012 startte een catalograaf met het laatste grote, nog niet beschreven onderdeel van de bibliotheekcollecties, m.n. de oude veilingcatalogi. Eind 2013 waren alle Belgische en het grootste deel van de Parijse catalogi ontsloten. In totaal gaat het om iets minder dan drieduizend van de ca. vier- à vijfduizend veilingcatalogi.

Tijdens de zomermaanden werkten twee catalografen mee aan het project *Short Title Catalogus Vlaanderen* (STCV), waarbij ze 172 oude drukken uit de bibliotheekcollectie invoerden (<http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/stcv>). Deze online bibliografie bevat gedrukte boeken in Vlaanderen en Brussel uitgegeven voor 1801.

DIENSTVERLENING

Gebruikers kunnen de bibliotheekcollecties op vele manieren raadplegen. Ze kunnen van thuis uit de online catalogus bevragen of in de leeszaal informatie opvragen, ter plaatse materialen of databanken inzien, of vanuit de eigen instelling documenten in leen opvragen (IBL).

De bibliotheekcatalogus was in 2013 goed voor ca. 24.000 zoekopdrachten. Dit ligt in de lijn van de vorige jaren. De catalogus wordt voornamelijk bekeken tijdens de werkuren, voornamelijk tussen 9u en 16u. Dit wijst op een gebruik voor professionele doeleinden.

Het bibliotheekgebruik blijft stabiel t.o.v. de vorige jaren: er waren in 2013 ca. 265 externe bezoekers. De meesten komen slechts een of enkele keren, wat typisch is voor een gespecialiseerde bibliotheek: mensen komen opzoeking doen in het kader van een paper of een specifiek onderzoek, waarvoor ze elders niet voldoende of niet de gepaste literatuur vinden.

Het bibliotheekpubliek bestaat voornamelijk uit personen die professioneel of omwille van hun studies met kunstgeschiedenis en -onderzoek bezig zijn: iets meer dan de helft van onze lezers zijn studenten, een derde onderzoekers in de kunstgeschiedenis.

De gegevens over de ontleening van werken geven ons een idee van het bibliotheekgebruik door museumcollega's. Zij ontleenden iets meer dan 800 boeken.

In totaal werden er meer dan 2.000 boekbanden of delen uit een reeks of tijdschrift aangevraagd en uit de rekken gehaald.

De gegevens over het bibliotheekgebruik in de leeszaal moeten aangevuld worden met de interbibliotheecaire leenaanvragen.

Sinds 2001 neemt de bibliotheek deel aan Impala, het documentleverantiesysteem in Brocade, waarbij partnerinstellingen tijdelijk bibliotheekmaterialen uitwisselen voor hun lezers. In 2013 werden 174 IBL aanvragen door partnerinstellingen genoteerd, een nieuw record. Vanuit het KMSKA werden 95 publicaties bij de partners aangevraagd.

Bijna 80% van de geleverde documenten gaat naar Belgische universiteiten, waarvan een derde naar de Universiteit Antwerpen. Het gaat bij het leenverkeer ook voornamelijk om monografieën, steeds minder om artikelen. Dit is te verklaren door het stijgend aantal beschikbare e-journals in de grotere wetenschappelijke bibliotheken.

ARCHIEF & DOCUMENTATIECENTRUM

ONTWIKKELEN EN VERSTERKEN

Een archief groeit in de eerste plaats aan door overdracht. Niettemin worden de catalogi van Belgische veilinghuizen systematisch nagekeken op interessante aanvullingen. Zo werden de archiefcollecties 'James Ensor' en 'Club Artes' aangevuld. Tevens ontving het archief een kleine schenking van de Ergoedbibliotheek Hendrik Conscience.

Binnen de dienst archief is een procedure op punt gesteld om de nieuw binnen gekomen archiefstukken van medewerkers beter te controleren en te registreren. Dit vermijdt mogelijke discussies en geeft extra inzicht in de inhoud van het statisch archief.

Een ordeningsplan voor het hedendaags documentbeheer werd in 2013 volledig afgewerkt. Dit ordeningsplan wordt vertaald in een gemeenschappelijk klassemment met een eenvormige mappenstructuur over de verschillende afdelingen van het museum heen.

BEHEREN EN BEWAREN

Tijdens het voorjaar werd er een interne opleiding gegeven aan de medewerkers van de archiefdienst om te leren werken met de aangekochte software 'Brocade-archief'. Daarna werd het systeem verfijnd, zodat het beantwoordt aan de specifieke wensen van het KMSKA. In combinatie met de nieuwe controleprocedure voor overdrachten ging de meeste aandacht daarbij naar het invoeren van deze archiefaanwinsten. Ook een deel van de overdrachten uit het verleden werd in 2013 in de software geregistreerd.

OPTIMALE TOEGANG

Interne en externe bezoekers kunnen terecht in de leeszaal voor bibliotheek en archief. Daar kunnen zij op aanvraag archiefdocumenten raadplegen.

Bij de opening van het nieuwe schilderijendepot verzorgde het archief samen met de bibliotheek de presentatie 'De omgang met kunst in oorlogstijd'.

Het archief deed ook in 2013 beroep op een vaste ploeg van vrijwilligers. Zij ondersteunen het archief door middel van de gedetailleerde studie van een aantal archiefonderdelen.

	2013	2012
Externe bezoekers		
Aantal bezoekers	24	35
Aantal unieke bezoekers	16	11
Verhouding aantal bezoekers/aantal unieke bezoekers	1,5	3,18
Interne bezoekers		
Aantal bezoekers	39	26
Informatievragen		
Aantal geregistreerde informatievragen	56	73

BEELDBEHEER

Tijdens de verbouwwerken aan het KMSKA is een aanzienlijke stijging van het aantal beeldaanvragen ontstaan. In 2012 waren dit nog 586 beeldaanvragen, in 2013 zijn 1.042 foto's aangevraagd. 84 personen vroegen 365 afbeeldingen aan voor wetenschappelijke publicaties, 28 personen vroegen 188 afbeeldingen aan voor studiedoeleinden. KMSKA-medewerkers vroegen 224 afbeeldingen aan voor digitaal gebruik (website, PowerPoint) en 365 afbeeldingen voor drukwerk. Voor commercieel gebruik vroegen 89 personen 368 afbeeldingen aan. Die laatste wijst het KMSKA door naar de centrale beeldbank van de Vlaamse Gemeenschap, Lukas - Art in Flanders (Lukasweb). Die leverde 583 afbeeldingen van kunstwerken uit de collectie van het KMSKA aan 294 aanvragers uit binnen- en buitenland.

Sinds 2010 doet het KMSKA een grote inspanning om de collectie volgens internationale standaarden te digitaliseren. Hierdoor is het KMSKA op dit moment in staat om aan nagenoeg alle beeldaanvragen te voldoen. In 2013 zijn 2.512 werken op papier gefotografeerd, waarmee de volledige collectie van werken op papier is gedigitaliseerd.

In 2012 is een start gemaakt met de digitalisering van analog, technisch beeldmateriaal. In 2013 zijn 555 dia's gedigitaliseerd van het restauratieproces van *Christus tussen zingende en musicerende engelen* van Hans Memling.

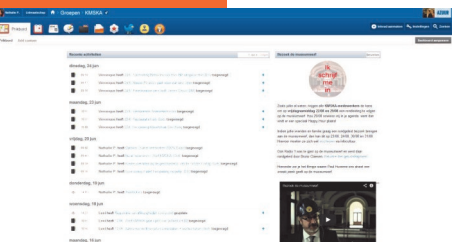
Het KMSKA leent geregeld kunstwerken uit voor tentoonstellingen. Ook de documentatie van deze tentoonstellingen wordt sinds 2013 geregistreerd. Daarnaast een foto van een publiekstoepassing van *Madonna bij de fontein*, Jan van Eyck, in de tentoonstelling *Doorways to the Sacred. Golden glimpses of the Netherlandish Renaissance*, Nasjonalmuseet Oslo.

INTERNE COMMUNICATIE

Zes jaar lang (van 2011 tot en met 2017) zullen de medewerkers van het KMSKA verspreid zitten op verschillende locaties. Om hen gedurende deze lange periode toch het gevoel van verbondenheid te geven, trachten we voldoende (informele) activiteiten te organiseren waarop collega's tijd met elkaar kunnen doorbrengen; enkele activiteiten die het afgelopen jaar plaatsvonden zijn: een nieuwjaarsfeest, een maandelijkse Happy Hour, pensioneringsfeesten en de jaarlijkse personeelsuitstap (die ons dit jaar naar het Kröller-Müller Museum in Nederland bracht). Ook via het intranet AZUUR trachten we collega's het gevoel te geven dat er één plaats is waarop ze (virtueel) samen kunnen zijn. AZUUR is beschikbaar op alle locaties waar het KMSKA gevestigd is. Via het personeelsblad Ma'Muse blijven medewerkers eveneens op de hoogte van leuke weetjes en informatie over hun collega's.

Uit de personeelspeiling van 2012 bleek dat KMSKA-medewerkers zich erg betrokken voelen bij de organisatie. Om dit gevoel van betrokkenheid te stimuleren, is het van belang dat we medewerkers voldoende informeren over de beleidsplannen van het KMSKA en de stand van zaken van het masterplan; dit gebeurt tijdens personeelsvergaderingen en bijeenkomsten van een klankbordgroep. Via AZUUR kunnen beleidsdocumenten geraadpleegd worden en blijft iedereen op de hoogte van belangrijke interne beslissingen en gebeurtenissen. In het voorjaar van 2013 boden we onze museummedewerkers ook de kans om het vernieuwde interne depot te bezichtigen.

Om medewerkers betrokken te houden volstaat het niet hen te informeren. Het gaat immers om tweerichtingsverkeer: informeren en geïnformeerd worden. Tijdens de driemaandelijkse vergadering van de klankbordgroep brengt een afgevaardigde van iedere afdeling verslag uit van het 'klimaat' binnen zijn team. Vragen en bemerkingen van collega's worden besproken en eventuele problemen in de mate van het mogelijke intern opgelost. Verder trachten we de knowhow van de museummedewerkers goed in te schatten en hen inspraak te bieden in de dagelijkse werking van het KMSKA; het interactieve

aspect van AZUUR zorgt ervoor dat collega's mee kunnen beslissen over o.a. de invulling van activiteiten.

Naar de toekomst toe zal bottom-up communicatie (de informatiestroom van medewerkers naar management) nog meer deel uitmaken van de interne communicatievisie. Bottom-up communicatie verhoogt de betrokkenheid en participatie en heeft een 'verbindend' effect op medewerkers. Feedback en inbreng van medewerkers zijn van groot belang voor het goed functioneren van onze organisatie.

Binnen het kader van het Welzijnsforum boden we onze museummedewerkers wekelijks een Pilatesles aan. Iedereen die wil, kan deelnemen aan deze sportles en zo aan zijn/haar conditie en gezondheid werken. Omdat we de gezondheid van onze medewerkers belangrijk vinden, worden er sinds september 2013 opnieuw tweewekelijks fruitmanden geleverd.

Tijdens het intern communicatieoverleg – dat iedere zes weken plaatsvindt – worden pijnpunten en acties besproken. Er worden gedachten uitgewisseld en de toekomstvisie van interne communicatie binnen het KMSKA wordt behandeld. Dit structurele overleg functioneert als een leidraad voor IC en vindt plaats tussen medewerkers van de personeelsdienst, het directiesecretariaat en de afdeling communicatie.

VRIENDEN VAN HET KMSKA

De raad van bestuur van de Vrienden van het KMSKA vzw bestaat uit 10 leden: Jan van den Nieuwenhuijzen (voorzitter, ex-CEO SD Worx), Marc Binnemans (Antilope nv), Piet Bevernage (Ackermans & van Haaren nv), Kristin Dekkers, Paul Huvenne (KMSKA), Luc Muylaert (Nationale Bank van België nv), André Schlomer (Colliers-EPMC nv), Michèle Sprengers, Wim Van Driessen (Antwerp Management School) en Cyriel Van Tilborgh.

De dagelijkse werking werd verricht door het secretariaat van de Vrienden, met name door een secretaresse (50%) en een structurele vrijwilligster die één dag per week naar kantoor komt. Het museum kon beroep doen op een groep trouwe Vriendenvrijwilligers die ingezet werden voor verschillende taken:

- bij museummailings wordt beroep gedaan op een 12-tal vrijwilligers
- elke dinsdag werken drie vrijwilligers mee in het archief
- bij de lezingen op zondag bemannen de vrijwilligers de ontvangsttafel

Eind 2013 bestond het ledenbestand uit 585 particuliere leden en 34 bedrijfsleden. De leden ontvingen driemaal een 'Nieuws voor de Vrienden' met telkens de vermelding van de geplande activiteiten. Ook wordt hen het museummagazine Zaal Z toegestuurd.

Er werden verschillende activiteiten georganiseerd voor de **leden**:

KMSKA

- *Happy Birthday Dear Academie!* in het MAS,
- *De Modernen.Duo's* in de Koningin Fabiolazaal
- *Het Gulden Cabinet* in het Rockoxhuis
- bezoek aan de atelierflat van Jozef Peeters
- bezoek aan Kunstdepot in Kallo

Andere uitstappen

- Bergen/Mons met stadswandeling en bezoek aan het BAM (Beaux-Arts Mons),
- Groeningemuseum in Brugge,
- Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam
- Rijksmuseum Amsterdam
- 's Hertogenbosch: wandeling met gids en bezoek aan Noordbrabants Museum
- bezoek aan het museum Louvre-Lens
- bezoek Nationale Bank van België, Bijbank Antwerpen
- *Belgische abstracte kunst en Europa (1912-1930)* in MSK, GENT

De **leden van de bedrijevclub** werden uitgenodigd op volgende activiteiten:

- rondleiding in het nieuwe interne depot
- *Happy Birthday Dear Academie!*-rondleiding met Katharina Van Cauteren, co-curator en coördinator van de tentoonstelling
- Onze-Lieve-Vrouwekathedraal Antwerpen, rondleiding in *Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de Kathedraal* gevolgd door een feestelijke receptie in de tuin van de Kathedraal
- een geleid bezoek aan het Osterriethuis in Antwerpen

Het jaarlijkse diner vond plaats in de lokettenzaal van de Bank J. van Breda & Co met beide curatoren van *Happy Birthday Dear Academie!*, Paul Huvenne, algemeen directeur van het KMSKA en Walter Van Beirendonk, internationaal modeontwerper en academiedocent, als gastsprekers. Thema van hun uiteenzetting was: "Dream the World awake".

In totaal werden in 2013 18 dagen met activiteiten georganiseerd.

VRIENDEN VAN HET KMSKA – BEDRIJVENCLUB

De bedrijvenclub is een apart forum van de Vrienden van het KMSKA vzw . De leden krijgen niet alleen als eerste info over alle activiteiten van het museum, ze worden er ook erg nauw bij betrokken. Als lid kan je deelnemen aan tal van exclusieve activiteiten zoals previews, rondleidingen, diners, dagtrips en kunstreizen.

Ledenlijst

Gewone leden

Aannemingen Van Wellen nv
Antenno Marketing&Communicatie
Antwerp Management School
Capital@Work
Duvel Moortgat nv
Egemin International nv
ExxonMobil
Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen
Koffie F. Rombouts
Kunstveilingen M. Bernaerts
Leo Stevens & Cie
Naca nv
Nationale Bank van België, Antwerpen
Tritsmans Advocatenkantoor
Vivium nv
Willemen General Contractor nv

Ereleden

Ackermans & van Haaren nv
Antalis nv
Antilope nv
BASF Antwerpen nv
Bosal International Management nv
Bulvano nv
Colliers EPMC nv
Concentra Mediagroep nv
Dredging International nv
DSV Belgium nv
Immobiëlen Hugo Ceusters nv
KBC
Leasinvest Real Estate
Linklaters LLP
SD Worx
Thomas More Antwerpen vzw

SAMENWERKINGSVERBANDEN

Het KMSKA is naast een kunsthistorisch museum ook een wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid en werkt als onderzoekspartner samen met verschillende binnen- en buitenlandse organisaties en experten.

UNIVERSITEITEN

Dr. Geert Van der Snickt, verbonden aan de Universiteit Antwerpen, voert een analyse uit van verfmonsters en PXRF-metingen op werken van Peter Paul Rubens uit het KMSKA.

Het Centrum voor Mexicaanse Studiën, verbonden aan de UA, ondersteunt onderzoek naar de culturele uitwisseling tussen Mexico en onze contreien. Samen met het centrum zette het museum een project op dat de invloed van de Zuid-Nederlandse schilderkunst in de 16de en 17de eeuw op de schilderkunst in het Nieuwe Spanje onderzoekt.

Tot slot startte het museum samen met Prof. dr. Saskia de Bodt van de Universiteit Utrecht een project op dat het 19de-eeuwse naturalisme in de collectie van het KMSKA onderzoekt. Los daarvan verspreidt het KMSKA zijn expertise door bij te dragen aan de opleiding van studenten kunstwetenschap. Van alle eerder genoemde universiteiten ontvangt het KMSKA stagiaires, zowel op bachelor- als op masterniveau. Een gelijkaardige uitwisseling vindt plaats met de Radbouduniversiteit in Nijmegen.

ONDERZOEKSCENTRA & -ORGANISATIES

Het KMSKA heeft een samenwerkingsovereenkomst met het Rubenianum, een documentatiecentrum verbonden aan de stad Antwerpen. Het Rubenianum is gespecialiseerd in de kunst van de late middeleeuwen tot de 18de eeuw. Het legt de nadruk op de Nederlanden, met bijzondere aandacht voor het werk van Rubens, Jordaens en Van Dyck. Door een vlotte uitwisseling van informatie tussen de rubensvorsers van het KMSKA en het Rubenianum willen beide instellingen het Rubensonderzoek uitbouwen. Daarnaast werkt het museum samen met het Centrum Rubenianum vzw, een vereniging die de wetenschappelijke studie van de Vlaamse kunst uit de 16de en de 17de eeuw wil bevorderen. Om dat doel te bereiken geeft het centrum wetenschappelijke publicaties uit, waarvan het Corpus Rubenianum Ludwig Burchard – de oevrecatalogus van Peter Paul Rubens – de belangrijkste is.

Arcobaleno vzw is een partner van het museum in het materiaaltechnische onderzoek naar de collectie, meer bepaald in het maken van röntgenopnamen.

MUSEA & TENTOONSTELLINGSCENTRA

Via het permanente samenwerkingsverband van de Vlaamse Kunstcollectie staat het KMSKA in nauwe relatie tot twee andere grote musea in Vlaanderen: het Museum voor Schone Kunsten Gent en het Groeningemuseum in Brugge. De Vlaamse Kunstcollectie wil de collecties en de expertise van de drie musea bundelen om hun internationale uitstraling te vergroten.

Met het oog op de voorbereiding van tentoonstellingen gaat het KMSKA ook de tijdelijke samenwerkingsverbanden aan met tal van binnen- en buitenlandse musea. Zo is de Royal Academy of Arts in Londen op dit ogenblik een partner in de voorbereiding van een tentoonstelling over de invloed van Rubens op de Westerse kunst.

Ook met de Stedelijke Musea van Mechelen en Lier, het Musée des Beaux-Arts in Rijsel, de Koningin Fabiolazaal van de Provincie Antwerpen, stad Antwerpen en het MAS | Museum aan de Stroom (Antwerpen), Museum Rockoxhuis (Antwerpen) en BOZAR (Brussel) werkt het museum samen.

WETENSCHAPPELIJKE WERKGROEPEN

Verschillende onderzoekers van het KMSKA zijn lid van wetenschappelijke comités. Binnen de Vlaamse Kunstcollectie zetelen zij in de werkgroepen Collectie, Vlaamse Primitieven, James Ensor en Georges Minne. Daarnaast hebben ze een stem in interuniversitaire en intermuseale samenwerkingsverbanden zoals de Werkgroep 19de-eeuws Naturalisme, het Ensor Advisory Committee, het Centrum Rubenianum en Diptech, een werkgroep van de Vlaamse Kunstcollectie, de Universiteit Gent en de Universiteit Antwerpen die de oprichting van een materiaaltechnisch onderzoeksplatform voor Vlaanderen beoogt.

Voor het onderzoek in functie van de collectiecatalogus volgt het KMSKA de richtlijnen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag en The Getty Foundation in Los Angeles.

OVERZICHT

Zonder partners geen museum, en dat is nog meer van toepassing voor een gesloten museum. Onderstaande lijst geeft een beeld van de instanties waarmee het KMSKA samenwerkt. Het kan gaan om een eenmalige samenwerking voor een tentoonstelling of een restauratie, of over een intensere collaboratie verspreid over verscheidene jaren.

België

Vlaamse Overheid

Agentschap Facilitair Management

Agentschap voor Overheidspersoneel

Beleidsdomein Onderwijs en Vorming

Departement Bestuurszaken

Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, Juridische dienst van de Management Ondersteunende Diensten

Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, Personeelsdienst van de Management Ondersteunende Diensten

Fonds Culturele Infrastructuur

IVA Accounting

IVA Kunsten en Erfgoed

Kabinet van Joke Schauvliege, Vlaams minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur

Onroerend Erfgoed

Algemeen Rijksarchief, Brussel
 Anet-bibliotheken, Antwerpen en Limburg
 Antwerpen Open vzw
 Antwerpen, Toerisme en Congres
 Artesis Hogeschool, Antwerpen
 Artobaleno vzw, Antwerpen
 Bozar, Brussel
 Centrum Rubenianum vzw, Antwerpen
 De Kathedraal en de Kathedrale Kerkfabriek,
 Antwerpen
 Emile Verhaerenmuseum, Sint-Amands
 Faro (Steunpunt voor Cultureel Erfgoed), Brussel
 FeliXart Museum, Drogenbos
 Fonds voor Vrijetijds participatie, Brussel
 Great War between the Lines, Provincie
 Antwerpen
 Haven van Antwerpen
 InBev-Baillet Latour Fund, Leuven
 Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen
 Interbuild NV, Wilrijk
 Katoennatie, Antwerpen
 KBC, Museum Rockoxhuis
 Koning Boudewijnstichting, Brussel
 KULeuven
 Letterenhuis Antwerpen
 Lukas Art in Flanders vzw

MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen
 Meters en Peters vzw, Antwerpen
 Mooss, Leuven
 Musea stad Antwerpen
 Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet
 Museum Schepenhuis, Mechelen
 Museum van Hedendaags Kunst Antwerpen M HKA
 Onderwijscoördinator Stad Antwerpen
 Prospekta – Info Cultuur, Antwerpen
 Provincie Antwerpen
 Provincie Antwerpen, Monumentenmacht
 Raveelmuseum, Machelen
 Short Title Catalogue Vlaanderen (STCV),
 Antwerpen
 Stad Antwerpen
 Stad Lier
 Stad Mechelen
 Stedelijk Museum Wuydts Van Campen en Baron
 Caroly, Lier
 Toerisme Vlaanderen, Brussel
 Universiteit Antwerpen
 Universiteit Gent
 Vlaamse Erfgoedbibliotheek vzw, Antwerpen
 Vlaamse Kunstcollectie (VKC), Gent
 Vredescentrum, Antwerpen
 Vrije Universiteit Brussel

Wereld

Arts Institute Chicago
 Centre Européen de Normalisation
 Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya
 Museum, Mumbai
 European Registrars' Committee (ERC)
 Europeana, Den Haag
 Getty Foundation, Los Angeles
 Getty Museum, Los Angeles
 Indianapolis Museum of Art
 Iwate Museum of Art, Japan
 KAAAN Architecten, Rotterdam
 Kunstmuseum Basel
 MOLAB (Mobile LABoratory), Italië
 Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design,
 Oslo
 Nederlandse Registrars Groep (NRG)
 Ordupgaard, Charlottenlund, Kopenhagen

Palais des Beaux-Arts, Rijsel
 Portable, Art handling and Collections Care
 Information Network (PACCIN), USA
 Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie,
 Den Haag
 Rijksmuseum Twenthe, Enschede
 Royal Academy, London
 Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL),
 Maastricht
 The Bunkamura Museum of Art, Tokyo
 The International Committee for Documentation
 (CIDOC)
 The International Council of Museums (ICOM)
 The Okayama Prefectural Museum of Art, Japan
 Universiteit Leiden
 Worcester Art Museum, Worcester

RENOVATIE – MASTERPLAN

De laatste belangrijke investering in het gebouw van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen gebeurde in 1999 ter gelegenheid van de grote Van Dyck-tentoonstelling. Toen al bleek dat er een meer structurele aanpak nodig was voor de instandhouding van het gebouw en zijn infrastructuur. In 2004 werd het bureau Claus en Kaan Architecten (nu: Kaan Architecten) aangewezen om een masterplan te ontwikkelen, dat eind oktober 2006 werd voorgesteld. In de lente van 2011 sloot het museum zijn deuren voor het publiek zodat de verbouwwerken van start konden gaan in september van dat jaar.

FASE 1: BOUWWERKEN

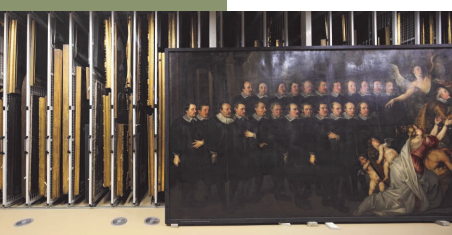
Als onbetwist hoogtepunt van 2013 geldt de realisatie van het nieuwe depot voor kunstwerken in de vroegere atoomkelder van het museumgebouw. Bijzonder hierbij was de inhuizing van een duizendtal kunstwerken die zich nog in het museum bevonden, voornamelijk op de bovenverdieping.

De oorspronkelijke architecten Jan Jacob Winters en Frans Van Dijk hadden een ingenieus systeem van luiken uitgedacht aan de zijkanten van de Rubens- en Van Dyck-Jordaenszalen zodat de kunstwerken rechtstreeks naar de vroegere atoomkelder gebracht konden worden. Dit concept maakte dat deze inhuizing zeer efficiënt verliep.

Eind 2011 startte het KMSKA met deze hele de operatie: afbreken van de atoomkelder, installeren van de technische installaties, inrichten van het rekensysteem en het inhuizen van de kunstwerken. Overeenkomstig de planning waren de werken voltooid begin april 2013.

Vanaf mei 2013 kon dan het tweede gedeelte van fase 1 aangevat worden: verdere afbraakwerken en het verwijderen van het asbest. Dit onderdeel, minder spectaculair voor de buitenwereld, is van essentieel belang om fase 2 te kunnen aanvatten. Door het afbreken van alle installaties op de gelijkvloerse verdieping en het verwijderen van de valse zolderingen en airco-installaties uit de jaren 1976 en 1977, herwint het museum o.m. zijn oorspronkelijke zalen.

FASE 2: VOORBEREIDING

Sedert medio 2011 werd er gewerkt aan het opstellen van het bestek voor fase twee. In deze fase wil het KMSKA de oorspronkelijke rondgang voor bezoekers restaureren, en een 'verticaal museum' realiseren de tentoonstellingsoppervlakte met 40 procent uitbreiden. Hierbij worden de patio's betrokken die voorheen niet toegankelijk waren voor de bezoeker.

In augustus 2013 was het bestek voor fase 2 klaar. Het kostenplaatje bedraagt 36 miljoen euro. Dit bedrag lag hoger dan de voorziene 25 miljoen euro. Er werd gezocht naar bijkomende middelen. Eind 2013 maakte de

Vlaamse Regering de weg vrij voor de gunning van het gelanceerde bestek.

Het KMSKA streeft ernaar om fase 1 en fase 2 "naadloos" op elkaar te kunnen laten aansluiten.

OVERLEG

Voor de realisatie van het masterplan werden er verschillende overleggroepen opgericht die in de loop van 2013 regelmatig vergaderden. Zo is er de **stuurgroep** van gebruiker KMSKA, bouwheer Fonds Culturele Infrastructuur (FoCI) en mandataris Bouwprojecten (ABP), die de verschillende stappen van de verbouwing nauwlettend opvolgt. Regelmatig komt een **werkgroep intern overleg fase 1** met KMSKA en Bouwprojecten als leden samen. Het restauratieonderdeel van fase 2 werd doorsproken met de dienst **Onroerend Erfgoed**, die in juli 2013 tevens een onderzoek naar de afwerkklagen voerde. De dienst **Monumentenwacht van de Vlaamse Gemeenschap** voerde in augustus 2013 dan weer een bouwfysische inspectie uit van de gevels, in permanent overleg met het KMSKA en ABP. Voor een restauratie van de gevels zijn echter nog geen middelen ter beschikking.

CIJFERS

Ontwerp fase 1(Kaan architecten)	€ 1.525.423
Totaal realisatie bouwwerken tot eind 2013	€ 7.400.000
Inrichten rekkensysteem intern depot	€ 588.000
Ontwerp fase 2 (Kaan architecten)	€ 4.083.750

ICT

Net zoals de voorafgaande jaren richtten de activiteiten van de afdeling ICT zich vooral op het onderhoud van de gebruikerstoepassingen en de lokale netwerkinfrastructuur alsook het verder ontwikkelen van de documentaire informatiesystemen.

In het voorjaar van 2013 werd de **mailserver** (MS Exchange 2003) vervangen door het Zarafa Collaboration Platform, een open-source omgeving die gebruik maakt van Apache web server, Postfix email server en MySQL database.

Begin 2013 maakte het KMSKA nog steeds gebruik van Windows Server 2003. Om de update van het gebruikers OS uit te kunnen voeren was het noodzakelijk om een upgrade van het server OS uit te voeren. Er werden 2 nieuwe domain controllers en een terminal server uitgerold met **Windows Server 2012**.

In 2014 wordt de ondersteuning door Microsoft voor Windows XP stopgezet. Daarom werd alle gebruikersinfrastructuur gemigreerd naar **Windows7**, tegelijk werd MS Office 2007 uitgerold. Tevens werd de oude firewall vervangen door een veilige redundante oplossing met gevorderde netwerk mogelijkheden.

Voor de **monitoring van de infrastructuur en het netwerk** werd Nagios, een open-source monitoringoplossing, in gebruik genomen. Dit stelt de dienst informatica in staat om problemen te voorkomen of onmiddellijk op de hoogte gesteld te worden wanneer ze opduiken. De beschikbaarheid van de infrastructuur wordt hierdoor groter maar kan ook gemeten en gedeeld worden met belanghebbenden.

Daarnaast werd er ook een ICT-beleidsplan en een ICT-jaarplan opgesteld om de ICT-behoefte die tot voor kort informeel gecapteerd werden in de toekomst tot stand te laten komen aan de hand van actiefiches gebaseerd op het ondernemingsplan.

EEN JAAR IN ACTIVITEITEN

3 & 4 januari

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Drukken zoals Gust & Frans - kerstatelier (5-7 jaar)

Gust De Smet en Frans Masereel maakten prachtige prenten in hoogdruk. Samen met de gids bestudeerden kinderen de werkwijze van Gust & Frans om dan zelf te drukken.

9 januari, 27 januari, 13 februari, 24 februari

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Familierondleidingen

(Groot)ouders, tantes, nonkels, broers, zusjes en vrienden ontdekten samen de tentoonstelling *Rondom Permeke* aan de hand van plezierige kijk- en doeopdrachten.

27 januari

Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen

Lezing *Hard werken en geen taboes. Het museum van de 21ste eeuw*

Door Chris Dercon, directeur Tate Modern Londen

2 februari

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Het Gulden Cabinet. Koninklijk Museum bij Rockox te gast

Opening van het Rockoxhuis als luxueus kunstkabinet waarin de collectie van het Rockoxhuis verenigd is met topstukken uit de collectie oude meesters van het KMSKA.

3 februari

Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen

Lezing *Hedendaagse musea in oude gebouwen.*

Het stadsmuseum in Gent en het Afrikamuseum in Tervuren

Door Ir. Terenja van Dijk, film- en tentoonstellingsmaker

12 & 14 februari

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

In de wolken! - krokusatelier (5-7 jaar & 8-12 jaar)

De vele wolken op de tentoonstelling *Rondom Permeke* vormden de inspiratiebron voor de eigen wolkenhemel die de kinderen en jongeren mochten schilderen.

3 maart

Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen

Lezing *Nieuw leven in het museum*

Door dr. Valentijn Byvanck, curator en criticus

9 maart

Museum Schepenhuis - Rik Wouters

Museumatelier *Boetseren in was (18+)*

Wie aan Rik Wouters denkt, denkt aan beweging, levendigheid, kleurrijke schilderijen en...bronzen beelden. In dit tweedaags atelier legden we de focus op de eerste twee stappen in het proces: een schets uitwerken in boetseerwas, net zoals Rik Wouters.

10 maart

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Familiedag - Jeugdboekenweek 2013

Gerda Dendooven kwam voorlezen uit *Dierbaar, spannende en aaibare dierenverhalen en -gedichten* gebaseerd op oude schilderijen. Kinderen konden vervolgens een mooie boekenlegger maken in het atelier, terwijl de volwassenen de tentoonstelling ontdekten.

16 maart

Koningin Fabiolazaal – De Modernen

De Modernen. Avant-garde

Opening van de nieuwe tentoonstelling in de Koningin Fabiolazaal met als focus de verschillende avant-garde strekkingen in het Europa van eind jaren '50 en de jaren '60.

29 maart

Stedelijk Museum Lier – Breugelland

Focus Romantiek. Joseph Lies (1821-1865)

In samenwerking met het KMSKA wordt er jaarlijks voor een nieuwe focus binnen de tentoonstelling *Breugelland* gekozen. Vanaf 29 maart was het de beurt aan de werken van Joseph Lies om zijn romantische werken te laten schitteren.

2-7 april

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Werfbezoek: schilderijendepot

Het gloednieuwe depot is klaar! Deze ruimte in het hart van het museumgebouw herbergt alle schilderijen die het museum de komende jaren niet meer verlaten, o.a. de monumentale werken van Rubens.

2 april

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Paasateliers *Wonderkamers* (5-7 jaar)

Nicolaas Rockox was 400 jaar geleden de burgemeester van Antwerpen. Hij was ook bekend als verzamelaar van munten, glas, porselein, schelpen, koralen, boeken ... en schilderijen!

4 april

Museum Rockoxhuis & De Kathedraal - Het Gulden Cabinet & Reünie

Paasateliers *Wonderkamers* (8-12 jaar)

In de voormiddag ontdekten we het huis van Nicolaas Rockox. In het atelier openden kinderen een wonderkast om hun favoriete schilder-, teken- of knutselopdracht te kiezen. In de namiddag maakten de kinderen een korte wandeling naar de Kathedraal, de grootste kunstkamer van Antwerpen! Met leuke zoek- en doeopdrachten ontdekten ze haar wondermooie verzameling schilderijen.

7 april

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Op stap met...Geoffrey de Beer (16+)

Kunstenaar Geoffrey de Beer nam de bezoeker mee op sleeptouw in de tentoonstelling Het Gulden Cabinet. De affiche van de expo toont een 17de-eeuwse kunstkamer geschilderd door Frans Francken II, waarmee Francken niet alleen de kunstcollecties van verzamelaars verheerlijkte, maar ook de status van de aanwezige kunstenaars. Ook Geoffrey verheerlijkt de status van kunstenaars door een relikwie te maken van hun werk. De namiddag werd afgesloten met een goed gesprek met de Beer over kunstenaarschap, origineel en kopie, vroeger en nu.

19 april

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Jongerenocturne Jongbloed! (16+)

Het huis van Nicolaas Rockox gevuld met kunst, muziek en jong volk? Jongbloed! organiseerde een nocturne in Het Gulden Cabinet.

21 april

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Erfgoeddag 'Stop de tijd!'

Tijdens de gratis rondleiding kreeg de bezoeker inzicht in de radicale wending in de Europese kunstproductie na WOII. Met kijk- en doeboekje aan de balie kon je in familieverband op ontdekkingstocht.

21 april

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Erfgoeddag 'Stop de tijd!'

De hele dag stond in het teken van de momentopname: een gratis rondleiding leidde de bezoekers langs de geschilderde portretten van patriciërs of ze konden zichzelf karikaturaal laten portretteren door tekenaar Marc Deroo! Een foto van de bezoeker in 17de-eeuwse stijl behoorde eveneens tot de mogelijkheden. Kinderen konden deelnemen aan een portrettekenwedstrijd.

24 april

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Blinden en slechtienden

Tijdens deze rondleiding beschreef de gids enkele avant-garde kunstwerken volgens de richtlijnen van *Art Education for the Blind*.

29 juni tot 1 september

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

De schatten van Vlieg (kinderen)

Met het doeboekje in de hand konden kinderen samen met vriendjes of familie op ontdekkingsstocht. Aan het einde wachtte een mooie prijs in de schatkist.

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

De schatten van Vlieg (kinderen)

Kinderen ontdekten de wereld en het huis van Nicolaas Rockox door de opdrachten bij de sleutels in het kijk- en doeboekje op te lossen. Wie de opdrachten volbracht, kon iets uit de schatkist van Vlieg kiezen.

2 tot 6 juli

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Avant-Garde(n) (16-24 jaar)

Jongbloed! organiseerde een publiek en participatief kunstenfestival. Geïnspireerd door de avant-gardekunstenaars creëerde het jonge geweld een eigen voortuin, een publieke plek voor experiment en creatie, dialoog en debat, onderzoek en ontmoeting.

9 & 12 juli, 20 & 22 augustus

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Zomeratelier *Experiment!* (5-7 jaar & 8-12 jaar & 13-15 jaar)

Kunstwerken gemaakt van spijkers, of een schilderij dat helemaal zwart is. De kunstenaars van de avant-garde wilden graag dat we zelf iets doen om hun kunstwerken te ontdekken. Anders kijken stond centraal tijdens dit atelier met als apotheose een eigen experimenteel kunstwerk.

14 & 28 juli, 11 & 25 augustus

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Instapronduiding voor individuele bezoekers

10 & 28 juli, 14 & 25 augustus

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Familierondleiding (5-10 jaar)

(Groot)ouders, tantes, nonkels, broers, zusjes en vrienden ontdekten samen de tentoonstelling *Avant-Garde* aan de hand van plezierige kijk- en doeopdrachten.

3 augustus

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Museumnacht

Camiel Van Breedam (1936) is niet alleen plastisch kunstenaar (er hangen twee werken van hem in de tentoonstelling *Avant-garde*), hij maakt ook muziek. Tijdens de museumnacht kon je hem en zijn *Fondy Riverside Bullet Band* live aan het werk zien tussen de kunstwerken.

3 augustus

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Museumnacht

Tijdens de museumnacht kon je niet alleen genieten van het luxueuze kunstkabinet maar ook van zwoele Mexicaanse tonen in de prachtige binnentuin.

8 september

MAS | Museum aan de Stroom

Happy Birthday Dear Academie: 350 jaar Academie in het MAS

Op 8 september startte de viering van 350 jaar Antwerpse Academie en 50 jaar modeafdeling o.a. met een overzichtstentoonstelling in het MAS die 350 jaar hoger kunstonderwijs belichtte aan de hand van werken van Rubens, Van Gogh tot Panamarenko en Anne-Mie Van Kerckhoven.

Atelierflat Jozef Peeters

Open Monumentendag 2013 was het startschot van een bijzondere samenwerking tussen de stad Antwerpen, het Letterenhuis Antwerpen en het KMSKA: het openstellen van de atelierflat van Jozef Peeters. Niet alleen zijn atelier geldt als een bezienswaardigheid, Peeters maakte van de gehele flat een 3D-kunstwerk.

21 september

Koningin Fabiolazaal – De Modernen

De Modernen. Duo's

Opening van de nieuwe tentoonstelling in de Koningin Fabiolazaal waarbij werken uit de collectie van de Provincie Antwerpen en het museum zij aan zij werden gepresenteerd.

25 september

Museum Rockoxhuis - Rockox & Rubens

Blinden en slechtzienden

In de burgerwoning en tuin van Nicolaas Rockox werd zijn vriendschap met Peter Paul Rubens uitgediept aan de hand van enkele schilderijen in Het Gulden Cabinet. Een gids beschreef de kunstwerken volgens de richtlijnen van *Art Education of the Blind*.

28 september

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

In vriendschap verbonden.

Het Liber Amicorum of vriendenboekje in de 16de en 17de eeuw in de Nederlanden

Opening van een focustentoonstelling in het Rockoxhuis waarin de vriendboekjes uit de 16de en 17 eeuw centraal stonden.

6 oktober

Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen

Lezing Helene Kröller-Müller en de doorbraak van moderne kunst

Door Eva Rovers, biograaf

29 & 31 oktober

Museum Rockoxhuis – Het Gulden Cabinet

In vriendschap verbonden - herfstatelier (5-7 jaar & 8-12 jaar)

300 jaar geleden tekenden vrienden fantastische kostuums, wapenschilden en landschappen in elkaars vriendenboekjes. En ze schreven boodschappen in prachtige letters. In Rockox' atelier kon je met pen, inkt, papier, stofjes en zelfgemaakte stempels iets maken voor zijn vriendenboekje.

3 november

Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen

Lezing Lezende vrouwen op negentiende-eeuwse Franse schilderijen

Door dr. Kathryn Brown, docent kunstgeschiedenis Universiteit Tilburg

17 november

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Kunstendag voor kinderen - instapworkshop

Tijdens de Kunstendag voor Kinderen kon je met het ganse gezin de tentoonstelling Duo's ontdekken. Met een eigen foto of mooie postkaart kon je zoeken naar het kunstwerk dat bij de eigen foto paste.

Museum Rockoxhuis - Het Gulden Cabinet

Kunstendag voor kinderen - familierondleiding

Het Gulden Cabinet kon beleefd worden op eigen houtje met het kijk- en doeboekje vol opdrachten, of via een actieve en inspirerende rondleiding met kijk- en doeopdrachten.

6 oktober, 3 november, 1 december

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Instaprondleidingen

24 november

Koningin Fabiolazaal - Ensor Research Project

Dag van de wetenschap

Tijdens de Dag van Wetenschap presenteerden de onderzoekers van het Ensor Research Project resultaten van hun onderzoek. De Belgische pers kon op 25 juli al kennismaken met het project dat van het museum hét onderzoekscentrum van het oeuvre van Ensor moet maken.

27 november

Koningin Fabiolazaal - De Modernen

Blinden en slechtzienden

Zelden getoonde kunstparels uit de collectie van de provincie Antwerpen gingen in dialoog met werken uit de museumcollectie. Een gids beschreef enkele kunstwerken volgens de richtlijnen van *Art Education of the Blind*.

1 december

Instituut voor Tropische Geneeskunde Antwerpen

Lezing Henry Van de Velde (1863-1957) Passie Functie Schoonheid

Door dr. Werner Adriaenssens, conservator Decoratieve Kunsten Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis Brussel

23 & 24 december

O.L.V. Kathedraal - Reünie

Kerst in de Kathedraal – kerstatelier (5-12 jaar)

Bijna Kerstmis! Om helemaal in de sfeer te komen ontdekten de kinderen het kerstverhaal op de metershoge schilderijen, de glasramen en in de kerststal in de kathedraal. In de warme sacristie werd een eigen kerststal en een glasraam met papier gemaakt die de kinderen kerstavond mee naar huis konden nemen.

LEZINGEN VAN KMSKA-ONDERZOEKERS

Siska BEELE

Museum in de steigers. Het masterplan van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Academie Borsbeek, 27 februari 2013

Koen BULCKENS

- *A Comparative Analysis of Attributions in the 'Corpus Rubenianum' and the 'Rembrandt Research Project'*, Association of Art Historians Conference, Reading, 12–13 april 2013
- *Meesterlijke tryptieken. Rubens in de Mechelse kerken*, Soirée Lamot, Mechelen, 24 oktober 2013
- *A brief history of the catalogue raisonné*, studiedag 'Picturing Ludwig Burchard' ter ere van de 50ste verjaardag van het Rubenianum, Antwerpen, 6 december 2013

Valérie HERREMANS

- gastlezing KASKA Opleiding Restauratie en Conservatie 3e master, 22 februari 2013
- *Eenen geaffectioneerden weldoener. Nicolaas Rockox en het Antwerpse minderbroederklooster*, The Rubenianum Lectures, Rubenianum, Antwerpen, 15 december 2013
- *Creating Heaven on Earth. Ephemeral Altar Ornamentations in the Low Countries during the 17th and 18th Centuries*, Colloquium Métamorphose spectaculaire et anamorphose culturelle. Culturen van het barokke spektakel tussen Italië en de Nederlanden, Academia Belgica, Rome 13 december 2013

Herwig TODTS

- Perspresentatie Ensor Research Project m.m.v. Karen Bonne, Nanny Schrijvers, Adry Verburg & Marie Geraerts, KMSKA/Kallo 25 juli 2013
- *Ensor*, Ordrupgaard, 6 september 2013
- *De visualisering van het kunstenaarschap in het oeuvre van James Ensor*, Onderzoeksschool Kunstgeschiedenis, sectiedag 2013 Moderne en Hedendaagse : Zelfportretten, Van Gogh Museum Amsterdam, 7 november 2013
- *Ensor*, Ordrupgaard, 21 november 2013
- *Ensor Research Project: Schilderend geraamte, portret van de kunstenaar als droge komiek*, Karen Bonne & Herwig Todts, m.m.v. Nanny Schrijvers, Antwerpen, Koningin Fabiolazaal, Dag Van de Wetenschap, 24 november 2013

Katharina VAN CAUTEREN & Iris KOCKELBERGH

The Golden Age in Flanders: Antwerp Art in the 17th century, Mumbai, Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya, 28 november 2013

Nico VAN HOUT

- *Over the Rainbow. Peter Paul Rubens upgrading a Workshop Copy. Examination with False Color Infrared*, International Symposium on Painting Techniques, Rijksmuseum Amsterdam, 18 september 2013
- *The World of Dutch and Flemish Art*, Opening Lecture. Jubileumsymposium CODART, Rijksmuseum Amsterdam, 14 oktober 2013

Paul VANDENBROECK

- *HYLE. Over an-iconologie*, MSI, Vakgroep Kunstwetenschappen, KUL, Leuven, MSI, oktober 2013
- *25 jaar tentoonstellingen*, MSI, Vakgroep Kunstwetenschappen, KUL, Leuven, november 2013

PUBLICATIES

GEPUBLICEEERDE WERKEN DOOR MEDEWERKERS KMSKA

UITGAVE	
Siska BEELE	<i>Poldergrond. Koninklijke Heemkundige Kring van de Antwerpse Polder, Stabroek, p. 177-200, 2013</i> bezoekersgids, Koningin Fabiolazaal Antwerpen, 2013
Gwen BORMS	13 – 2-maandelijkse magazine voor het Vlaamse overheidspersoneel, jg. 8, nummer 43, mei 2013
Ingrid DEPOURCQ	META 2, p. 38, 2013 META 7, p. 44, 2013 META 8, p. 38, 2013
Valérie HERREMANS	Uitgeverij Snoeck, november 2013 Uitgeverij Snoeck, november 2013 The Rubenianum Quarterly, 2013
Valérie HERREMANS & I. GEELLEN	<i>Oude Land van Aarschot, 43, december 2013</i>
Nanny SCHRUIJVERS	Zaal Z, jg. 1, nummer 4, p. 30-33, 2013 Zaal Z, jg. 2, nummer 5, p. 31-34, 2013 Zaal Z, jg. 2, nummer 6, p. 21-24, 2013 Zaal Z, jg. 2, nummer 6, p. 28-31, 2013 Zaal Z, jg. 2, nummer 6, wikkelt, 2013 Zaal Z, jg. 2, nummer 7, p. 20-22, 2013 Zaal Z, jg. 2, nummer 7, p. 42-46, 2013 500 jaar verzamelen in Antwerpen. Een passioneel verhaal, Davidsfonds, p. 161-176, 2013
Herwig TODTS	Kunstmuseum Basel, Ordupgaard, p. 9-17, 2013 Hatjé Cantz Verlag, Kunstmuseum Basel, Ordrupgaard, p. 9-17, 2013 Ostfildern: Hatjé Cantz Verlag, Kunstmuseum Basel, p. 9-17, 2013 Zaal Z, jg. 1, nummer 4, p. 14-17, 2013

- Oostende, Ensors denkbeeldige paradisijs
- Fritz Van den Berghe, Portret van Herman Teirlinck I
Fritz Van den Berghe, Portret van Herman Teirlinck II
Jozef Lies
Jozef Lies, Erasmus vermaant Holbein omwille van zijn ongeregeld gedrag (1850)
Nicaise De Keyser, De Giaour
- Greta VAN BROECKHOVEN**
Avant- Garde
Het KMSKA een museum voor actuele kunst?
Katharina VAN CAUTEREN
Het leed van de schoonheid en de schoonheid van het lijden. Sint-Sebastiaan tussen heden en verleden
'Brief aan Fred Bervoets. Letter to Fred Bervoets'
- Eigen kunst eerst. Over het roedelgevoel en de geboorte van de "Antwerpse schilderschool"
Kunst: ambacht of wetenschap?
De Parijse Académie Royale de Peinture et de Sculpture
De academische stijl: schoonheid als hoogste doel
Kleine parade van kunstenaars
- Katharina VAN CAUTEREN en Paul HUVENNE**
Besluit. Tussen beelden en denk-beelden
Katharina VAN CAUTEREN en Iris KOCKELBERGH
Flemish Masterpieces from Antwerp. Exclusive paintings & engravings from the 17th Century
- Nico VAN HOUT**
Introductiehoofdstuk en hoofdstuk over Rubens en geweld, met catalogusnotities
Het frayste kaebient dat hier te sien is: Peeter Stevens en zijn kunstverzameling
- Christine VAN MULDER**
Het Antwerps Rubensonderzoek onder één dak!
Paul VANDENBROECK
Manifold encounters (image essay)
- Paul VANDENBROECK (ed.)**
Zeven bijdragen als 'proceedings' van het door de UA en het KMSKA georganiseerde colloquium *Flan-des y México, Antwerpen, 2013*
- Koninginnen aan de Noordzee, Jaarboek voor de studie van het fin de
Nieuwsbrief De Vrienden van het KMSKA, 2013
Nieuwsbrief De Vrienden van het KMSKA, 2013
bezoekersgids, Museum Wuyts-Van Campen & Caroly, Lier, 2013
Nieuwsbrief De Vrienden van het KMSKA, 2013
Nieuwsbrief De Vrienden van het KMSKA, 2013
bezoekersgids Koningin Fabiolastraat, Antwerpen, 2013
Zaal Z, jg. 1, nummer 4, p. 25-28, 2013
Reflecties, 17, Leuven, 2013
Fred Bervoets. Selfportretten. 2010-2013, Veurne, p. 11-
Kunst | Antwerpen | Academie | 350, Kontich, 2013
Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 6, p. 2-8, 2013
Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 6, p. 9-11, 2013
Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 6, p. 12-19, 2013
Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 6, p. 28-35, 2013
Kunst | Antwerpen | Academie | 350, Kontich, p.179, 2013
Mumbai, 2013
tentoonstellingscatalogus Rubens and His Legacy, Bozar, Brussel (2014) – Royal Academy, Londen (2015), geschreven in 2013
Vijfhonderd jaar verzamelen in Antwerpen, Davidfonds, Leuven, p. 73-88, 2013
Zaal Z, jg. 1, nummer 4, pp. 18-23, maart 2013
Antwerp Royal Museum Annual 2011, p. 193-231, , 2013
Antwerp Royal Museum Annual 2011, 2013

WEBARTIKELS

Titel	Uitgave
Siska BEELE	
Wie is Jan van Gent? Aantekeningen bij een laat werk van George Morren	www.kmska.be
Ingrid DEPOURCQ	
Teksten, blok en webtekst presentatie De omgang met kunst in oorlogstijd	www.kmska.be , 02-07/04/2013
Nanny SCHRIJVERS	
Collectievorming in het KMSKA, Een online museum Barok in de Zuidelijke Nederlanden	barokinvlaanderen.vlaamsekunstcollectie.be
Herwig TODTS	
James Ensor, occasioneel modernist: een onderzoek naar James Ensors artistieke en	hdl.handle.net/1854/LU-4110529
Ensor, occasioneel modernist. Een onderzoek naar James Ensors artistieke en maatschappelijke opvattingen en de interpretatie van zijn kunst, (Beknopte presentatie van het proefschrift voorgelegd door Herwig Todts tot het behalen van de graad van doctor in de	jamesensor.vlaamsekunstcollectie.be
Ensor, occasional Modernist. An Investigation into James Ensor's Artistic and Social Perspectives and the Interpretation of his Art. (An abstract of the thesis submitted by Herwig Todts for obtaining the degree of Doctor in the Sciences of the Arts (Faculty of Arts and	jamesensor.vlaamsekunstcollectie.be
Ensor over het gebruik van vernis	www.kmska.be
Ensor on varnish	www.kmska.be
Nico VAN HOUT	
'Jordaens and the Rubens Descent of the Cross' in Lille	Rubensbulletin, p. 34-49
Christine VAN MULDER	
Rubens en Brueghel, bondgenoten in de slag om de gordel van Ares	Rubensbulletin, p. 70-96, jaargang 2012 (geschreven in 2013)

BLOGBERICHTEN OP KMSKABLOG.WORDPRESS.COM

Titel	Datum
Siska BEELE	
Wie is Jan Van Gent?	10 januari 2013
De handschoenmarkt door de ogen van Henri Leys	27 september 2013
Michel Seuphor, beeldend kunstenaar en dichter	18 oktober 2013
René Guiette en Le Corbusier	7 november 2013
Edmond Van Dooren en Fritz Lang	22 november 2013
E.L.T. Mesens: prins van de collage	13 december 2013
De ogen van Moeti. Pieter Rottie en mevrouw Craeybeckx	27 december 2013
Nanny SCHRUIJERS	
Naakt met Afrikaanse invloeden	2 januari 2013
Jong	9 januari 2013
Tytgat aan het raam	16 januari 2013
Een uitzonderlijke verzamelaar	23 januari 2013
Een schilder van de Leie	30 januari 2013
Godderis in de wolken	6 februari 2013
Kolonie van kunstenaars	13 februari 2013
Ziet gij dat geren?	20 februari 2013

KMSKA IN DE PERS

DE MODERNEN. Rondom Permeke (15 september 2012 - 24 februari 2013)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
jan/13	Atelier		Musuemtips: Constant Permeke
1/01/2013	De Witte Raaf		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
1/01/2013	Art expo		KMSKA: De Modernen. Rondom Permeke, Rik Wouters
8/01/2013	Gazet van Antwerpen	ELLA	Permeke met iPad
9/01/2013	La Libre		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
9/01/2013	Le Soir (MAD)		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
9/01/2013	Rondom		5x weg van huis. [o.a. De Modernen. Rondom Permeke]
16/01/2013	Le Soir		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
18/01/2013	De Bond		De Modernen - Permeke (kalenderitem)
19/01/2013	Guide BRAFA		The Moderns. Permeke & Friends
23/01/2013	Week up!		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
26/01/2013	De Standaard		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
1/02/2013	Art expo		KMSKA: De Modernen. Rondom Permeke, De Modernen Avant-garde en het Gulden Cabinet
2/02/2013	De Standaard		De Modernen. Rondom Permeke
6/02/2013	La Libre		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
6/02/2013	Le Soir (MAD)		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
6/02/2013	Week up!		Koningin Fabiolazaal: De modernen. Rondom Permeke
8/02/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
9/02/2013	De Standaard		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
13/02/2013	La Libre		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
13/02/2013	Le Soir (MAD)		De Modernen. Rondom Permeke (kalenderitem)
20/02/2013	La Libre		Koningin Fabiolazaal: De modernen. Rondom Permeke
22/02/2013	Gazet van Antwerpen		Laatste kans voor Permeke
22/02/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Rondom Permeke

DE MODERNEN. Avant-garde (16 maart - 1 september 2013)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	100% Expo	P.B.	Van de muur vallen of blijven hangen
1/01/2013	Antwerpse Tijdinghen		De Modernen. Avant-garde
1/02/2013	Art expo		KMSKA: De Modernen. Rondom Permeke, De Modernen Avant-garde en het Gulden Cabinet
27/02/2013	Zone O3		Van avant-garde tot zijdeprints: tien boeiende expotips
13/03/2013	Week up!		De Modernen. Avant-garde
14/03/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Fabiolazaal: oudjes blijken springlevend
14/03/2013	Trends		Fabiolazaal: Antwerpse avant-garde

15/03/2013	De nieuwe gazet	FM	Paul van Hoeydonck toont zijn 'Spaceman'
15/03/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	De Modernen. Avant-garde
17/03/2013	De Zondag		Modernen uit de kast
19/03/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Fraaie staalkaart van vergeten naoorlogse avant-garde in Antwerpen (***/*)
23/03/2013	De Tijd		Avant-garde (kalenderitem)
28/03/2013	H Art		Expo kort 'de modernen'
29/03/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
29/03/2013	Le Vif / L'Express	Gwennaëlle Gribaumont	Anvers et l'avant-garde. Le pari risqué d'un musée
apr/13	Art expo		Avant-garde (kalenderitem)
1/04/2013	Het spoor		De modernen. De avant-garde uit de jaren 60 en 70
1/04/2013	La Revue Générale	Nicole Verschoore	Lettre de Flandre
3/04/2013	Week up!		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
5/04/2013	Artsenkrant	HVN	Antwerpen kiest voor avant-garde
5/04/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
10/04/2013	La Libre		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
15/04/2013	de Apotheke		Antwerpen kiest voor avant-garde
18/04/2013	Trends Style (FR)		De Modernen. Avant-garden (kalenderitem)
18/04/2013	Trends Style (NL)		De Modernen. Avant-garden (kalenderitem)
24/04/2013	La Libre		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
26/04/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
mei/13	13-magazine		25x2 kaartjes De Modernen. Avant-garde (wedstrijd)
1/05/2013	De Witte Raaf		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
1/05/2013	Marie Claire		Revolutietheorie
4/05/2013	Citta (GvA)	Frank Heirman	Uitblinkers uit musea
17/05/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
5/06/2013	La Libre		Les modernes. Avant-garde (Kalenderitem)
7/06/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
11/06/2013	La Libre		Les modernes. Avant-garde (Kalenderitem)
26/06/2013	La Libre		Les modernes. Avant-garde (Kalenderitem)
28/06/2013	De Bond		De Modernen. Avant-garde
28/06/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: De modernen. Avant-garde
jul/13	Nieuwslijn Magazine		De Modernen. Avant-garde [advertentie]
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
3/07/2013	La Libre		Les modernes. Avant-garde (Kalenderitem)
12/07/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
17/07/2013	La Libre		Les modernes. Avant-garde (Kalenderitem)
18/07/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
18/07/2013	H Art	Jos Van Den Bergh	G58 en de nieuwe Vlaamse school
26/07/2013	Gazet van Antwerpen		De Modernen. Avant-garde (Kalenderitem)
14/08/2013	Le Libre		Les Modernes. Avant-garde
23/08/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
13/03/2013		ATV	Nieuws
21/03/2013		ATV	Provant
12/04/2013		Klara	Babel

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.provant.be	De Modernen. Avant-garde

DE MODERNEN. Duo's (21 september 2013 - 26 januari 2014)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/06/2013	OKV		Promotie
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
1/09/2013	100% Expo	Bob Daems	Tips van een insider: Thuis bij Jozef Peeters/Verrassende Duo's
1/09/2013	ArtExpo		Exhibitions in your city
1/09/2013	De Witte Raaf		Tentoonstellingsagenda
1/09/2013	La Revue Générale	Nicole Verschoore	Lettre de Flandre
1/09/2013	NederBelgisch Magazine		De Modernen. Duo's
19/09/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Collectie provincie komt naar buiten
19/09/2013	Het Laatste Nieuws		Provincie leent kunstwerken uit
25/09/2013	La Libre		Les Modernes. Duos. (kalenderitem)
26/09/2013	De Tijd	Bert Popelier	Als duo krijgt schilderij een nieuwe betekenis
26/09/2013	Trends	Thijs Demeulemeester	Hedendaagse kunst: Tweesprong
29/09/2013	De Zondag		Een moderne kunstdialog
1/10/2013	Het Spoor		De Modernen. Duo's
2/10/2013	La Libre Belgique		Agenda
3/10/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Verrassende confrontaties
16/10/2013	Flanders Today	Christophe Verbiest	Through the looking glass: An excellent selection of local artists
1/11/2013	De Nieuwe Antwerpenaar		Kalender
1/11/2013	De Witte Raaf		Tentoonstellingsagenda
8/11/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
20/11/2013	La Libre Belgique		Agenda
30/11/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Ontrafeld: Anne-Mie Van Kerckhoven
1/12/2013	ArtExpo		Exhibitions in your city
6/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
13/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
18/09/2013	ATV	Nieuws	De Modernen. Duo's
20/11/2013	ATV	100% Cultuur	De Modernen. Duo's

HET GULDEN CABINET. Koninklijk Museum bij Rockox te gast (2 februari 2014 - 31 december 2016)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	100% Expo	K.G.	Driemaal textiel, verrassende verhalen over onbekende parels. Salon uit de Gouden Eeuw
1/01/2013	100% Expo	K.G.	Het Gulden Cabinet: Salon uit de Gouden Eeuw
1/01/2013	De Witte Raaf		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
1/01/2013	Les Cahiers de la Semaine		Le cabinet d'Or évoque la splendeur passée des cabinets d'art anver-sois
1/01/2013	Vind		Het Gulden Cabinet
5/01/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Expo's om naar uit te kijken [o.a. Het Gulden Cabinet]
23/01/2013	Week up!		Het Gulden Kabinet (sic) (kalenderitem)
31/01/2013	Trends		Kunstkamers. Het Gulden Cabinet

1/02/2013	Art expo		KMSKA: De Modernen. Rondom Permeke, De Modernen Avant-garde en het Gulden Cabinet
1/02/2013	Collect (NL)	Liesbeth Langouche	Het Gulden Cabinet
1/02/2013	Collect (NL)	Liesbeth Langouche	Le Cabinet d'Or
1/02/2013	De Nieuwe Antwerpenaar		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
1/02/2013	De Tijd	Koen van Boxem	Ten huize van Nicolaas Rockox
1/02/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Rockox verandert in droomkabinet
1/02/2013	Het spoor		Het Gulden Cabinet. Verdwenen weelde
feb/13	Kunstletters		Tentotips XL: Het Gulden Cabinet
1/02/2013	La Libre	G. Dt	Un vrai Cabinet d'Or recréé à Anvers
1/02/2013	NederBelgisch Magazine		Het Rockoxhuis
2/02/2013	De Standaard		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
3/02/2013	De Zondag		Op bezoek in Gouden Eeuw
5/02/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Flaneren door de 17de eeuw (****)
5/02/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Topstukken van Antwerps museum te gast in Rockoxhuis
6/02/2013	De nieuwe gazet	AN	Rockoxhuis toont 'kamers bomvol kunst'
6/02/2013	Het Laatste Nieuws	FM	Rockoxhuis toont 'kamers bomvol kunst'
6/02/2013	Week up!		Rockoxhuis. Het Gulden Kabinet (sic)
7/02/2013	NRC	Sabeth Sniijders	Rubens terug in het Rockoxhuis
8/02/2013	Artsenkrant	HVN	Rockoxhuis wordt fictieve schatkamer
8/02/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
8/02/2013	Het Laatste Nieuws		Antwerpse schatkamers. Het Gulden Cabinet
9/02/2013	De Standaard		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
9/02/2013	De Tijd		Het Gulden Cabinet
9/02/2013	Het Nieuwsblad		Logeren in het Rockoxhuis
13/02/2013	De Tijd		Het Gulden Cabinet
13/02/2013	La Libre		Le Cabinet d'Or (***)
13/02/2013	La Libre		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
13/02/2013	La Libre		Musée Maison Rockox (kalenderitem)
15/02/2013	De Nieuwe Antwerpenaar		Het Gulden Cabinet
15/02/2013	Le Soir	Dominique Legrand	Un repaire de chefs-d'oeuvre à Anvers
16/02/2013	De Standaard		Het Gulden Cabinet
20/02/2013	Flanders Today	GV	The Golden Cabinet
20/02/2013	La Libre	G. Dt	Le Cabinet d'Or (***)
20/02/2013	La Libre		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
20/02/2013	La Libre		Musée Maison Rockox
20/02/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'Or (***)
21/02/2013	Trends Style (FR)		Le Cabinet d'Or
21/02/2013	Trends Style (NL)		Het Gulden Cabinet
22/02/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
23/02/2013	De Standaard		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
23/02/2013	Het Belang van Limburg	Marc Van De Weyer	De Voyeur: Venus Frigida
26/02/2013	De Tijd		Het Gulden Cabinet
27/02/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
27/02/2013	t Pallieterke	Tom	Het Gulden Cabinet
1/03/2013	Faro, tijdschrift over cultu-		Het Gulden Cabinet
1/03/2013	Feeling		Gouden Tijden

1/03/2013	Touring Explorer		Museum Rockoxhuis, Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
6/03/2013	La Libre		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
6/03/2013	La Libre		Musée Maison Rockox
6/03/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
6/03/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
6/03/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (kalenderitem)
8/03/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
13/03/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (***) A ne pas manquer
13/03/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
13/03/2013	Week up!		Het Gulden Cabinet
25/03/2013		Peter Holvoet-Hanssen	Rockox [Gedicht]
29/03/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
apr/13	Art expo		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
apr/13	Art expo	Sophie Clauwaert	Expo van de maand. Het Gulden Cabinet in het Rockoxhuis
1/04/2013	La Revue Générale	Nicole Verschoore	Lettre de Flandre
3/04/2013	Flanders Today	Marcel Schoeters	Golden oldies
3/04/2013	Le Soir (MAD)		Museum Rockoxhuis (Kalenderitem)
3/04/2013	Le Soir (MAD)		à ne pas manquer: Le Cabinet d'Or (***)
3/04/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or (***) (kalenderitem)
3/04/2013	Week up!		Rockoxhuis (Kalenderitem)
3/04/2013	Week up!		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
6/04/2013	De Morgen Magazine	Eric Rinckhout	Ontrafeld: Adriaen Brouwer, <i>Oude man in een kroeg</i>
10/04/2013	La Libre		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
10/04/2013	Le Soir (MAD)		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
17/04/2013	De Tijd		Het Gulden Cabinet
17/04/2013	La Libre		Het Gulden Cabinet (***) (Kalenderitem)
17/04/2013	Le Soir (MAD)		l'agenda: Museum Rockoxhuis, le cabinet d'or
26/04/2013	Le Vif / L'Express	Gwennaëlle Gribaumont	Anvers, le temps des splendeurs!
1/05/2013	De Witte Raaf		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
mei/13	Nieuwslijn Magazine		Kamers vol kunst in het centrum van Antwerpen
4/05/2013	Citta (GvA)	Frank Heirman	Uitblinkers uit musea
8/05/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'Or (***) (Kalenderitem)
9/05/2013	The yomiuri shimbun		(Titel in Japanse karakters)
15/05/2013	La Libre		Le Cabinet d'Or (***) (Kalenderitem)
15/05/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'Or (***)
15/05/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'Or (***) (Kalenderitem)
15/05/2013	Le Soir (MAD)		Museum Rockoxhuis (Kalenderitem)
17/05/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
23/05/2013	De Tijd		Expo: Het Gulden Cabinet
25/05/2013	De Standaard		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
28/05/2013	De Standaard		Stap binnen in Het Gulden Cabinet (advertentie)
jun/13	Nieuwslijn Magazine		Kamers vol kunst in het centrum van Antwerpen
jun/13	Nieuwslijn Magazine		Het Gulden Cabinet (advertentie)
5/06/2013	De Standaard		Advertentie "Voor één dag een 17e-eeuwse burgemeester? Doe mee en
5/06/2013	Het Laatste Nieuws	FM	Japanse krant prijst tentoonstelling in Rockoxhuis
5/06/2013	Het Laatste Nieuws	FM	Prinses Mathilde bezoekt tentoonstelling in Rockoxhuis

5/06/2013	Le Soir (MAD)		à ne pas manquer: Le Cabinet d'Or (***)
5/06/2013	Le Soir (MAD)		l'agenda: Museum Rockoxhuis, le cabinet d'or
7/06/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
8/06/2013	De Standaard		Advertentie "Voor één dag een 17e-eeuwse burgemeester? Doe mee en win een feest in Het Gulden Cabinet!"
11/06/2013	De Standaard		Advertentie "Voor één dag een 17e-eeuwse burgemeester? Doe mee en win een feest in Het Gulden Cabinet!"
12/06/2013	La Libre	G.Dt	Vu & Approuvé en Belgique: Le Cabinet d'or (***)
12/06/2013	Le Soir (MAD)	D.L.	à ne pas manquer: Le Cabinet d'Or (***)
12/06/2013	Le Soir (MAD)		Museum Rockoxhuis (Kalenderitem)
14/06/2013	De Bond		Het Gulden Cabinet
26/06/2013	Le Soir (MAD)		à l'affichage, arts: Le Cabinet d'or
26/06/2013	Le Soir (MAD)		l'agenda: Museum Rockoxhuis, le cabinet d'or
28/06/2013	De Bond		Het Gulden Cabinet - Rockox in Antwerpen
28/06/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Het gulden cabinet
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
3/07/2013	Le Soir (MAD)		L'Agenda, arts: Museum Rockoxhuis
3/07/2013	Le Soir (MAD)		à l'affichage, arts: Le Cabinet d'or
3/07/2013	Le Soir (MAD)	D.L.	Le Cabinet d'Or (***)
12/07/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
17/07/2013	Le Soir (MAD)		Le Cabinet d'or
17/07/2013	Le Soir (MAD)		Museum Rockoxhuis (Kalenderitem)
18/07/2013	Gazet van Antwerpen		Het Gulden Cabinet (Kalenderitem)
24/07/2013	Le Soir (MAD)		Museum Rockoxhuis (Kalenderitem)
9/08/2013	Wort	Vesna Andonovic	Atemberaubende Anmut auf Augenhöhe
14/08/2013	Le Soir	Dominique Legrand	Le Cabinet d'or. Le Musée royal à la Maison Rockox
23/08/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
1/09/2013	100% Expo		Vliegtips
1/09/2013	Art expo		Het Gulden Cabinet, Happy birthday dear Academie
1/09/2013	ArtExpo		Exhibitions in your city
sep/13	Dossier de l'Art	Laurence Caillaud	Le Musée Royal des Beaux-Arts d'Anvers sort ses chefs d'oeuvre
6/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
11/09/2013	Le Soir	Dominique Legrand	À ne pas manquer
13/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
16/09/2013	Cobra.be		vtbKultuur viert Kunst Privé
20/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: HBD Academie, Het Gulden Cabinet, Stedelijk Museum Lier, Rik Wouters: Hoogtepunten
25/09/2013	Le Soir	DL	à ne pas manquer: Le Cabinet d'Or (***)
4/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
8/10/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Kunst privé
8/10/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Antwerpse privécollecties tonen zich
9/10/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemon	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
11/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
12/10/2013	Het Belang van Limburg	Marc Van de Weyer	De Voyeur: Knaep
18/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
23/10/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemon	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
25/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
6/11/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemon	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
8/11/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag

16/11/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Ontrafeld: Memling, De man met de munt
20/11/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemont	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
1/12/2013	ArtExpo		Exhibitions in your city
1/12/2013	Private Mag		Het Gulden Cabinet in Museum Rockoxhuis
4/12/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemont	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
6/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
11/12/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemont	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
13/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
17/12/2013	De Tijd		Podium
18/12/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemont	A ne pas manquer: Le Cabinet d'Or
21/12/2013	De Standaard		Advertentie - Judith heet u welkom
21/12/2013	De Standaard		Advertentie - Marten heet u welkom
21/12/2013	De Standaard		Advertentie - François heet u welkom
28/12/2013	De Standaard		Advertentie - Olivier heet u welkom
28/12/2013	De Standaard		Advertentie - Philippe heet u welkom
28/12/2013	De Standaard		Advertentie - Maria heet u welkom

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
6/02/2012	Radio RBTF- 1		Het Gulden Cabinet
9/01/2013	Radio 2	De ochtend	Jongbloed!er Veerle Quirijnen over de iPadapp bij Rondon Permeke en Het gulden Cabinet
31/01/2013	Radio 2	Nieuws	Het Gulden Cabinet
31/01/2013	Radio 1	Nieuws	Het Gulden Cabinet
31/01/2013	Klara	Nieuws	Het Gulden Cabinet
31/01/2013	Radio 1	Vandaag	Het Gulden Cabinet
1/02/2013	ATV	Nieuws	Het Gulden Cabinet
18/03/2013	ARTE Belgique	50degrés nord	Het Gulden Cabinet
18/03/2013	La Une	50degrés nord	Het Gulden Cabinet
7/06/2013	RTL	Place Royale	Bezoek Prinses Mathilde aan Het gulden Cabinet
8/06/2013	VTM	Royalty	Bezoek Prinses Mathilde aan Het gulden Cabinet

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.cobra.be	Aanvulling Het Gulden Cabinet
	artdaily.com	Bezoek Prinses Mathilde aan Het gulden Cabinet
	artdaily.org	Bezoek Prinses Mathilde aan Het gulden Cabinet
	www.vtbkultuur.be	HGC in Kunst-privé van VTB Kultur

HET GULDEN CABINET - In vriendschap verbonden (28 september - 15 december 2014)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
26/09/2013	Trends	Thijs Demeulemeester	Tips: Rockoxhuis, In vriendschap verbonden
27/09/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Zeen Rembrandt in een vriendenboekje
27/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Het Gulden Cabinet, Rockoxhuis, vriendenboekjes, alba
28/09/2013	De Standaard		Agenda
4/10/2013	Het Laatste Nieuws	Joost De Geest	Veilingen, kunst & antiek: Rockox antwerpen
4/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
11/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
18/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag

8/11/2013	Gazet van Antwerpen	Vrijdag
20/11/2013	La Libre Belgique	Agenda
1/12/2013	100% Expo	Zullen we vrienden worden
6/12/2013	Gazet van Antwerpen	Vrijdag
13/12/2013	Gazet van Antwerpen	Vrijdag

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
16/10/2013		ARTE Belgique	50° Nord
16/10/2013		La Une	50° Nord
30/10/2013		100% Cultuur	ATV

REÜNIE. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (5 juni 2009 - 31 december 2017)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	De Witte Raaf		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
1/05/2013	De Witte Raaf		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
8/02/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
22/02/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
8/03/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
29/03/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
19/04/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
26/04/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
28/06/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens.
18/07/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
26/07/2013	Gazet van Antwerpen		Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens (kalenderitem)
4/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
11/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
18/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
25/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
8/11/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
6/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
13/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
13/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
6/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
23/08/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
27/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Het Gulden Cabinet, Rockoxhuis, vriendenboekjes, alba amico-
19/01/2013	Guide BRAFA		From Quinten Metsijs to Peter Paul Rubens. Masterpieces from the Royal Museum reunited in the cathedral
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	travel.nytimes.com	Reünie

Happy Birthday Dear Academie! (8 september 2013 - 26 januari 2014)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
15/01/2013	De Nieuwe Antwerpenaar	Tin Vancutsem	"Van Goghs periode in Antwerpen is belangrijk"
17/01/2013	De Tijd	Bert Popelier	Iedereen gelijk voor de wet
20/02/2013	Gazet van Antwerpen		Van Beirendonck cureert verjaardagsexpo Modeacademie
19/03/2013	Gazet van Antwerpen	Lynn Symons	24 uur opgesloten in kunstatelier
8/06/2013	Citta (GvA)	Maike Floor	Happy birthday dear academie: Walter Van Beirendonck
12/06/2013	Gazet van Antwerpen	Wim Daeninck	350 jaar Academie
12/06/2013	Gazet van Antwerpen	WD	Er is er één jarig: 350 jaar Academie
12/06/2013	Gazet van Antwerpen	Wim Daeninck	350 jaar Academie
19/06/2013	De streekkrant	MAAU	Wandelen in de avondzon
jul/13	Antwerpse Tijdinghen		Gelukkige 350e verjaardag, lieve academie
1/07/2013	Grande (NL)		Happy Birthday dear academie
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
21/08/2013	Gazet van Antwerpen		Docu over Academie voor Schone Kunsten
28/08/2013	De Morgen		Exponentieel goed: Happy birthday dear academy
31/08/2013	De Standaard		Happy birthday dear academie (advertentie)
1/09/2013	100% Expo		Tot loff, eere ende reputatie deser stadt
1/09/2013	De Witte Raaf		Tentoonstellingsagenda
1/09/2013	Elle	Marjolijn Vanslebrouck	Happy birthday dear academy. 50 jaar
1/09/2013	Art expo		Het Gulden Cabinet, Happy birthday dear Academie Birthday suit: Antwerp's Royal Academy of Fine Arts celebrates 350 years
4/09/2013	Flanders Today	Christophe Verbiest	
4/09/2013	Gazet van Antwerpen	Dennis van Damme	Torens voor de mode
4/09/2013	Het Nieuwsblad		Modeafdeling blaast 350 kaarsjes uit
5/09/2013	Gazet van Antwerpen		Happy Birthday Dear Academie': een waaier aan activiteiten
5/09/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Zoeken naar Van Gogh op gouden muur
5/09/2013	Gazet van Antwerpen	Ilse Dewever, Frank Heirman	Van Beirendonck regisseert verjaardagsfeest Academie
5/09/2013	Gazet van Antwerpen	Ilse Dewever	Dubbel feest voor de Academie
5/09/2013	H ART		Happy birthday dear academie
6/09/2013	De Morgen	Charlotte Van Hacht	Van Jacob Jordaens tot voorbij de Antwerpse Zes
6/09/2013	De Standaard		Tip van de dag: Happy birthday dear Academie
6/09/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	350 jaar academie Antwerpen
6/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
9/09/2013	De Standaard	Sarah Vankersschaever	Naakt in het museum. 350 jaar tekenen naar levend model
10/09/2013	De Standaard	Veerle Windels	Een vitrine vol talent
13/09/2013	Eventplanner.be		Novid viert mee met de Antwerpse Academie
13/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda
14/09/2013	La Libre	Aurore Vaucelle	Anvers fait sa Fashion
17/09/2013	Knack.be	Ludo Bekkers	350 jaar Koninklijke Academie voor Schone Kunsten
19/09/2013	Het Nieuwsblad		IN DE KIIJKER: Twaalf Antwerp Icons op grote containers Agenda: HBD Academie, Het Gulden Cabinet, Stedelijk Museum Lier, Rik Wouters: Hoogtepunten
20/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Het Gulden Cabinet, Rockoxhuis, vriendenboekjes, alba amicorum, happy birthday dear academie, Reünie, Rik Wouters
27/09/2013	Gazet van Antwerpen		
2/10/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemon	L'agenda

2/10/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemon	L'agenda
3/10/2013	Zone O3		Expo /Tips
4/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
5/10/2013	Gazet van Antwerpen (Città)		Het verdriet van Henry
11/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
18/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
23/10/2013	Le Soir (MAD)		L'agenda
25/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
1/11/2013	De Witte Raaf		Tentoonstellingsagenda
6/11/2013	Le Soir (MAD)	Danielle Gillemon	L'agenda
8/11/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
20/11/2013	De Standaard		Promotie 350 jaar Academie
20/11/2013	La Libre Belgique		Agenda
20/11/2013	Le figaro		Anvers, belle des Flandres
1/12/2013	Markant		Happy Birthday dear Academie
6/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
7/12/2013	Gazet van Antwerpen	RUAE	De erfenis van de academie
13/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
28/08/2013	VRT	Vantheilt on Tour	Happy Birthday Dear Academie
7/09/2013	VRT	Journal	Happy Birthday Dear Academie
2/11/2013	Een	Vlaanderen Vakantieland	Happy Birthday Dear Academie
3/11/2013	Een	Vlaanderen Vakantieland	Happy Birthday Dear Academie
	Op 12	Fans of Flanders	Happy Birthday Dear Academie

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.deredactie.be	Happy Birthday Dear Academie

ATELIERFLAT JOZEF PEETERS (sinds 8 september 2013)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
jul/13	Antwerpse Tijdinghen		Het beste van Open Monumentendag
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
1/09/2013	100% Expo	Bob Daems	Thuis bij Jozef Peeters/Verrassende Duo's
1/09/2013	Open Monumentdag		Het beste van Open Monumentendag
4/09/2013	Flanders Today	Andy Furniere	25 years of Open Monument Days
5/09/2013	De Tijd	Koen van Boxem	Wonen in een kunstwerk
5/09/2013	Het Nieuwsblad	Saskia Castelyns	Atelierflat Jozef Peeters is driedimensionaal schilderij
7/09/2013	De Standaard	Geert Van der Speeten	Een flat als abstract kunstwerk
9/09/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Jozef Peeters woonde in zijn 3D-schilderij
10/09/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Schatkamer Jozef Peeters gaat open
14/09/2013	Het Laatste Nieuws	FM	Appartement abstracte kunstenaar open voor publiek
26/09/2013	H Art	Marc Holthof	Een kunstenaarsdroom in de jaren twintig
1/10/2013	Antwerpsche Tijdinghen		Atelierflat Jozef Peeters geopend
26/10/2013	Moustique		C'est les vacances

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
9/10/2013	ATV	100% cultuur	Atelierflat Jozef Peeters

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	foto.tijd.be	Atelierflat Jozef Peeters
	miekewillems.blogspot.be	Atelierflat Jozef Peeters
	www.dna.be	Atelierflat Jozef Peeters
	www.kunsthart.org	Atelierflat Jozef Peeters
	www.letterenhuis.be	Atelierflat Jozef Peeters
	www.nieuwsblad.be	Atelierflat Jozef Peeters
	www.standaard.be	Atelierflat Jozef Peeters
	www.witteraaf.be	Atelierflat Jozef Peeters

BREUGELLAND. Joseph Lies (29 maart 2013 - 13 april 2014)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	De Witte Raaf		Bruegelland (kalenderitem)
1/01/2013	Staalkaart		Bruegelland (sic)
1/01/2013	Vind		Bruegelland (sic) (kalenderitem)
19/01/2013	Guide BRAFA		Bruegelland
8/02/2013	Gazet van Antwerpen		Bruegelland (kalenderitem)
22/02/2013	Gazet van Antwerpen		Bruegelland (kalenderitem)
8/03/2013	Gazet van Antwerpen		Bruegelland (kalenderitem)
22/03/2013	Het Laatste Nieuws	JVL	Expo Joseph Lies loopt vol jaar in Stedelijk Museum
30/03/2013	Gazet van Antwerpen	Chris van Rompaey	Lies maakt museum superromantisch
30/03/2013	Het Laatste Nieuws	WAE	Zimmertoren trekt minder bezoekers
19/04/2013	Gazet van Antwerpen		Bruegelland (kalenderitem)
1/05/2013	De Witte Raaf		Bruegelland (kalenderitem)
4/05/2013	Het Laatste Nieuws	WAE	Museum aangepast voor Bruegelland
8/05/2013	De streekkrant		Romantiek in het museum
17/05/2013	Gazet van Antwerpen		Bruegelland (kalenderitem)
28/06/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Bruegelland
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
31/08/2013	Het Belang van Limburg	Marc Van De Weyer	Voyeur: Stedelijk Museum van Lier
1/09/2013	La Revue Générale	Nicole Verschoore	Lettre de Flandre
20/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: HBD Academie, Het Gulden Cabinet, Stedelijk Museum
11/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
25/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
30/10/2013	Knack		Promotie Lier
20/11/2013	Het Nieuwsblad	WEL	Nacht van het Kempens Erfgoed in Lier en Berlaar
6/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
13/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
28/03/2013	RTV		Joseph Lies
28/03/2013	Radio 2		Joseph Lies

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.gva.be	Joseph Lies

RIK WOUTERS. Hoogtepunten (24 september 2011 - 31 december 2017)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	De Witte Raaf		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
16/01/2013	De streekkrant	LUQU	Rik Wouters. Naadloos
19/01/2013	Guide BRAFA		Rik Wouters & co
8/02/2013	Gazet van Antwerpen		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
22/02/2013	Gazet van Antwerpen		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
8/03/2013	Gazet van Antwerpen		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
19/04/2013	Gazet van Antwerpen		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
17/05/2013	Gazet van Antwerpen		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
28/06/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Rik Wouters. Hoogtepunten
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
18/07/2013	Gazet van Antwerpen		Rik Wouters. Hoogtepunten (Kalenderitem)
sep/13	Vind. Geschiedenis, Archeologie, Kunst en Antiek		Rik Wouters weer in Mechelen
3/10/2013	Het Laatste Nieuws		Locatie voor Rik Woutersmuseum een van de vele projecten
4/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
11/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
18/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
23/10/2013	Le Soir (MAD)		L'agenda
25/10/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
15/11/2013	Het Laatste Nieuws	WVK	Duitse ambassadeur bezoekt Dijlestad
15/11/2013	Het Nieuwsblad	EVB	Duitse ambassadeur bezoekt Mechelen
16/11/2013	Het Laatste Nieuws	WVK	Woutersexpo toont etsen
6/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
13/12/2013	Gazet van Antwerpen		Vrijdag
27/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: Het Gulden Cabinet, Rockoxhuis, vriendenboekjes, alba amicorum, happy birthday dear academie, Reünie, Rik Wouters
20/09/2013	Gazet van Antwerpen		Agenda: HBD Academie, Het Gulden Cabinet, Stedelijk Museum Lier, Rik Wouters: Hoogtepunten
31/12/2013	La Libre Belgique		Agenda

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
22/08/2013	RTBF La première		Rik Wouterstentoonstelling in Mechelen

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.gva.be	Focus Etsen in Rik Wouters
	www.nieuwsblad.be	Rik Wouters in Mechelen

Flemish Masterpieces from Antwerp in Mumbai (27 november 2013 – 9 februari 2014)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
8/06/2013	Gazet van Antwerpen	SVW	Expo van oude meesters in Mumbai
8/06/2013	Het Laatste Nieuws	YJH	Antwerpen levert "eerste westerse kunstexpo ooit in India"
10/06/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Antwerpen toont kunstschaten in Mumbai
11/06/2013	Het Nieuwsblad	VJB	Antwerpse kunst naar India
3/08/2013	Economic Times	Sudeshna Sen	A Flemish affair: Rubens, Van Dyck on first visit to India
1/11/2013	Jet Wings		Flemish Masterstrokes
1/11/2013	Outlook Traveller		Mumbai: Going Dutch
9/11/2013	Gazet van Antwerpen		Rubens op reis
14/11/2013	Het Laatste Nieuws		Rubens en Brueghel vliegen naar India
14/11/2013	Het Laatste nieuws	Philippe Truys	Rubens en Brueghel vliegen naar India
19/11/2013	The Hindu		Old Masters
22/11/2013	Timeout Mumbai	Shinibali Mitra Saigal	Flanders Panel
23/11/2013	De Tijd	Michaël Sephiha	Belgisch-Indiaas investeringsfonds in de maak
26/11/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van de Perre	Antwerpen kind aan huis in India
27/11/2013	Belga (NL)		Prinses Astrid opent Antwerpse baroktentoonstelling in India
27/11/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van de Perre	India ontmoet Peter Paul Rubens
27/11/2013	The Hindustan Times		17th century art by Flemish greats at city museum
28/11/2013	Mumbai Mirror		Travelling Time Machine
9/12/2013	De Nieuwe Antwerpenaar	Els Engelen	Stormloop voor Antwerpse topkunst in Mumbai

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
8/11/2013	ATV	Nieuws	Inpak kunstwerken naar Mumbai
8/11/2013	Radio 2	Start je dag	Inpak kunstwerken naar Mumbai
8/11/2013	Radio 1	Nieuws	Inpak kunstwerken naar Mumbai
8/11/2013	Radio 2	Vandaag	Inpak kunstwerken naar Mumbai
8/11/2013	VRT	Journal	Inpak kunstwerken naar Mumbai
26/11/2013	ATV	Nieuws	Flemish Masterpieces from Antwerp
27/11/2013	VRT	Journal 1-7	Flemish Masterpieces from Antwerp
29/11/2013	ATV	Antwerpen Vandaag	Flemish Masterpieces from Antwerp

Andere KMSKA-tentoonstellingen - geschreven media

Moderne kunst uit het interbellum - FelixArt (4 september 2011 - 31 december 2017)

Datum	Medium	Auteur	Titel
28/08/2013	De Morgen		Moderne Kunst uit het Interbellum (kalenderitem)
1/07/2013	Periodiek		Tentoonstellingen
1/09/2013	De Witte Raaf		Tentoonstellingsagenda

Sensatie en Sensualiteit (BOZAR 2014)

Datum	Medium	Auteur	Titel
22/10/2013	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	Rubens wordt nieuw sterk merk
22/10/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Antwerpen plant Rubensoffensief

Ensor in context, in Japan (tot 17 maart 2013)

Datum	Medium	Auteur	Titel
26/02/2013	Artsenkrant	Henk van Nieuwenhove	Ensorcollectie Dr. Lambotte op reis in Japan
4/03/2013	de Apotheker		Ensorcollectie Dr. Lambotte op reis in Japan

Permeke en de Vlaamse expressionisten, Rijksmuseum Twente (17 november 2013 - 16 maart 2014)

Datum	Medium	Auteur	Titel
8/11/2013	De Twentse Courant Tubantia	Herman Haverkate	Rubens aan de Singel
8/11/2013	De Twentse Courant Tubantia	Herman Haverkate	Tempel dicht, maar eredienst gaat door
14/11/2013	De Twentse Courant Tubantia	Herman Haverkate	Vlaamse meesters in Rijksmuseum Twenthe

Andere KMSKA-tentoonstellingen - audiovisuele media

James Ensor in Ordrupgaard

6/09/2013	Lorry (Deense TV)	Nieuws	James Ensor in Ordrupgaard
-----------	-------------------	--------	----------------------------

Tentoonstellingen met betrekking tot KMSKA

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	Art expo	Stéphanie Bliard	Expo du mois: Constant Permeke: Rétrospective
7/01/2013	Le Soir	D.L.	Roger de la Pasture
11/01/2013	Le Vif / L'Express		Les belles endormies de Von Rauch
11/01/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Gekregen, getekend, gedrukt
24/01/2013	H Art	Anne-Marie Poels	Friederike Von Rauch
24/01/2013	H Art	Marc Holthof	Jordaens en de Antieken', de vervelendste tentoonstelling van 2012
25/01/2013	Artsenkrant	Henk van Nieuwenhove	Een moderne versie van de uomo universale
12/02/2013	De Morgen	ER	Kandinsky komt naar Brussel
23/03/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Niet voor zwakke zenuwen. Musée d'Orsay verkent de zwarte romantiek (****)
29/04/2013	De Morgen	Karl van den Broeck	De tovenaars van Venetië (*****)
12/06/2013	La Libre	Guy Duplat	Les expos que vont voir les directeurs de musée cet été
4/07/2013	Gazet van Antwerpen	Elke Lamens	Kavka: Museum luistert naar bezoekers
9/07/2013	Gazet van Antwerpen	Ruben Aerts	t Stad herbeleeft Grote Oorlog
1/08/2013	De Standaard	Geert Sels	Schilderijen op het witte doek
20/08/2013	Le Libre	Guy Duplat	L'automne sera indien
26/08/2013	De Morgen	Eric Bracke	De tentoonstelling die niemand wil
6/12/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Sarah Westphal in Mayer van den Bergh
20/12/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Tekenen is heel goed kijken

Collectie (op verplaatsing)

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
16/01/2013	De streekkrant	KeSt	Uitzonderlijk museumbezoek
22/05/2013	De Standaard	Christophe Légère	Forse prijzen voor Mechelse kunst
1/06/2013	OKV		Promotie OKV
12/06/2013	Le Soir (MAD)	Jean Vouet	"Fleurs fines, formes légères" d'Ensor: vendu 169.500
10/07/2013	De Morgen	KVDP	Barokcollecties nu ook online te bekijken

18/07/2013	NRC	Claudia Kammer	Boijmans koopt pre-eyckiaans topstuk aan
1/08/2013	Ons Erfdeel	José Boyens	Oppervlak en peillood: Modernisme in Gent
28/09/2013	Het Belang van Limburg	Marc Van den Weyer	De Voyeur: Migranten
30/09/2013	La Libre Belgique	Guy Duplat	Jordaens va enfin séduire Paris
2/10/2013	NRC	Bram de Klerck	Meester van de dronkelappen
5/10/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Ontrafeld: Henry Van den Velde Vrouw bij het raam
8/10/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Schatten van op zolder
30/10/2013	Tertio	Louis Ide	Verkieselijker kerken nevenbestemming geven
11/12/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Postuum: Marc Mendelsohn

Ensor Research Project

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
25/07/2013	Belga		KMSKA start groot onderzoeksproject rond James Ensor
26/07/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Ensor was niet zo modern als gedacht
26/07/2013	De Tijd	Koen van Boxem	Wil de echte James Ensor nu opstaan?
26/07/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	KMSKA: Stad speelt James Ensor uit
26/07/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Koninklijk Museum Antwerpen zet Ensor Research Project op
26/07/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Stad speelt James Ensor uit
29/07/2013	DNA	Els Engelen	KMSKA verdiept zich verder in James Ensor
1/09/2013	La Revue Générale	Nicole Verschoore	Lettre de Flandre
1/12/2013	100% Expo		De kunst van het creëren bestudeerd

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
26/07/2013	Radio2	Nieuws	Ensor Research Project

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	nieuws.be.msn.com	Ensor Research Project

Educatie

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/01/2013	100% Expo		Ateliers: Koningin Fabiolazaal, in de wolken!
1/01/2013	De Witte Raaf		Lezingen op zondag. Nieuw gebouw, nieuw museum?
1/01/2013	100% Expo		Vakantieatelier: In De Wolken (kalenderitem)
5/01/2013	Het Parool	Jan Jelle Van Hasselt	Interactief is informatief [lezersbrief]
21/01/2013	Le Soir	Catherine Makereel	Vivre l'art dans le noir
1/09/2013	Vlaanderen		Kunstendag voor Kinderen in woord en beeld: Impressies uit de praktijk
23/10/2013	Het Nieuwsblad	Koen De Beuckelaer	Creatieve kinderateliers in Antwerpse musea
1/11/2013	Quajong		Musea experimenteren met peer-to-peer jongerenwerking
6/11/2013	Het Nieuwsblad	Koen De Beuckelaer	Eerste kennismaking met kunst
20/11/2013	Kerk en Leven		Van de Velde

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
14/08/2013	ATV	Nieuws	Zomerschool

Evenementen

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
6/02/2013	L'Avenir	PL	Refléter le 'court' de l'Escaut
21/03/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van De Perre	Feest voor 150 jaar tolvrije Schelde
10/04/2013	Zone O3		Vlaamse erfgoeddag
22/04/2013	De Morgen	ST	220.000 bezoekers voor Erfgoeddag
4/05/2013	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	Aantal van 1.000 foto's die kunstenaar op rivier wil laten drijven nu al
27/05/2013	Het Laatste Nieuws	FM	Montmartre-sfeer op museumplein
28/06/2013	Gazet van Antwerpen		Schildersezels op het Zuid
29/06/2013	Citta (GvA)	Han van de Ven	Zondagsschilders: het leven in en op de Antwerpse straten
29/07/2013	Gazet van Antwerpen		Het Zuid verandert even in Montmartre
2/08/2013	Gazet van Antwerpen		Museumnacht: streepje cultuur, toefje sport
3/08/2013	De Morgen	MVN	Museumnacht Antwerpen
3/08/2013	De Standaard		Museumnacht
3/08/2013	De Standaard		Museumnacht
3/08/2013	Gazet van Antwerpen		Jog eens door museumnacht
5/08/2013	De Morgen		7.300 deelnemers aan Museumnacht Antwerpen
20/08/2013	De Morgen		Musea Antwerpen (Cultuurmarkt)
26/08/2013	De Standaard		150.000 op Cultuurmarkt
6/09/2013	Het Laatste Nieuws	VSH	Rode Duivels-fans op Aper'eau krijgen koptelefoons
9/09/2013	De Standaard		470.000 bezoekers naar monumenten

Jongbloed!

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
19/04/2013	De nieuwe gazet	DILA	Jongeren nemen Napoleon onder handen
19/04/2013	Het Laatste Nieuws	DILA	Jongeren nemen Napoleon onder handen
1/06/2013	Faro, tijdschrift over cultureel erfgoed	Gregory Vercauteren	Participatie in het kwadraat. Jongeren als erfgoedvrijwilligers
1/06/2013	Faro, tijdschrift over cultureel erfgoed	Floortje Vantomme en Marijke Wienen	Werken met jongeren in vrije tijd en erfgoed
1/06/2013	Faro, tijdschrift over	An Sijsmans	Jongbloed! & het KMSKA
3/08/2013	Gazet van Antwerpen		Jongeren maken Museumnacht hip

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
4/07/2013	Radio Minerva		Avant-Garden

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.faronet.be	Jongbloed genomineerd voor Prijs voor het Vrijwilligerswerk
	wanu.be	Avant-Garden
	www.cjp.be	Avant-Garden
	www.cobra.be	Avant-Garden
	www.dingenzoekers.be	Avant-Garden

Masterplan KMSKA: opening nieuw depot en renovatie

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
1/02/2013	Ons Erfdeel	Gerdien Verschoor	Hoe musea omgaan met sluiting
apr/13	De Nieuwe Antwerpenaar	Sven Cornelissen	Van atoomkluis naar schilderijdepot
2/04/2013	Gazet van Antwerpen		Nieuw depot KMSKA klaar
3/04/2013	De Morgen		Antwerpse schatten verdwijnen voor vier jaar
3/04/2013	De Morgen	Jozefien Van Beek	Antwerps museum laat even zijn nieuw schilderijdepot zien
3/04/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Een veilige schatkamer
3/04/2013	De Tijd	Koen van Boxem	Opgeruimd staat netjes
3/04/2013	Gazet van Antwerpen		Nieuw depot KMSKA klaar
3/04/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Museum bergt kunst mooi op
3/04/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Nieuw depot in cijfers
3/04/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	De grote werf kan nu beginnen
3/04/2013	Het Laatste Nieuws	Filip Marsboom	Schilderijdepot open voor publiek
3/04/2013	Het Nieuwsblad		Depot beschermt schilderijen KMSKA tijdens verbouwing
5/04/2013	Het Nieuwsblad	Saskia Castelyns	1.300 kunstwerken in hypermodern depot.
6/04/2013	De Morgen	CAV	VS-media bezorgd over Rubens
6/04/2013	La Libre		Rubens comme neuf
8/04/2013	Het Laatste Nieuws	PHT	1.500 kunstfans in uniek schilderijdepot
10/04/2013	Flanders Today		Renovation plan at Antwerp's Fine Arts Museum
8/05/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Reuzenkraan zwaait boven museumdak uit
1/06/2013	De Nieuwe Antwerpenaar	Sven Cornelissen	Eerste ecoplantsoenen in Antwerpen
29/08/2013	Belga		KMSK in Antwerpen getroffen door dakbrand
29/08/2013	Belga		Dakbrand Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen geblust
29/08/2013	Belga		Dakbrand KMSKA: Genster bij afbraakwerken is oorzaak van brand
30/08/2013	De Morgen		Brand in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen
30/08/2013	Gazet van Antwerpen	DVD	Schade aan museum blijft beperkt na brand
30/08/2013	Het Laatste Nieuws	VSH	Genster veroorzaakt brand in KMSKA
30/08/2013	Het Laatste Nieuws	VSH	Brand in Museum voor Schone Kunsten
30/08/2013	Het Nieuwsblad		Brand treft Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
4/09/2013	Flanders Today		Antwerp's Museum suffered a fire last week
11/10/2013	Gazet van Antwerpen	Johan Van Baelen	Antwerpen door Amerikaanse bril
27/10/2013	De zondag		Ambitieuus cultuurbleid: gedeputeerde voor Cultuur Luk Lemmens
9/11/2013	Gazet van Antwerpen (Città)		Ode aan de kraanmab
20/11/2013	Het Laatste Nieuws	MGB	44 miljoen euro niet genoeg voor restauratie MSK
6/12/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Ceci n'est pas un musée

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
2/04/2013	Radio 1	De ochtend	Nieuw schilderijdepot
2/04/2013	Radio Klara	Babel	Nieuw schilderijdepot
2/04/2013	Radio 2 Antwerpen	Middagpost	Nieuw schilderijdepot
6/04/2013	Radio 1, 2 en Klara	Nieuws	Sfeer opendeur depot
7/04/2013	ATV	Nieuws	Sfeer opendeur depot
29/08/2013	VRT journaal		Dakbrand
29/08/2013	VTM	Nieuws	Dakbrand
29/08/2013	Radio2 Antwerpen	Nieuws	Dakbrand
29/08/2013	ATV	Nieuws	Dakbrand
19/11/2012	ATV	Journal	Onvoldoende geld voor verbouwing KMSKA

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Onderwerp
	www.hln.be	Dakbrand
	foto.tijd.be	Opening Nieuw depot
	www.anieuws.be	Opening Nieuw depot
	www.bouwenwonen.net	Opening Nieuw depot
	www.demorgen.be	Opening Nieuw depot
	www.deredactie.be	Opening Nieuw depot
	www.dna.be	Opening Nieuw depot
	www.dna.be	Opening Nieuw depot
	www.dna.be	Opening Nieuw depot
	www.faronet.be	Opening Nieuw depot
	www.hbvl.be	Opening Nieuw depot
	www.hln.be	Opening Nieuw depot
	www.hln.be	Opening Nieuw depot
	www.iselmagazine.com	Opening Nieuw depot
	www.nd.nl	Opening Nieuw depot
	www.nieuws.be	Opening Nieuw depot
	www.nieuwsblad.be	Opening Nieuw depot
	www.washingtonpost.com	Opening Nieuw depot
	kmskblog.wordpress.com	Verbouwing

Onderzoek, publicaties en restauratie

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
4/01/2013	De Standaard	Jan Van Hove	Blikvanger: De charme van het onvoltooide
5/01/2013	Het Laatste Nieuws	Benjamin van Synghele	Schauvlieg bezoekt restauratieatelier Lam Gods
5/01/2013	Het Nieuwsblad	jod	Cultuurminister Schauvlieg bezoekt restauratie Lam Gods
mrt/13	Rubenianum Quarterly	Valérie Herremans	Forthcoming publication: Rubens Unveiled part 2. Paintings
mrt/13	Rubenianum Quarterly	Hildegard Van de Velde	An undying passion for collecting: 500 years of collecting in
mei/13	13-magazine		Het bureau van Gwen Borms, restaurator KMSKA
1/07/2013	Periodiek		Boekbesprekingen: Het onvoltooide schilderij
10/09/2013	De Tijd	Koen van Boxem	Van Gogh blijkt na een eeuw toch een echte
1/10/2013	Antwerpsche Tijdinghen		Rubenianumlezing
8/10/2013	De Morgen		Waarom het rood in Rubens' schilderijen zwart wordt
8/10/2013	De Standaard		Schilderijen wenen kwikzilveren tranen
11/10/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Hierman	Brussel als vergeten Mekka van Vlaamse Primitieven
1/12/2013	100% Expo		Prijsvraag
21/12/2013	De Morgen	Eric Rinckhout	Virtueel kunsttoerisme met Rubens
24/12/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Kunstboeken van 2013: 500 jaar verzamelen
24/12/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Rubens gaf glans aan kloosters
26/12/2013	De Standaard	Jan Van Hove	De verdwenen context van Rubens

Audio-visuele media

Datum	Zender	Programma	Onderwerp
25/10/2013	Antwerpen Vandaag	ATV	UA-scanner scant Madonna met de papegaai

Cultuurbeleid

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
7/01/2013	De Morgen		Joke Schauvliege 'eigen agenda bepalen'
9/01/2013	Flanders Today	Alan Hope	Funding for digital heritage archive
10/01/2013	Het Nieuwsblad	vdaa	Belfius verkoopt prestigieus Osteriethuis (sic)
11/01/2013	Gazet van Antwerpen	Sacha Van Wiele	Heylen ongerust over toekomst kunstcollectie
11/01/2013	Het Laatste Nieuws	Philippe Truyts en Dieter Linzen	Schepen Philip Heylen zoekt manier om Belfius-kunst te kopen
15/01/2013	De Morgen	Sofie Mulders	Guy Cassiers reikt politiek de hand
15/01/2013	De Standaard	gvds	Guy Cassiers houdt pleidooi voor 'witboek van de kunsten'
15/01/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Guy Cassiers steekt de hand uit
18/01/2013	Le Soir	B. Dx. Et J-M.W.	"La N-VA est dangereuse pour la culture"
25/01/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van De Perre	Antwerpen lonkt naar Indiase toerist
16/03/2013	De Morgen	Bart Eeckhout	De erfenis van Schauvliege
16/03/2013	De Morgen	Karl van den Broeck	Politiek laat greep op verdeling subsidies voor kunstensector niet los
18/03/2013	De Standaard	Geert Sels	Flanders Art moet kunst impulsen geven
19/03/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Osterriethuis wordt winkelpaleis
19/03/2013	Gazet van Antwerpen	Frank Heirman	Bank vooruit
20/03/2013	Flanders Today	Alan Hope	Cultural blueprint for Flanders
21/03/2013	De Standaard	Jan-Frederik Abbe-loos en Guy Tegenbos	Vlaamse overheid stikt in kluwen van 194 agentschappen
23/03/2013	De Morgen	Karl van den Broeck	Joke Schauvliege, de 'valse trage' van de Vlaamse regering, over hete hangijzers
29/03/2013	Gazet van Antwerpen	Peter Simoens	Provincie wil kunst uitlenen
30/03/2013	De Morgen	Karl van den Broeck	Communautaire spanningen en geldgebrek bedreigen de federale
5/04/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van De Perre	Een monument leeghalen voor nog een winkel is hallucinant
5/04/2013	Gazet van Antwerpen	Wim Daeninck	Rood alarm voor Osterriethuis
5/04/2013	Het Laatste Nieuws	DILA	Verkoop bedreigt interieur Osterriethuis
22/04/2013	De Morgen	ST	Vlaamse musea lokken meer volk
26/04/2013	De Morgen	Dirk de Corte	Wat als... kunstenaars voetballers waren
1/06/2013	Citta (GvA)	Rudy Collier, Patrick Van de Perre	Eric Antonis of hoe Antwerpen 93 de stad heeft gered
6/06/2013	Gazet van Antwerpen	Lex Molenaar	Schepen Philip Heylen ontvouwt zijn plannen voor de komende jaren
20/06/2013	De Morgen	Sarah Teerlynck	Antwerpen snijdt 11 procent uit cultuurbudget
20/06/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van De Perre	Besparingen: Cultuursector reageert van bezorgd tot woedend
20/06/2013	Gazet van Antwerpen	Patrick Van De Perre	"Moeilijk om het hoofd boven water te houden"
25/06/2013	De Standaard	Geert Sels	Cultuurhuizen moeten inleveren
26/06/2013	De Morgen	Sofie Mulders	Cultuursector in opstand tegen besparingen
27/06/2013	De Morgen	SMU	Schauvliege 'Antwerpen komt cultureel engagement na'
27/06/2013	De Standaard	Geert Sels	Antwerpse schepen van cultuur Philip Heylen minimaliseert impact
27/06/2013	De Standaard	Bart Brinckman	David kan Goliath niet de baas
27/06/2013	De Standaard	gse	Interview met Eric Antonis
27/06/2013	Metro		Antwerpen zal culturele engagementen nakomen
2/07/2013	De Morgen	MvN	Schauvliege deelt drie erfgoedkwaliteitslabels uit
5/07/2013	De Morgen		Nieuw erfgoeddecreet zet vooral in op archeologie
5/07/2013	Gazet van Antwerpen	Eef Janssen	Invulling voor ex-musea: leegstandsbeheer stelt ruimten tijdelijk ter

6/07/2013	Gazet van Antwerpen	WD	Osterriethuis volledig beschermd
18/07/2013	De Standaard	Peter Swinnen	Impuls voor stedelijke dynamiek
5/09/2013	Het Nieuwsblad	sca	Vijf maanden expo's voor 350 jaar Kunstacademie
5/09/2013	De Morgen	Karl van den Broeck	Joke Schauvliege geeft met nieuw kunstendecreet haar visitekaartje af
5/09/2013	De Standaard	Geert Sels	Nieuw luik Kunstendecreet stimuleert artiesten tot ondernemen
7/09/2013	De Standaard		Belfius behoudt kunstcollectie
18/09/2013	Flanders Today	AH	New culture decree proposed
26/09/2013	De Morgen	Sarah Theerlynck	M HKA-directeur legt bommetje onder Vlaams cultuurinstellingen-
27/09/2013	Belga (NL)		Museumsubsidies: zwarte dag voor Vlaamse muse
27/09/2013	Belga (NL)		STAM in Gent, M in Leuven en MAS in Antwerpen krijgen Vlaamse
28/09/2013	De Standaard	Geert Sels	Musea lopen achterop: Schauvliege maakt belofte niet waar
28/09/2013	Gazet van Antwerpen	Ilse Dewever	Geen Vlaamse geld voor het Zilvermuseum
28/09/2013	De Morgen	Sarah Theerlynck	Veel musea, te weinig geld
28/09/2013	De Tijd	Koen Van Boxem	Vlaamse musea krijgen 8,1 miljoen euro subsidie
1/10/2013	De Standaard	Marc Jacobs	Opiniestuk: Erfgoed erkennen is goed, Erininvesteren is beter
2/10/2013	Knack		Cartoon GAL Joke Schauvliege
17/10/2013	H Art	Marc Ruyters	Edito
19/10/2013	De Morgen	Sarah Theerlynck	Wat is uw groter verhaal?
23/10/2013	De Morgen	Sarah Theerlynck	Open Vld: Kunstensector moet meer eigen inkomsten zoeken
18/12/2013	Belga (NL)		Philippe De Coene dringt aan op indemniteitsregeling voor Vlaamse musea
19/12/2013	HART	Erick Bracke	Vlaamse stadsbesturen herschikken beheer musea

Varia

Geschreven media

Datum	Medium	Auteur	Titel
4/01/2013	De Standaard	Sarah Vankersschaever	LED-verlichting in musea kan schilderijen van grote meesters beschadigen
12/01/2013	Citta (GvA)	Greg Van Roosbroeck	Jezusstraat: het straatbeeld
16/01/2013	De streekkrant	EVJA	Sihame [El Kaouakibi] in de stad
21/01/2013	Gazet van Antwerpen	Christof Willockx, Greet Wouters	Schaatsen op eigen risico
11/02/2013	Gazet van Antwerpen		Met een beetje hulp van vrienden
9/03/2013	De Morgen	Griet Op de Beeck	Josse de Pauw & Jan Decler
30/03/2013	De Morgen Magazine		Cocktail van Bloemen
4/04/2013	De Standaard	Vincent Verbruggen	Antwerpen toont Spaanse omwalling
10/04/2013	De streekkrant		Antwerp is the best!
20/04/2013	De Standaard		<foto van Patrick Janssens voor het KMSKA>
mei/13	De Nieuwe	Els Engelen	"Wat Als?" wint Gouden Roos voor beste comedy
3/05/2013	Gazet van Antwerpen	LYSY	Diepe Fontein' voor Museum voor Schone Kunsten beschadigd
11/05/2013	Gazet van Antwerpen		Stadsquiz: welke werken liggen aan de basis van het Koninklijk
22/05/2013	Gazet van Antwerpen	Peter Simoens	Ecoplantsoen kleurt 't Zuid groen
12/06/2013	De Morgen	Sarah Teerlynck	Meisjes aan de macht (maar vrouwen niet)
13/06/2013	De Morgen	Pieter T'Jonck	Belgische architecten Robbrecht & Daem reconstrueren ontwerp van Bauhaus-grootmeester Mies van der Rohe
18/07/2013	Gazet van Antwerpen	Lex Molenaar	"Voeten vegen aan Tuymans"

23/07/2013	Libelle		De favoriete terrasjes van de redactie
27/07/2013	Gazet van Antwerpen	Johan van Baelen	"Het Zuid bruist meer in de Volksstraat dan aan het musuem"
16/08/2013	De Standaard		OVERZICHT. In deze musea kunt u gratis cultuur opsnuiven
20/08/2013	La Libre		Votre guide: toutes les expos de l'automne à ne pas rater
24/08/2013	Gazet van Antwerpen		Kunst is veel meer dan een schilderij aan de muur
28/08/2013	Le Soir	Laure Eggericx	Gothique, belge ou chinois?
31/08/2013	Gazet van Antwerpen	PH	Van hanenkam naar trendy snorretje
sep/13	The Art Newspaper	Theodore K. Rabb	The marks of distinction
1/09/2013	Elle	Marjolijn Vanslembrouck	Tanguy Ottomer
13/09/2013	Gazet van Antwerpen	ELLA	Petanquefinale
14/09/2013	Gazet van Antwerpen		150 jaar Schelde Vrij
17/09/2013	Eyeful.be	Jeroen	Justine by the water
19/09/2013	De Tijd	Roel Verrycken	Magritte hangt in elke tienerkamer in Amreika'
20/09/2013	Brugsch Handelsblad	SVK	Brugge financiert de Vlaamse Kunstcollectie
19/10/2013	Gazet van Antwerpen	Johan Picquer	Zijn passie betekende tegelijk zijn dood
26/10/2013	De Standaard Magazine	Ringo Gomez-Jorge	De doorbraak van de klerenfilm
27/11/2013	La Libre-L'Essentiel		La riche Anvers
28/11/2013	Belga (NL)		Provincie Antwerpen bespaart zonder ontslagen of belasting-

Audiovisuele media

Datum	Medium	Auteur	Titel
10/05/2013	NED3	De wereld draait door	Interview met Renilde Hammacher
26/06/2013	VRT	Journaal	Opstelling werk uit KMSKA in Bazaar België
18/09/2013	Op 12	Fans of Flanders	Paul Huvenne over uitvinding van de olieverf
19/09/2013	Canvas	Fans of Flanders	Paul Huvenne over uitvinding van de olieverf
21/09/2013	Een	Fans of Flanders	Paul Huvenne over uitvinding van de olieverf

Websites (niet exhaustief)

Datum	Website	Titel
	www.bamart.be	Collegagroep publieksbemiddeling in een digitaal tijdpers
	www.fansofflanders.be	PH over de uitvinding van de schilderkunst

ZAKELIJK BEHEER

BEHEER VAN HET MUSEUM

Sinds 1 januari 2009 is het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen een intern verzelfstandigd agentschap (IVA) zonder rechtspersoonlijkheid van de Vlaamse Gemeenschap en behoort het tot het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Het museum valt onder de verantwoordelijkheid van Vlaams minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur Joke Schauvliege.

Er werd een beheersovereenkomst gesloten, een managementcomité opgericht, een arbeidsreglement goedgekeurd en een personeelsplan opgesteld. Er is een entiteitsoverlegcomité (overleg met o.a. de vakbonden en preventiediensten) dat 4 maal per jaar plaats vindt. Sinds 2011 is er ook een klankbordgroep die minstens 4 keer per jaar maand vergadert.

Binnen het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media is er ook een managementondersteunende dienst (MOD), die de personeelsadministratie, ICT, de boekhouding en de juridische zaken van het beleidsdomein ondersteunt. Er werd een samenwerkingsprotocol uitgewerkt tussen het IVA KMSKA en de MOD.

Het museum wordt geleid door een administrateur generaal en bestaat uit 5 afdelingen, die telkens geleid worden door een directeur. De afdelingen zijn Bedrijfsvoering, Marketing Communicatie Educatie, Collectieonderzoek, Collectiebehoud & -beheer en Kennismanagement (vanaf 1/05/2013).

VEILIGHEID EN WELZIJN OP HET WERK

De interne bewakingsdienst van het KMSKA oefende in 2013 volgende bewakingsactiviteiten uit: toezicht op en bescherming van roerende en onroerende goederen, het beheer van een eigen interne meldkamer en het toezicht op en controle van personen met het oog op het verzekeren van de veiligheid op de publiek en niet-publiek toegankelijke plaatsen.

In functie van de sluiting van het museum en het tentoonstellen van de collectie in de verschillende locaties zoals de tentoonstellingszaal Koningin Fabiolazaal (provincie Antwerpen), het Rockoxhuis (KBC) en het MAS (Museum aan de Stroom Antwerpen) werden samenwerkingsverbanden opgezet met diverse partners. Concreet betekende dit dat erfgoedbewakers collectiestukken bewaken op deze externe locaties.

Het globaal preventieplan en het daaraan gekoppelde jaaractieplan 2013, voorbereid door het welzijnsforum, werden goedgekeurd zodat een dynamisch risicobeheersingssysteem in de praktijk kan worden gebracht.

Een bijkomende informatiebron voor het jaarlijks actieplan is de incidentenmelding. Sinds de sluiting van het museum eind april 2011 daalde het aantal publiekgerelateerde incidenten.

FINANCIËEL BEHEER

Het KMSKA ontvangt een dotatie van de Vlaamse Overheid en verwerft eigen inkomsten. Deze dienen om de werkingsmiddelen en personeelskosten te financieren. De werkingsmiddelen van het KMSKA worden verdeeld over de afdelingen. Als men de behoeften van de afdelingen vergelijkt dan valt het op dat de afdeling Bedrijfsvoering een groot deel van de middelen gebruikt. Bedrijfsvoering is een ondersteunende afdeling. Het gaat over uitgaven die betrekking hebben op de dagelijkse werking zoals energiekosten, onderhoudscontracten, beveiliging, bewaking, klimatisering, administratie, verzekeringen, frankering, telefonie, training van het personeel e.d. Sinds 2011 zijn diverse huurlasten een belangrijke uitgave. Tijdens de sluiting van het museum voor renovatie, periode 2011 tot 2018, huurt het KMSKA verschillende locaties voor zijn tijdelijke kantoren en depotruimtes.

Berekening saldo uitvoeringsrekening DAB

Gecummuleerd saldo de voorbije jaren	1.388.391,68
<i>Gecorrigeerd gecummuleerd saldo van de voorbije jaren</i>	1.388.391,68
Geboekte aanrekeningen van ontvangsten	3.397.235,83
Aanwending reservefondsen (+)	0,00
Geboekte aanrekeningen van uitgaven (-)	3.281.265,80
<i>Saldo van het lopend jaar</i>	115.970,03
<i>Toevoeging aan reservefondsen na controle met voorgaande jaren (-)</i>	0,00
<i>Over te dragen saldo van het lopend jaar</i>	115.970,03

PERSENEELSBELEID

Het personeelsbeleid houdt rekening met de accenten die door de Vlaamse Gemeenschap in haar beleid worden gelegd. Minderheidsgroepen zoals personen van allochtone afkomst, ervaren werknemers en personen met een beperking krijgen bijzondere aandacht in het kader van het streven naar diversiteit en integratie. Daarnaast wordt een dynamisch genderevenwicht nagestreefd en gaat veel aandacht uit naar de tewerkstelling van kort geschoolden. Het KMSKA gebruikt de tools van de Vlaamse overheid voor een optimaal personeelsbeleid, o.a. Vlimpers en Ploeg.

Personeelsbestand en tewerkstellingsstatuten 31/12/2013

Eenheden		Collectie- management	Directoraat	Bedrijfs voering	Collectie onderzoek	Marketing Communicatie Educatie	Eindtotaal
Statuut	Niveau						
Contractueel	Cm		1				1
	A	3	2	2	4	3	14
	B	4			1	10	15
	C		1	3		1	5
	D	2		19			21
Totaal contractueel		9	4	24	5	14	56
DAB	A	2		1	1		4
	B	6		1	1	4	12
	C	1		2			3
	D			6			6
Totaal DAB		9		10	2	4	25
Statutair	A	1		1	6		8
	B			1			1
	C	2		1		1	4
	D	2		3			5
Totaal statutair		5		6	6	1	18
Eindtotaal		23	4	40	13	19	99

VTE		Collectie- management	Directoraat	Bedrijfs voering	Collectie onderzoek	Marketing Communicatie Educatie	
Statuut	Niveau						Eindtotaal
Contractueel	Cm		1				1
	A	3	2	2	4	3	14
	B	3			1	2,3	6,3
	C		1	3		1	5
	D	0,8		16,6			17,4
Totaal contractueel		6,8	4	21,6	5	6,3	43,7
DAB	A	2		1	1		4
	B	5,1			1	4	10,1
	C	0,5		2			2,5
	D			6			6
Totaal DAB		7,6		9	2	4	22,6
Statutair	A	1		1	4,5		6,5
	B			1			1
	C	0,8		1		1	2,8
	D	1,6		2,8			4,4
Totaal statutair		3,4		5,8	4,5	1	14,7
Eindtotaal		17,8	4	36,4	11,5	11,3	81

KENNISMANAGEMENT

Het KMSKA besliste als eerste agentschap van de Vlaamse overheid om een directeur Kennismanagement en Risicobeheer aan te stellen. Deze directeur trad in dienst op 1 mei 2013. De kerntaken van de directeur zijn beleidsvoorbereiding, opvolging en de realisatie van de beleid- en beheerscyclus en het daarbij aansluitend risicobeheer.

WIE IS WIE

STAND VAN ZAKEN OP 31/12/2013

Administrateur-generaal
Paul Huvenne

Secretariaat Administrateur-generaal
Fien De Ceulaer
Annick Himschoot

KENNISMANAGEMENT EN RISICOBEBEER

Ellen Goetstouwers, directeur (vanaf 1 mei 2013)

COLLECTIEONDERZOEK

Paul Huvenne, directeur

Onderzoek

Siska Beele
Koen Bulckens
Valérie Herremans
Dieter Lampens
Nanny Schrijvers
Herwig Todts
Greta Van Broeckhoven
Nico Van Hout
Christine Van Mulders
Paul Vandenbroeck

Secretariaat

Frédéric Jonckheere
Nette Willekens

BEHOUD EN BEHEER

Yolande Deckers, *wetenschappelijk directeur*

Collectiemanagement

Veerle De Meester
Nathalie Monteyne
Fleur Van Paassen
Cleo Cafmeyer

Conservatie & Restauratie

Steven Antonissen (tot en met 31 juli 2013)
Karen Bonne (vanaf 15 maart 2013)
Gwen Borms
Lizet Klaassen
Sven Van Dorst
Lies Vanbiervliet

Bibliotheek

Karen Daghelet
Ingrid De Pourcq
Sabine De Wolf
Suzy Rijmenants
Marleen Van Royen
Gunter Verwimp
Johan Willems

Archief en documentatiecentrum

Christine Bauwens
Inez Bourgeois

Beeldbeheer

Madeleine Ter Kuile
Greta Toté

Secretariaat

Lina Loykens
Sandrina Smet

BEDRIJFSVOERING

Marjolijn Barbier, *zakelijk directeur*

Personeelsdienst

Petra De Raedt
Jeroen Vanluyten

Financiële cel

Jesin Boudou (vanaf 1 september 2013)
Sandra Omorogbe
Marijke Smeets

ICT

Ype Bertels
Chantal Lefeber

Onthaal

Tom Meskens (tot en met 31 augustus 2013)
Bart Van Peer

Infrastructuur

Miquel Bauters
Christiaan Beddeleem
Jos Bosmans
Wim Claessens
Erik Driesen
Edmond Gifford
Marc Kerkhofs
Jan Tas (tot en met 15 april 2013)
Patrick Van Landeghem

Secretariaat

Rit Michiels

Erfgoedbewaking

Matthias De Swerts

Elie Dils

Patrick Dries

Abdel-Aziz El Azzaoui (vanaf 23 juli 2013)

Marc Geleyn (tot en met 30 juni 2013)

Haçi Karaer

Nick Libot

Nils Mirgaux

Johan Roelands (vanaf 30 juli 2013)

Rita Rovins

Kris Swaegers

Ludo Theunis

Felix Troch

Jellis Verhofstadt

Guido Vermeire

Ritchie Vermeire

Schoonmaakpersoneel

Nadia Beddi (vanaf 22 juli 2013)

Simonne Ceulemans

Nadine De Meyer (vanaf 15 juli 2013)

Beser Gümüs

Jeannine Hofstede

MARKETING, COMMUNICATIE, EDUCATIE

Vik Leyten, *directeur*

Communicatie

Wenke Mast

Véronique Van Passel

Leni Windey

Marketing

Birgit Pluvier

Educatie

Babette Coojmans

Veerle Quirynten (vanaf 22 juli 2013)

An Sijsmans

Sanne Van de Werf

Secretariaat

Elly Buggenhout

Danielle Cobbaert (tot en met 21 augustus 2013)

Nathalie Pauwels (vanaf 1 november 2013)

VRIENDEN VAN MUSEUM

Karine Vandenbussche

MUSEUMGIDSEN

Emmanuelle Beninati
Jet De Kort
Peter De Laet
Anne De Neys
Emmanuel Dekoninck
Christien Deblaere
Geneviève Hardy
Tatjana Jeuken
Kathleen Joris
Greet Lhermitte
Anne-Marie Olbrechts
Judith Priem
Jeannine Ruymaekers-Backhoven
Marion Schmitz-Reiners
Karin Thiers
Carina Van den Broeck
Ann Van Tuerenhout
Anne-Sophie Van Vyve
Enid Vanachter
Anne Verrassel
Nathalie Verstraete

JONGBLOED!

Leden Jongbloed! 2012-2013

Joke Appels
Watcharita Aroon
Nikolaas Deketelaere
Veerle Quiryne
Tineke Thielman
Naomi Vandenbroeck
Rebecca Van Bockel
Yens van den Abbeele
Anton Van Steelandt
Eva Van Tongeren
Marie-Gabrielle Verbergt
Ine Vermeylen
Puck Wagenaar
Judith Willems
Astrid Zwaenepoel

Leden Jongbloed! 2013-2014

Watcharita Aroon
Esther Bleyenbergh
Lize De Doncker
Elise Gacoms
Katrien Loret
Rosan Meijer
Johan Minnebo
Jorinde Oderkerk
Tineke Thielman
Aude Tournaye
Naomi Vandenbroeck
Yens van den Abbeele
Eva Van Tongeren

VERKLAREND WOORDENBOEK

Chryselefantiene

Afgeleid van de Griekse woorden Χρύσεος (chrusos) en 'ελεφάντινος, (elephantinos), die respectievelijk 'in goud' en 'in ivoor' betekenen, verwijst het woord 'chryselefantiene' naar ivoorsnijkunst dat bedenkt wordt door goud.

Dendrochronologie

Dateringswijze voor houten voorwerpen of bijvoorbeeld de panelen van een schilderij op basis van het patroon van de groeiringen van de gebruikte houtsoort. Specifiek voor schilderijen gaat het veelal om de studie van het Baltische eikenhout dat in de Nederlanden van de 15^e tot de 17^e werd gebruikt.

Fourier Transform InfraRed spectroscopy of FTIR-scanning

Door middel van een FTIR-scan proberen we, op een niet-destructieve wijze, verbindingen (bv van pigmenten) te identificeren en de verdeling daarvan weer te geven. De techniek werkt redelijk goed voor pigmenten die moeilijker te meten zijn met XRF en (sommige) organische materialen.

Gepolariseerd licht / polarised light (POL)

Gewone hoge resolutiebeelden in kleur waarbij men de weerkaatsing manipuleert (of polariseert) om een rijker, meer verzadigd beeld te verkrijgen.

Iconografie

Tak van de kunstgeschiedenis die de diepere betekenis van kunstwerken probeert te achterhalen.

Infrarood

Infrarood opname (IR) of nauwkeuriger: infra red charged-coupled device (IRCCD). Infrarood of infrarode straling is een voor het oog niet waarneembare elektromagnetische straling, met golflengten tussen circa 780 nanometer en 1 mm (106 nm). Infraroodbeelden zijn opnames met een foto toestel bij lagere golflengtes. Infrarood ligt net onder het rood. Infrarood fotografie wordt binnen het domein van de conservatie dikwijls gebruikt om informatie te verkrijgen over de opbouw en de ondertekening van een schilderij. Ook latere wijzigingen en toevoegingen kunnen hiermee opgespoord worden.

Infrarood false colour of valsekleureninfraroodbeeld

Beelden gemaakt met golflengte die door het oog niet waargenomen kunnen worden – zoals X-stralen, ultraviolet of infrarood – zijn zwart-witbeelden met doorgaans weinig contrast. Om de leesbaarheid van zo'n 'grijs' beeld kunstmatig te verbeteren worden banden uit het onderzochte spectrum vervangen door vanden van het zichtbare spectrum. De fysische eigenschappen van het onderzochte object bepaalt welke golflengtes met elkaar gecombineerd moeten worden. Via infraroodreflectie kunnen ook false colour- beelden worden gemaakt (IRR-FC).

Macro X-Ray Fluorescence (MA-XRF) scans

MA-XRF-beelden onthullen hoe de verschillende pigmenten op of onder het oppervlak van het schilderij werden aangebracht.

Pigmentanalyse

Natuurlijke pigmenten hebben specifieke eigenschappen: ze zijn giftig, verkleuren met de jaren, kunnen enkel in olieverf worden gebruikt, of zijn erg zeldzaam, dus duur en worden spaarzaam gebruikt. Een analyse van gebruikte pigmenten kan onderzoekers helpen een schilderij te dateren, of geeft inzicht in de financiële mogelijkheden van de (vermoedelijke) opdrachtgever.

Raaklicht = scheerlicht = strijklucht

Strijklucht / raking light (RL): hierbij wordt het schilderij zo rakelings mogelijk belicht. Strijklucht opnames gebeuren in gewoon (dag)licht.

RAMAN-spectrometrie of RAMAN-spectroscopie

Net als bij infraroodanalyse meer deze techniek de verschillen in energieniveaus van vibraties in electronenwolken. De belichtingswijze en haar effect (absorptie van infraroodlicht tegenover Raman-strooiing van monochromatisch licht) verschillen echter, waardoor beide technieken complementair zijn.

Spectrometrie / spectroscopie (algemeen)

Verzamelnaam voor wetenschappelijk technieken waarbij de golflengten van de stralen van een spectrum worden gemeten, om zo de aard van de onderzochte stof te achterhalen.

Stereomicroscopie

Een stereomicroscop is een microscoop met twee objectieven. De gebruiker kijkt met beide ogen en krijgt een beeld waarin diepte wordt gezien.

Tondo

Rond schilderij of reliëf. Kenmerkend is dat de achtergrond vaak niet ingevuld is of niet belangrijk is voor de voorstelling.

Ultraviolet fluorescentie

UV fluorescentie / UV fluorescence (UVF) Ultraviolet fluorescentie, ook wel black light genoemd, is elektromagnetische straling net buiten het deel van het kleurenspectrum dat met het menselijk oog waarneembaar is. De golflengte ligt tussen 10 en 400 nanometer, dus 'voorbij het violet' met frequenties hoger dan die van violet: de ultraviolette stralen van het spectrum. UVF wordt het meest gebruikt om de vernislaag te bekijken. Als er geen vernis op zit, kunnen bepaalde pigmenten die fluorescerende kwaliteiten hebben oplichten.

Ultraviolet reflectie false colour

UV reflectie false colour (UVR-FC). Ultravioletreflectie wordt gebruikt om te experimenteren in false colour-beelden.

X-ray of röntgenfotografie

Fotografie die gebruik maakt van de voor het menselijke oog onzichtbare röntgenstralen, waarvan de elektromagnetische straling tussen zichtbaar en ultraviolet licht ligt. Net als in de geneeskunde worden röntgenstralen bij het schilderijenonderzoek gebruikt om door te dringen op plaatsen die ondoordringbaar zijn voor gewoon licht, bijvoorbeeld in diepere verflagen of in de drager zelf. De werking is gebaseerd op de absorptie van de straling door loodwithoudende verf. De techniek wordt vaak gebruikt om wijzigingen tijdens het schilderproces te detecteren, of om te conditie van de ondergrond, de basislaag en de verflagen na te gaan.

X-ray fluorescentie analyse of röntgenfluorescentiespectrometrie

met Portable X-ray Fluorescentie Spectrometer (PXRF)

Een analysetechniek die gebruik maakt van röntgenstraling om de chemische samenstelling van een stof zichtbaar te maken. In dit geval om pigmenten, verven, e.d. te identificeren. De techniek kan immers de atomen bepalen onafhankelijk van de chemische bindingen

XRD/Röntgendiffractie

Wordt gebruikt om de kristalstructuur van anorganische verbindingen zoals pigmenten te identificeren. Door de unieke verbinding van de kristalstructuren zijn de resultaten van dit onderzoek sluitend.

CREDITS

Beeldcredits

- © Abhijit Bhatlekar: p. 11 (tweede foto)
- © Arcobaleno: p. 7
- © Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya: p. 11 (1e en 5e foto)
- © Jean Albert: p. 35
- © Jesse Willems: p. 13, 19, 20, 21, 23, 26, 61
- © Karin Borghouts: cover, p. 10, 31, 58, 59
- © KMSKA—d/arch: p.12, 15, 18
- © KMSKA—Lukasweb: p. 14, 16, 26
- © KMSKA: p. 10, 11, 17, 28, 39, 41, 54, 58
- © KMSKA archief: p. 6
- © Musea en Erfgoed Antwerpen, Bart Huysmans en Michel Wuyts: p. 24
- © Nasjonalmuseet Oslo, Børre Høstland: p. 29, 51
- © Ordrupgaard: p. 29
- © Rijksmuseum Twenthe: p. 30